

STATS VETENSKAPLIG TIDSKRIFT

INNEHÅLL

UPPSATSER

Jan Ringdahl, Staten och massmedierna

Sören Holmberg, Partipolitiska konfliktdimensioner i riksdagen

ÖVERSIKTER OCH MEDDELAN DEN

En ideologisk spelregel. Av *Gunnar André*n.

Social Science Research at the University of Iceland 1975. Av *Ólafur Ragnar Grimsson*.

American Attitudes Towards Sweden. Av *Peter Grothe*.

I väntan på "stora språnget". Av *Åke Thulstrup*.

Parti och stat i Kina. Av *Lena Jonson*.

Den finländska författningskommitténs betänkande. Av *Tore Modeen*.

Kring Finlands fortsättningskrig. Av *Mats Bergquist*.

LITTERATURGRANSKNINGAR

A. H. Brown, Soviet Politics and Political Science m.fl. Anm. av *Christer Jönsson*.

William A. Gamson, The Strategy of Social Protest. Anm. av *Håkan Wiberg*.

Mats Lundahl och Bo Södersten, Utvecklingsekonomi del 2. Anm. av *Per Sundberg*.

Göran Therborn, Science, Class and Society. Anm. av *Tom Bryder*.

Swen Windahl, Professionella kommunikatörer. Anm. av *Kjell Nowak*.

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

REDAKTIONSSEKRETERARE OCH ANSVARIG UTGIVARE

Torbjörn Vallinder, Lund

Redaktionsutskott: Redaktionssekreteraren samt professorerna Nils Stjernquist och Håkan Strömberg, Lund

Biträdande redaktionssekreterare
Lennart Lundquist, Lund

Tidskriftens ombud vid de statsvetenskapliga institutionerna
Pär-Erik Back, Umeå Leif Lewin, Uppsala Sören Holmberg, Göteborg
Gunnar Wallin, Stockholm

Tidskriften utkommer med fyra häften om året och tryckes med bidrag från Statens råd för samhällsforskning

Prenumeration sker hos Statsvetenskaplig Tidskrifts expedition, Lund (postgärd nr 27 95 65-6)

Prenumerationspriset för 1976 är 58,80 kr inkl. moms. Pris för enstaka häfte 17,65 inkl. moms.

Universitetsstuderande erhåller abonnemang till nedsatt pris efter hänvändelse till vederbörande lärare

Expeditionens och redaktionens adress: Fack, 220 05 Lund 5, tel. (046) 12 41 00 ankn. 616

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan förbjudes.

Lund i januari 1976

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

INNEHÅLL

UPPSATSER

<i>Jan Ringdahl</i> , Staten och massmedierna	199
<i>Sören Holmberg</i> , Partipolitiska konfliktdimensioner i riksdagen	212

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

En ideologisk spelregel. Av <i>Gunnar Andrén</i>	232
Social Science Research at the University of Iceland 1975 Av <i>Ólafur Ragnar Grimsson</i>	236
American Attitudes Towards Sweden. Av <i>Peter Grothe</i>	240
I väntan på "stora språnget". Av <i>Åke Thulstrup</i>	242
Parti och stat i Kina. Av <i>Lena Jonson</i>	246
Den finländska författningskommitténs betänkande. Av <i>Tore Modeen</i>	252
Kring Finlands fortsättningskrig. Av <i>Mats Bergquist</i>	255

LITTERATURGRANSKNINGAR

<i>A. H. Brown</i> , Soviet Politics and Political Science m. fl. Anm. av Christer Jönsson	261
<i>William A. Gamson</i> , The Strategy of Social Protest. Anm. Av Håkan Wiberg	262
<i>Mats Lundahl och Bo Södersten</i> , Utvecklingekonomi del 2. Anm. av Per Sundberg	263
<i>Göran Therborn</i> , Science, Class and Society. Anm. av Tom Bryder	264
<i>Swen Windahl</i> , Professionella kommunikatörer. Anm. av Kjell Nowak	268

Staten och massmedierna – den svenska modellen*

AV JAN RINGDAHL

1. Medieideologiskt perspektiv

Med medieideologier¹⁾ brukar förstås olika uppfattningar om vilken roll medierna *bör* spela i samhället och vem eller vilka som skall kontrollera dem. Skillnaderna mellan olika medieideologier har kommit att särskilt gälla frågan om statens tillbörliga roll. Där finns vad som brukar kallas *auktoritär* medieideologi eller i mer modifierad form *paternalistisk* enligt vilken medierna skall vara instrument för statsmakten. Den eventuellt existerande friheten blir lika med längden på den bundna åsnans rep. Den auktoritära synen var helt dominerande, när boktryckarkonsten fr.o.m. 1400-talets mitt utvecklades. Endast en övernationell katolsk kyrka konkurrerade om kontrollen. Ännu i dag präglar en auktoritär mediesyn det absoluta flertalet av jordens länder.

Mot den auktoritära synen ställdes fr.o.m. 1600-talets mitt en *frihetlig* (libertarian) medieideologi. Den fick sin näring ur naturrättens uppfattning om oförytterliga mänskliga rättigheter, ur upplysningens tro på individens intellektuella kapacitet och ur den växande utvecklingsoptimismen. Sin egentliga praktiska tillämpning fick den dock först fr.o.m. slutet av 1700-talet, då den upptogs av olika liberala politiska rörelser.

Den frihetliga medieideologin i dess klassiska, liberala tappning har följande huvudinnehåll:

1. Staten representerar något i sig ont och är individens naturliga fiende. Pressens främsta uppgift är att vara ombud för de enskilda människorna och att skydda dem mot myndigheterna. Något pressens beroende av staten får inte förekomma. Det skulle statsmakten utnyttja.
2. Genom tryckfrihet skapas en "argumentens fria marknad". På denna marknad slår vid fri åsiktskonkurrens goda åsikter ut dåliga på samma sätt som goda varor med naturnödvändighet slår ut dåliga. En fri åsiktskonkurrens innebär en "självkorrikeringsprocess", som ger en utveckling mot en bättre och lyckligare värld.
3. Medieföretag är ekonomiska inrättningar. Statliga ingrepp utgör kränkningar av näringsfriheten.

* Arbetspapper för Svenska Unesco-rådets konferens. Mediepolitiska mål och medel – Hässelby Slott 29–30 aug. 1975.

Man skulle kunna tycka att denna koncentrerade karaktäristik av den frihetliga medieideologin i liberal tappning är missvisande, förlegad. Liberalismen har ju som alla andra 1800-talsismer med tiden förändrats. En liberals statsuppfattning är i dag normalt mera nyanserad. Det märkliga syns dock gälla, att i en rad västländer och i någon mån även i Sverige så är den klassiska liberala mediesynen i väsentliga delar ännu aktuell. Det rör sig – har det sagts i svensk debatt – om den kanske sista överlevande av Manchester-liberalismens tabu-föreställningar, den som förbjuder medierna att ha samröre med staten.

Från de auktoritära och frihetliga grundsynerna finns en rad utvecklingar och modifieringar av vilka två i dag tilldrar sig särskilt intresse.

Det gäller den *marxist-leninistiska* medieideologin, som av frihetliga bedömare brukar beskrivas som en utveckling av auktoritär mediesyn med den främsta skillnaden att man mera aktivt och systematiskt satsar på medierna för att skapa ett nytt samhälle och en ny människa. Att marxister är starkt kritiska mot staten gör ingen skillnad, då ju den yttersta kontrollmakten skall ligga hos det enda och statsbärande partiet.

Det principiellt särskilt intressanta med marxistisk mediesyn är således att den anger ett mål för mediernas verksamhet. De inom medierna verksamma får underordna sig detta övergripande mål. Nyhetsförmedling blir, för att citera en TASS-direktör, "agitation, medelst fakta". Kommentarer som ifrågasätter det yttersta målet får inte förekomma. Den västerländska "informationsfriheten" och "åsiktsfriheten" beskrivs som kapitalistiska dimbildningar. I ett kapitalistiskt samhälle blir informationsfrihet, frihet att kommunicera bara friheter för de redan starka.

Den mest kritiserade massmedieutredningen i historien, den amerikanska Hutchinskommisionen, presenterade sin syn på medier och mediepolitik i mitten av 1940-talet. Observeras bör att den publicerade sig för 30 år sedan i det mest

medie-liberalt ortodoxa bland länder och att det var en icke-offentlig kommission. Med Life-koncernen som sponsor fick en samling kvalificerade ägghuvuden analysera situationen. Resultatet blev några skrifter av mer teoretiskt intresse än praktiskt.

Kommissionen lanserar vad man kallar *samhällsansvarsideologin* (The Social Responsibility Theory of the Press). Den går i korthet ut på att medierna måste visa samhällsansvar. Inte ens i ett liberalt samhälle får en åsikt se ut hur som helst. Medierna skall verka för att den som har något att säga skall få en chans att göra det. De skall ge en meningsfull information och "klarlägga samhällets mål och värden". Fullgör inte medierna sin samhällsuppgift så blir det i sista hand staten som måste ingripa tvångsmässigt. Också monopoliseringen på tidningsmarknaden kunde föranleda statliga ingripanden.

Samhällsansvarsideologin innebär i princip ett visst närmande av frihetlig mediesyn till marxist-leninistisk. Det finns ett om också opreciserat mål för medieverksamheten. Den medieliberala tron på en naturlig självkorrigeringsprocess avvisar man som aningslös.

Synen på staten som en yttersta garant för medieinnehåll och mediemarknad uppfattades som direkt utmanande. Hutchinskommissionens verksamhet gav inga praktiska resultat i USA. De utförliga resonemang som kommissionen presenterade har dock långt senare och särskilt i Europa funnit visst gehör.²⁾

Två reservationer bör här göras. Medieideologier av angivet slag är till en del skrivbordskonstruktioner. Man kan naturligtvis inte i verkligheten klart skilja medieideologiska föreställningar från de allmänna politiska värderingar, som präglar ett samhälle eller dess politiskt dominerande grupper. Till stor del gäller också att varje mediesystem speglar ett samhälles ekonomiska och tekniska utvecklingsnivå. Skilda samhällen har helt enkelt olika kommunikationspotential. En annan sak är sedan att det åtminstone tillfälligt kan vara en av de politiskt ledande föga utnyttjad potential. Svenska politiker tycks t. ex. först efter andra världskriget på allvar ha upptäckt den svenska radion.

Medieideologiska karaktäristiker av här givet slag är också i ett avseende klart missvisande. Med statliga engagemang förstås främst tryckfrihetspolitiska åtgärder. Någon gång är det marknadspolitiska, dvs vanligen någon form av ekonomiskt stöd. Man förbiser att i varje modernt samhälle staten är aktivt engagerad i den totala kommunikationsprocessen. Man kan inte

skilja mellan samhällen med och samhällen utan statlig inverkan. Skall ett mediesystem fungera tillfredsställande måste t. ex. mottagarna, allmänheten, ha fysiska och andliga möjligheter att ta del av kommunikationen. Så blir utbildningspolitik, kulturpolitik, frågor om licensavgifters storlek och biblioteks tillgänglighet en del av kommunikationspolitiken och av medieideologisk relevans.

I det följande skall en beskrivning av förhållandet stat-massmedier ges vad gäller främst press och etermedier. Analysen begränsas till tre förhoppningsvis någorlunda representativa aspekter: en "tryckfrihetspolitisk", en informationspolitisk och en marknadspolitisk. Perspektivet är först nationellt och historiskt, sedan internationellt jämförande.³⁾ Avslutningsvis görs ett försök att medieideologiskt karaktärisera den svenska modellen med utgångspunkt från förhållandet stat-massmedier.

2. Tryckfrihetspolitik

Analysen av svensk tryckfrihetspolitik⁴⁾ innefattar rättsregler och deras tillämpning samt icke-formella åtgärder som svenska myndigheter företar.

Lagarna

Den svenska tryckfrihetstraditionen är lång. Mycket av vad som är karaktäristiskt för dagens rätt såsom offentlighetsprincipen, censurförbudet, ansvarighetssystemet går tillbaka på TF 1766, den första lag i världen som gav mera långtgående tryckfrihet. I samband med den liberala revolutionen 1809 återupplivades omsider i TF 1812 grundtankarna från 1766. TF 1812 reviderades i få politiskt väsentliga avseenden före 1941. De viktigaste gällde införandet av ett jury-system 1815, indragningsmaktens formella avskaffande 1844 och utbrytningen av en särskild sekretesslag 1937. Ambition till totalreform saknades inte. Att ingen sådan gav resultat kan förklaras med att i vart fall regeringsmaktens företrädare inte i onödan ville aktualisera latent kontroversiella frågor. Viktigt är också att TF 1812 var en omvittnat oklar och delvis motstridig lagprodukt. Den hade vid den bernadottska entrén utarbetats i hast av folk med sämre känsla för lagskrivning än den Chydenius 1766 visade prov på. Oklarhet och motstridighet betydde här till sist en viss frihet för myndigheterna vid tillämpningen, för dem en uppenbar fördel.

Den principiellt mest ingripande förändringen av TF 1812 var 1941 års beredskapslag om cen-

sur. Under kriget utnyttjade statsmakten dessutom långt lagens oklarhet. Aldrig tidigare anade konfiskationer utan rättegång och transportförbud infördes till en början utan lagändring. Detta kom också att betyda slutet för TF 1812.

TF 1949 som i dag och några utmätta år till gäller är ett barn av kriget. Under andra världskriget hade ju statsmakten kommit att framstå som det främsta hotet mot yttrandefriheten. Initiativet till en ny TF kom 1944 från riksdagens tryckfrihetspolitiska opposition. En knapp majoritet i samlingsregeringen stretade emot. Utrikesministern deklarerade att det även i fredstid till utrikespolitikens skydd behövdes möjligheter att på administrativ väg konfiskera skrifter.

TF 1949 innehöll till en början inget rent beredskapspolitiskt stadgande. Ett sådant infördes först 1965. Domstol kan vid otillåtet offentliggörande som innefattar t. ex. spioneri om riket är i krig meddela en periodisk skrift utgivningsförbud i sex månader. Rekvisitet torde tillhöra de mer kvalificerade.

Förändringarna i TF 1949 har väsentligen gått i frihetlig medieideologisk riktning. Brottskatalogen har reducerats. Så åtnjuter t. ex. främmande statsöverhuvuden, nationella symboler etc. inte längre något speciellt skydd. Inte heller tukten och sedligheten eller vad som i religiöst sammanhang hålles heligt.

TF 1949 kan således beskrivas som en medieideologiskt utpräglat frihetlig tryckfrihetslag. Den reglerar i första hand förhållandet mellan staten och den enskilde och här är staten den närmast tänkte busen. Explicit ges förbud för myndigheter – inga andra – att censurera; att hindra skrifers spridning, att ingripa bestraffande annat än genom domstol. Enskilda personer, organisationer, företag kan det således i vart fall utan hinder från TF. Pressbyrån är ett omdiskuterat exempel.

Ett annat ortodoxt medieliberalt drag är att yttrandefriheten främst är en rätt för den som har resurser att kommunicera. Någon lagstadgad gemälesrätt, absolut rätt till "åsiktsannonsering" e. dyl. ges inte.

Tillämpningen

Vissa åtal och andra ingrepp kan ses som politiska tillämpningar av TF. Att åtal betraktas som statliga mediepolitiska handlingar kan synas diskutabelt, men med det speciella rättssystem som gäller i Sverige på tryckfrihetens område avgörs beslut om åtal inte av allmän åklagare utan av justitiekanslern. När det gäller t. ex. fall av "brott mot staten" torde denne i vart fall samrå-

da med regeringen. Själva övervakningen av tryckfriheten är därtill ett av de få svenska fallen av ministerstyre. Själva utslagen i målen får däremot inte ses som uttryck för statlig inverkan. Det skall om inte annat jurysystemet motverka.

Tyvär är statsmaktens tillämpning av TF från 1810 till i dag inte av någon forskare översiktligt behandlad. Däremot har rader av enskilda fall belysts. Det finns i dag inte ens en samlad statistik över tryckfrihetsåtalen. Omdömen får därför avges med viss försiktighet.

Mycket tyder på att åtalen för "brott mot staten" varit få. De för kränkande av främmande statsöverhuvuden etc. (TF 1812 3:9), dvs. en sorts skydd för utrikespolitiken, är 1812–1948 ett åttiotial av vilka ca hälften under det andra världskriget. Det syns efter Karl-Johantiden finnas två toppar i den mera inrikespolitiskt betingade åtalsstatistiken. En på 1880-talet traditionellt förknippad med justitieminister Bergström, "kvarstads-Bergström", en omkring 1910 för vilken justitieminister Petersson i Lindmanregeringen av opinionen gjordes ansvarig. Den mest aktiva perioden vad gäller TF-politiska åtgärder alla kategorier sedan 1809 är dock tiden för andra världskriget. Ännu i dag speglas den politiken i debatten om statens tillbörliga förhållande till medierna.

Presspolitisk aktivitet under andra världskriget

Omedelbart efter det nazistiska maktövertagandet i Tyskland utsattes den svenska regeringen för påtryckningar. Man krävde åtal. När detta inte hjälpte presspolitisk författningsreform och i väntan på den ingripande "so oder so". Den svenska reaktionen blev i mycket rakt motsatt den åsyftade. Bortsett från två med varje mått mått välkvalificerade åtal 1933 anställdes inget sådant före krigsutbrottet. Den svenska regeringen utnyttjade den frihetliga medieideologin som en taktisk förskansning. Man fruktade givetvis att undfallanden skulle medföra skärpta krav. Redan den 11/2 1933 gjorde t.f. utrikesministern Undén en deklARATION i Dagens Nyheter. Klagomål från främmande makt mot pressen förekom ofta.

Man upplyser vederbörande om att tidningarna i Sverige äro av regeringen fullt oavhängiga och att detta gäller även om tidningar vilka med hänsyn till partiställning betraktas såsom regeringsorgan. Regeringen eller utrikesministern kan därför icke åta sig att öva någon uppsikt över eller ta något ansvar för pressens uttalanden. Den intager sålunda en helt neutral ställning mellan främmande staters representanter och den svenska pressen.

Vid krigsutbrottet befann sig den svenska regeringen i en utomordentligt trängd presspolitisk situation. Å ena sidan en militant, framgångsrik och extremt mediekänslig stormakt. Å andra sidan världens enda presslag med nästan alltigenom grundlags karaktär. Det skulle ta drygt två år att revidera den. Utvägen för regeringen blev att pressa gamla TF 1812 så långt som möjligt. En statlig utredning fick t.o.m. i december 1939 det förmodligen originella uppdraget att inom gällande TF:s ram försöka finna möjlighet till nya åtgärder. Så introducerades tidigare aldrig praktiserade presspolitiska medel som konfiskationer utan rättegång och transportförbud.

Transportförbudet innebar att man förbjöd distribution av vissa tryckta skrifter medelst statliga trafikmedel eller sådana som krävde statligt tillstånd. Det gjorde de flesta trafikmedel, skutor, cyklar och en och annan rullande bil undantagna. Det var en "Lex Ny Dag" införd under vinterkriget. De från författningssynpunkt tvehågsna, och sådana fanns det gott om bland t. ex. riksdagens många juristprofessorer, tröstade sig med att kommunister var potentiella landsförrädare. Det visade inte minst exemplet Finland.

Transportförbudet drabbade förutom kommunistpressen också partipolitiskt obundna Trots allt! samt ett naziblad. Det var förmodligen den presspolitiska åtgärd som ekonomiskt berörde de utsatta hårdast.

Konfiskationspolitiken är om möjligt än märkligare. I den tidigare nämnda TF 1812 3:9 stod att en skrift som var förgriplig mot främmande stater, deras representanter i riket etc. skulle åtalas. En konsekvens av fällande dom kunde sedan bli t. ex. konfiskation, förstörande. På detta följde en sats som ingen av grundlagskommentatorerna genom decennierna riktigt begripit. Där stod att om en skrift *inte* var smädlig men genom densamma "missförstånd med främmande makt sig yppat" så måtte den utan rättegång kunna konfiskeras. "Står illa tillsammans med TF:s allmänna principer; har ej använts på över 100 år", skrev Robert Malmgren i sin grundlagskommentar.

Sanningen var att sådan konfiskation aldrig förekommit. Om så hade kunnat ske är ännu i dag omtvistat. För konfiskation krävdes således verbaliter att skriften ej var smädlig och att främmande makt uttalat sitt missnöje. Icke-smädlighetsrekvisitet uppgavs ganska snart och konfiskationer kom att ersätta åtal. Av uttalat missnöje blev snart presumerat missnöje. Vem skulle besluta om konfiskation? Stod inte.

Alltså regeringen. Ersättningsfrågan? En konfiskerad bokupplaga kunde ju stå en förläggare dyrt. Stod intet. Alltså ingen ersättning. De för konfiskation utsatta fick enligt intern order i justitiedepartementet ej ens reda på orsaken.

Konfiskation utan rättegång skedde i drygt 300 fall. Den absoluta merparten skedd till tyskarnas förmån. Andra konfiskationer skedde av främst två skäl. Ett var det handelspolitiska: iransk olja och italiensk vapenexport. Ett annat var balansskälet. Slagsidan i konfiskationsstatistiken blev utmanande påtaglig. UD och Justitie nagelför små naziblad för att komma åt dem. Men de skrev vanligtvis försiktigare, och anglosaxser t. ex. protesterade aldrig, klagade informellt några gånger. Konfiskationsstatistiken är klart konjunkturpräglad. Efter El Alamein och Stalingrad skyddas tyskarna mindre. Om man till slut jämför de tyska klagomålen med regeringens konfiskationer kan en intressant iakttagelse göras. Väsentligen gäller att tyskarna klagade mot ett, regeringen konfiskerade ett annat. Detta kan tolkas på flera sätt. Ett är att konfiskationspolitiken utgjorde en defensivstrategi. Tyskarna klagade på DN, och regeringen tog lilla kommunistiska Arbetar-Tidningen. Så hade man alltid något att visa upp. Dessutom gäller att effekterna av konfiskationerna vanligtvis var begränsade. "Lura Westman-prenumerera!", som Albin Ström annonserade i sin ofta utsatta Arbetar-Posten.

Under efterkrigstiden har endast en större rättslig konfrontation förekommit mellan stat och press i tryckfrihetsfrågan. Det är 1973 års IB-affär. Affären var inget uttryck för ett kristillstånd som andra världskrigets presspolitik utan statsmaktens reaktion på ett av de mera ambitiösa svenska fallen av "investigative journalism".

IB-affären

Två journalister avslöjade i tidskriften FiB-Kulturfront existensen av en svensk underrättelseorganisation, IB. Den ene av dem gav senare en mera utförlig redovisning i en bok om IB. Journalisterna hade gjort omfattande undersökningar och haft hjälp av en i IB tidigare anställd. De tre huvudinblandade åtalades och dömdes för spioneri. S. k. indirekt uppsåt ansågs ha föreläggat. De borde ha förstått att deras avslöjanden innebar att gå främmande makt tillhanda. Spioneri utgör just ett av de fall då, sedan 1965, meddelandefriheten och TF ej gäller (TF 7:3).

Mot författaren till boken om IB väcktes omsider också tryckfrihetsåtal.

I samband med spionerimålet gjordes en husrannsakan i FiB-Kulturfronts redaktionslokaler. En mängd material, även sådant som ej hade med IB-fallet att göra, bortfördes av polisen.

Handläggningen av IB-affären blev en överraskning för en mängd medieengagarade från de direkt inblandade till experter på svensk pressrätt. Den del av kritiken som hade med själva yttrandefriheten att göra gällde i huvudsak tre ting.

1. Handläggningen innebär en kränkning av TF:s exklusivitet. Vi har en normhierarki enligt vilken en författning av högre dignitet går före en av lägre. TF måste som grundlag gå före Brottsbalken. I IB-affären aktualiserades parallellt två processer, en enligt BB och en enligt TF. Den senare förhållades för att slutligen läggas ned. En föreskriven skyndsamt handläggning enligt TF och eventuellt därefter en nedläggning av brottsmålet hade varit rimligare.
2. Enligt TF får man med vissa inskränkningar lämna meddelande i vad ämne som helst för publicering. I IB-målet gjordes skillnad mellan att lämna uppgifter och att *införskaffa* uppgifter för publicering. Detta innebär en klar urholkning av meddelandefriheten.
3. Polisrazzian mot FiB-Kulturfront utgör ett uppenbart hot mot det i TF stadgade anonymitetsskyddet. Polisen kan ju komma över material som avslöjar meddelares och författares namn.

IB-affären är till en del en konflikt mellan två rättssystem, det allmänna straffrättsliga och det högst speciella tryckfrihetsrättsliga. De skiljer sig avsevärt bl. a. vad gäller brottsområde, förfarande vid ingripande och påföljder. IB-affären visar att det finns ett gränksområde, där det är oklart vilket system som skall gälla. Vilken processuell väg som väljs är av utomordentlig betydelse för den publicistiskt inblandade.

Konflikten röjer också en intressemotsättning av nästan klassiskt frihetligt medieideologiskt slag. Å ena sidan står de myndigheter som i den nationella säkerhetens intresse vill begränsa den allmänna insynen i en viss del av sin verksamhet. Å andra sidan finns de som i medborgarinformationens intresse vill ge upplysningar om myndigheternas, som de misstänker, ofta tvivelaktiga verksamhet.

I IB-affären valde myndigheterna att helt föra målet utanför TF. Det nationella säkerhetsintresset, kanske också skyddet av vissa myndigheter, sattes före allmänhetens intresse av kontroll och information. Så långt innebär IB-affären ett klart brott mot frihetlig medieideologi.

Icke-formella åtgärder

Statsmakten verkar i formellt avseende genom lagar och deras tillämpning. Dess företrädare kan också på icke-formell väg söka påverka medierna. Sådana åtgärder blir i allmänhet först sent omsider och av tillfälligheter kända. Det finns anledning tro att de i alla tider förekommer. Icke-formella åtgärder torde ofta ha karaktären av personliga påtryckningar av något slag. Sällan under hot, i stället i form av vädjan till något allmänt samhällsintresse.

Tryckfrihetsrättsligt var presspolitiken under första världskriget inte särskilt utvecklad. Men regeringen Hammarskjöld var, animerad av det närstående näringslivet, på andra sätt mycket aktiv⁵). Man fruktade att den svenska pressens i huvudsak tyska sympatier skulle störa den svensk-engelska handeln. Utrikesminister Wallenberg och UD-presschefen Höjer begärde vid förtroliga konferenser "neutralitet" av pressen. För att ställa upp som chefsdelegat vid svensk-engelska handelsförhandlingar krävde Marcus Wallenberg d. ä. att redaktörerna för de ledande huvudstadstidningarna avgav en försäkran om att "iaktta varsamhet vid behandlingen av de krigförande berörande ämnen". Utrikesminister Hellner syns ha verkat i den riktningen.

Som tidigare nämnts deklarerade i februari 1933 t.f. utrikesministern Undén att kontroverser mellan tidningar och främmande makter fick göras upp dem emellan. Staten stod neutral. Redan ett par veckor efter denna deklaration lovade UD-presschefen Henriksson klagande tyskar att verka för "en mera objektiv bedömning av händelserna i Tyskland". En vecka senare meddelas tyskarna att "regeringen vidtagit åtgärder för att förmå de ifrågavarande tidningarna att iakttaga måtta". 1935 företog tyskarna en mera samlad aktion mot Socialdemokraten, som man uppfattade som regeringsorgan. Enligt tyskarnas egen uppgift, som inte får övervärderas, lovade Per Albin Hansson att personligen inverka på tidningen.

Som det kanske märkligaste brottet mot en utåt deklarerad frihetlig medieideologi står umgänget mellan DN och UD under Sten Dehlgrens chefredaktörstid. Som framgår av Jarl Torbackes DN-historik brukade tidningen underställa UD visst material innan det publicerades. 1936 var Bang på reportage i Spanien. Hemmaredaktionen lämnade hennes artiklar från inbördeskriget till UD, som kom med ändringsförslag. Dessa accepterades. 1938 syns kabinetssekreterare Boheman ha fått en ledare i Finlandsfrågan av Leif Kihlberg uppskjuten.

Det rör sig således om ren och skär censur, låt vara frivillig.

Till kategorin icke formella påtryckningar kan med visst fog också föras hot om lagstiftning. Medlemmar av regeringen har då och då under tiderna uttalat sitt missnöje med pressen och t. ex. ifrågasatt om inte någon form av lagstadgad genmälesrätt borde införas. Riksdagsmotioner i samma riktning har även under senare år förekommit. En sådan ordning vill pressen alldeles klart inte ha. En naturlig skyddsåtgärd för att undgå lagstiftning blir då självreglering. De speciella etiska regler för press, radio och tv som t. ex. nu gäller är långt strängare än motsvarande författningar. Till en del kan de anses ersätta lag.

3. Marknadspolitik

Med marknadspolitik⁶⁾ förstås här insatser för att påverka pressmarknaden, särskilt då ekonomiska stimulansåtgärder. Man brukar skilja mellan två kategorier stöd, generellt respektive selektivt verkande åtgärder⁷⁾. Generella åtgärder sägs syfta till att skapa "ett pressvänligare klimat". I princip blir alla tidningar delaktiga av det. Selektiva åtgärder riktas till en speciell grupp av tidningar eller till vissa tidningar, som anses ha ett särskilt behov. S. k. generella åtgärder är internationellt allmänt förekommande och accepterade, selektiva förekommer sällan – när det gäller pressen, märk väl – och de kritiserar gärna från frihetlig medieideologisk utgångspunkt. De sägs ge statsmakten en utpressningsmöjlighet. Olika behandling av tidningar rubbar också den fria ekonomiska konkurrensen.

Statliga marknadspolitiska åtgärder har förmodligen förekommit lika länge som det funnits tryckpressar. Ofta hade de en repressiv karaktär och ett dirigerande syfte. Tryckeri var från början ett kungligt privilegium. Tidningar drabbades av tunga skatter. Ännu långt in på 1800-talet subventionerades i hemlighet regimvänliga svenska tidningar med statliga medel. Detta således långt efter det en frihetliga medieideologi fått sitt rättsliga uttryck.

Den moderna marknadspolitiken har givetvis annat syfte och annan karaktär. I direktiven till den första pressutredningen 1963 förklaras "en fri och oberoende tidningspress" vara av "avgörande betydelse för opinionsbildningens frihet och därmed för vårt demokratiska samhällsskick". Enligt utredningen kunde en monopolisering på tidningsmarknaden leda till en monopolisering av opinionsbildningen.

De första stimulerande moderna marknadspolitiska insatserna bär dock vissa drag av slumpaktighet. Det gäller t. ex. den förmodligen äldsta av dem, postsubventionen – okänt hur gammal. Postverket anser sedan länge sig inte få betalt nog för sin tidningshantering. "Stödet" kan ha uppgått till 50–100 milj. kr. om året. Det beror på vem som räknar. Mest gynnad torde veckopressen ha varit. Postsubventionen är nu under successiv avveckling. Är denna subvention generell så gäller om en annan tidig marknadsinsats, att den var maximalt selektiv. Efter motion av en enskild liberal riksdagsman i början av 1960-talet fick det dåvarande publicistiska nationalmonumentet, tidskriften Ord och Bild, ett särskilt statligt utgivningsbidrag. Ur detta bidrag har omsider dagens mera omfattande tidskriftsstöd utvecklats. Fördelningsprincipen är fortfarande starkt selektiv. "Fristående kulturtidskrifter" får huvuddelen av stödet. Knappt en tredjedel av dem som söker brukar få stöd. Flera av stödmottagarna torde för sin existens vara beroende av det årliga bidraget.

Övriga på 1960-talet lanserade stödåtgärder var annars av generell karaktär. Den plaidoyer för selektiva insatser som 1963 års pressutredning framförde mötte allmän och stark kritik. Åtgärderna var partistödet, som ursprungligen hade ett presspolitiskt syfte, samdistributionsrabatten, investeringsstödet och moms-friheten för dagspressen. Med införandet av produktionsbidragen till andra-tidningar 1971 fick 1963 års pressutredning en sorts upprättelse. Bidraget, som ju nästan uteslutande går till tidningar som inte är störst på sin utgivningsort, är klart selektivt. Kopplad med en reklamskatt väckte reformen stark kritik åtminstone från dem som kände sig missgynnade. De båda partier som i presspolitiken under senare år varit statsbärande sades ha funnit en skraddarsydd lösning, där dem närstående press bara levererade in 1/3 av annonsskattemedlen men mottog 2/3 av det samlade produktionsbidraget. Här förelåg ett fall av statlig Robin Hood-politik. Inte sedan frihetstiden hade sådant exempel givits på statlig korruption, hette det i riksdagsdebatten. Politiken sades dessutom innebära brott mot TF 1:2. Där förbjuds myndighet att hindra tryckning, utgivning eller spridning av en skrift bland allmänheten. Här förelåg ett fall av s. k. positivt hinder. Genom att ta från några och ge åt andra så "hindrades" de förra. Försvaret blev bl. a. en hänvisning till svensk praxis. Utan större protester gällde sedan flera år ordningen att dagstidningar till skillnad från tidskrifter var momsbefriade.

Det är av intresse att notera att under senaste år en ny motivering förts fram för det selektiva presstödet. Det är den grupporienterade synen. I dag hotas de partianknutna tidningarna i särskilt hög grad. Vårt politiska system bygger sällsynt långt på de politiska partierna. Dessa bör då också vara någorlunda jämspelta när det gäller tillgången till press. Att två stora partier i pressmässigt underläge får en större del av stödet beskrivs som från demokratisk synpunkt angeläget.

Det är tydligt att det fortfarande finns medieideologiskt betingade åsiktsskillnader i den presspolitiska frågan. En genomgång av den ganska omfattande allmänna presstödsdebatten visar dock att under senare år allt färre ifrågasätter det selektiva produktionsbidraget. Ibland rör det sig om uppenbara åsiktsomvändelser. Den vanligaste kritiken gäller stödets tillämpning i vissa enskilda fall.

I vart fall från en mera formalistisk frihetlig medieideologisk utgångspunkt torde det vara oacceptabelt med selektiva produktionsbidrag. Samhällsansvarsideologin däremot ger, när inga andra vägar finns, utrymme för sådana.

4. Informationspolitik

Med informationspolitik⁸ förstås här myndigheters aktiviteter för att sprida och fånga upp information. Man kan skilja mellan åtminstone två slag av informationspolitik, när det gäller den från statsmakten utgående informationen. Den ena är en icke formaliserad politik, förmodligen lika gammal som politikens medvetande om informationens propagandistiska betydelse. Den offentliga sektorn utgör ju en första rangens nyhetskanal, kanske den främsta. Ur denna fördelar man strategiskt nyheter till utvalda personer och medier vid rätt tidpunkt. Under kriget fick sju-åtta tidningar återkommande kvalificerad, förtrolig information på UD. En större grupp fick delta i förtroliga konferenser. En tredje grupp, "den illojala pressen", ställdes helt utanför.

Ett problem i en parlamentarisk, demokratisk stat som Sverige är att den faktiskt främsta myndigheten, regeringen, har att spela en dubbelroll. Den representerar å ena sidan svenska staten och förväntas då stå över speciella partiintressen. Alla skall i princip ha lika tillgång till information. Men å andra sidan har den att tillfredsställa ett partiintresse. Det kan i vissa situationer vara helt naturligt att styra informationen till medier och personer som står den åsiktsmässigt

nära. En viss "vinkling", taktisk betoning av materialet ligger också nära till hands. Omsider kommer oppositionen att vinkla åt sitt håll.

Rimligen måste varje svensk partiregering här hamna i en rollkonflikt. Det förhållandet att till skillnad från i t. ex. Storbritannien och Väst-Tyskland frågan i Sverige mycket litet diskuterats kan möjligen tala för att svenska regeringar klarat rollfördelningen.

Den andra formen av informationspolitik är den institutionaliserade. Man inrättar med offentliga medel statliga informationsorgan, tillsätter pressekreterare, ordnar kampanjer och konferenser, annonserar etc. Själva ambitionen är i ett demokratiskt syftande politiskt system given. Människor känner dåligt till sina skyldigheter och kanske än sämre sina rättigheter. Myndigheter är ofta uselt informerade om människors förhållanden, behov och önskemål.

Den svenska härdsatsningen på denna typ av information är förhållandevis ny och under stark utveckling. 1971 inrättades Nämnden för samhällsinformation (NSI) med enligt instruktionen uppgift bl. a. att "verka för en samordning av de offentliga organens informationsinsatser med utgångspunkt i individens samlade informationsbehov". Nämnden har ett kansli med ett 15-tal anställda. Den totala informationskostnaden på den offentliga sektorn har av utomstående bedömare skattats till över en halv miljard kr för budgetåret 1974/75. Endast de departementala kostnaderna torde enligt NSI:s egna sammanställningar uppgå till närmare 100 milj kr, dvs ungefär motsvara hela produktionsbidraget till dagspressen.

Den nya informationspolitiken har kritiserats på bl. a. följande grunder:

1. Informationen är alltför kommunikatoriskt enkelriktad, innehåller sällan något som liknar tvåvägskommunikation. Det har mest blivit "myndighetsinformation".

2. Mängden av utåtgående information riskerar att bli så stor att den överstiger den enskildes mottagningsförmåga. Han blir översköld, informationsmätt, förvirrad. Varje informatör måste i dag fråga sig när den enskilde skall få tid att ta emot informationen i fråga och på bekostnad av vad. Det gäller mindre än någonsin vad Lasswell en gång angav i sin klassiska paradigm "Vem säger vad i vilken kanal till vem och med vilken effekt?" Det gäller, som ett par svenska mediedebattörer uttryckt det, i stället "Vem väljer vad i vilken kanal och från vem, varför och med vilken effekt?"

3. De många nya pressekreterarna och PR-männen i offentlig tjänst kan komma att fungera som filter. Förr var det naturligt för en journalist att gå direkt på en

ansvarig beslutsfattare i en fråga. Ännu i början på 1960-talet lär statsministern själv ha svarat i sin tjänstefon. I dag kan myndighetspersoner vid behov söka skydd bakom välinstruerat och försiktigt informationsfolk.

5. Etermedierna

Mycket av vad som tidigare sagts om tryckfrihetspolitik och informationspolitik har givits giltighet också för etermedierna och skall därför inte upprepas. När det däremot gäller särskilt utveckling och organisation föreligger speciella förhållanden⁹.

Radiotjänst AB bildades 1925 efter några års förberedelser. Det var ett enskilt företag med pressen som huvudägare, i övrigt folkrörelser och teletekniskt engagerat näringsliv. För verksamhetens bedrivande krävdes statlig öktroij. Sådan gavs av Telegrafstyrelsen. Vid öktroijivningen ställde staten villkor, bl. a. på styrelse-representation. Företaget blev på detta sätt ett enskilt företag av halvoffentlig karaktär.

Den internationellt sett originella organisationsformen förklaras av de speciella svenska rättsreglerna. Hade företaget som motsvarande i t. ex. Danmark och Norge blivit en del av statsförvaltningen så skulle ju automatiskt offentlighetsprincipen kommit att gälla. Det kan inte vara önskvärdt då det gäller medieföretag. För pressen gäller ju t. ex. att den tvärtom genom anonymitetsregler och speciellt ansvarighetssystem är skyddad från insyn. En offentlighetsrättslig ställning kunde också ha medfört att vissa anställda fick ämbetsansvar och att besvär kunnat anföras mot företagsledningens beslut hos regeringen.

Att staten ändå försäkrade sig om ett inflytande syns från början främst ha varit fiskalt motiverat. Under ett par decennier fungerade också radion som ekonomisk mjölkko. Mindre än hälften av licensmedlen gick till radioverksamhet. Kontroverserna mellan Radiotjänst och staten gällde återkommande storleken på den summa som skulle tillfalla statskassan. Betecknande är den motivering som statens drivande representant, Seth Ljungqvist i Telegrafstyrelsen, gav för att pressen skulle få en ställning som huvudaktieägare. Med hjälp av pressen skulle man då lättare kunna höja svenska folkets licensbetalningsmoral. Överhuvud gäller att man från regering och riksdags sida ända in på 1940-talet visade radion ett förvånansvärt svalt intresse. Det är förvånande eftersom tidens medieforskare ofta hävdade, att det nya mediet hade en utomordentlig genomslagskraft. Det fanns ute i Europa, med Nazi-Tyskland som extremt men inte

enda exempel, dessutom klara tecken på ökande mediemedvetenhet bland politikerna. BBC hade redan 1926 en våldsamt politisk konfrontation med finansminister Churchill.

Den svenska radion var ett politiskt oförargligt kommunikationsinstrument. Verksamheten bars upp av en folkbildningsideologi. Den gav röst och ljud åt i första hand föreläsning- och orkesterföreningar, några folkrörelser och kyrkan. Någon egen nyhetsförmedling fick man helt enkelt inte ha utan hänvisades till TT-nyheter. Pressen fruktade konkurrens.

Även under det andra världskriget var radion påfallande okontroversiell, samtidigt som den av olika skäl fängade allmänhetens intresse mer än någonsin förr eller senare. Tyskarna protesterade några gånger hos UD mot en del krigsöversikter och mot "radiomajoren" Eriksson. Man begärde hösten 1940 sändningsslut kl. 22.00 för att inte "fiendens" nattflygningar skulle underlättas. Detta medgavs efter regeringsintervention.

Okontroversialiteten under kriget har åtminstone tre förklaringar. De som verkade i företaget kände sig, har de vittnat, som officiella representanter. Deras identifikationsförmåga var uppenbart god. Radioledningen var vidare väl integrerad i krigstidens offentliga kommunikationsetablisement, "Dubbel-ambassadören" Reuterswärd – han var chef för TT och sous-chef på Radiotjänst – liksom radiocheferna Dymling och Hugo satt i Statens informationsstyrelse. Vidare gällde att de TT-telegram, som man var så beroende av, redigerades efter principer som informationsstyrelsen och UD:s pressbyrå gav.

De repressiva drag man kan finna under radions första decennier i etermediepolitiken – utbyggnaden skedde ju inte alls i takt med licensflödet – har knappast motsvarighet under efterkrigstiden. Licensmedlen går i princip i sin helhet till etermedieverksamheten, även om belopp vissa år kan sparas i den s. k. rundradiofonden för senare bruk. Utvecklingen har också varit även med internationella mått dynamisk. P2 1955, P3 1962, tv 1957, tv 2 1969, sändningar åtminstone i någon kanal dygnet runt och en utbyggnad av det regionala och lokala nätet är väl bekanta inslag. Något förvånande kan det kanske synas, att den organisatoriska formen under denna utveckling så litet förändrats. Då tv började 1957 blev visserligen Radiotjänst AB Sveriges Radio AB och den tidigare 5-åriga öktroijen ersattes med ett civilrättsligt avtal på tio år mellan staten och företaget. Men etermedieföretaget är fortfarande ett enskilt monopolföretag

med en styrelse representerande folkrörelser, näringsliv och press. Proportionerna är något förändrade. Pressens ställning har reducerats till förmån för folkrörelserna.

Den väsentligaste förändringen av principiellt slag är införandet av 1966 års radiolag respektive radioansvarighetslag. I dessa författningar med förarbeten liksom i avtalet med staten ges grunderna för den svenska etermediepolitiken. Viktigast här är kravet att rundradion skall stå fri från politiskt (opartiskhetskravet) och kommersiellt (reklamförbudet) intresse och inflytande. Vidare förbudet för myndigheter av alla slag att förhandsgranska program eller stoppa sändning på grund av dess innehåll. Härigenom och genom att radioansvarighetslagen direkt hänvisar till TF har radions villkor också formellt kommit att likna pressens. Den nu föreslagna massmediegrundlagen kan ses som det logiska slutet på den tidigare utvecklingen. Till att press och etermedier alltmer kommit att likna varandra bidrar säkerligen också decentraliseringen av vissa beslutsfunktioner inom företaget. På lägre nivåer verkar personer med främst utbildning och erfarenheter från pressen. Det är att förmoda att de mera verkar som professionella yrkesutövare än identifierar sig med någon myndighet.

Vissa rättsliga garantier har sålunda skapats mot statligt inflytande. Likafullt kvarstår en rad viktiga åtminstone potentiella möjligheter till statsinflytande och detta naturligtvis inte av någon tillfällighet.

Möjligheter till statligt inflytande

Anslagsstyrning. Det är regeringen som bestämmer licensavgifter och hur mycket av dem som för vart år får användas. Makten över medelstildelningen ger den yttersta kontrollen över verksamhetens totala omfattning, sändningstidens längd och mediasystemets utvecklingstakt. Frågan om medelstildelningen har som bekant senaste år varit högst kontroversiell.

Normstyrning. Riksdagen kan genom sin lagstiftningsmakt och regeringen genom sin avtalskompetens ge normer som t. ex. påverkar programmets innehåll. Kravet i avtalet om att man i programverksamheten skall "hävda de grundläggande demokratiska värdena" torde i vart fall under det kalla krigets dagar ha påverkat programinnehållet.

Personstyrning. Regeringen utser radionämnden samt ordföranden jämte närmare hälften av ledamöterna i radions styrelse. I det nya lokalradiobolaget, ett dotterbolag till Sveriges Radio,

utser regeringen majoriteten av styrelsens ledamöter. Sveriges Radios styrelse utser radiochef och chefer för de olika programenheterna. Radionämnden granskar efter anmälan eller på eget initiativ att kraven i särskilt avtalet med staten följs. Nämndens utslag får betraktas som för den löpande programverksamheten starkt normerande.

Personstyrning betraktas som en effektiv men svårutvärderad styrningsform. Det innebär normalt ingen orderstyrning. Man utnämner till olika tjänster personer som man vet utan större svårighet kan identifiera sig med uppdragsgivaren. En viktig följdfråga blir därför här i vad mån t. ex. radions styrelse lägger sig i den löpande programverksamheten. Regel var länge att styrelsen inte gjorde det. Styrelsen tar dock sedan 1969 aktiv del av de olika enheternas programpolitik. I ett känt fall har man också stoppat program. Det gällde en planerad bevakning av friidrotts-EM i överstarnas Atén 1969.

En sammanfattande värdering resulterar i att statsmakterna har ett avsevärt potentiellt inflytande på Sveriges radio. Detta inflytande utövas dock indirekt. Särskilt när det gäller den löpande programverksamheten följer den svenska staten, som ofta uttalats, en noninterventionsprincip.

6. Den svenska modellen – ett försök till internationellt perspektiv

Ovan har delar av den svenska mediepolitiken beskrivits i särskilt historiskt perspektiv. Här skall göras ett försök att mot viss internationell bakgrund karaktärisera den¹⁰. Av givna skäl får jämförelsen inskränkas till några belysande särdrag och gälla länder med ett politiskt system någorlunda likt det svenska.

Genom *tryckfrihetslagar* har man försökt skapa praktiska garantier för yttrandefriheten utöver de mera deklamatoriska stadganden om att "pressfriheten garanteras" (Schweiz), "tryckfrihet skall råda" (Norge) etc som själva författningen normalt innehåller. Den svenska tryckfrihetsrätten innehåller ett tiotal sådana "garantier" – låt var med vissa inskränkningar:

- Grundlagsskyddet
- Censurförbudet
- Domstolstvånget (endast domstol skall kunna utdöma straff)
- Exklusiviteten (varje åtgärd mot tryckt skrift måste ha stöd i TF)
- Offentlighetsprincipen
- Meddelandefriheten
- Anonymitetsskyddet
- Spridningsfriheten

- Det "konstlade" ansvarighetssystemet (ansvarig på förhand utpekad)
- Jurysystemet

Av de här garantierna är endast en veterligen internationellt unik, grundlagsskyddet. Ingen annanstans har presslagen i sin helhet grundlagskaraktär. Offentlighetsprincipen har mycket få motsvarigheter, ingen lika långtgående. I Finland gäller den som ett arv från svensktiden. I USA är numera federala handlingar i princip offentliga. Väst-Tyskland, Danmark och Norge har under senare år fått vidgad offentlighet. I världen i övrigt gäller principen om allmänna handlingars hemlighet. Offentlighetsprincipen kopplad med meddelandefrihet och anonymitetsskydd får betecknas som den främsta garantin för medierna, när det gäller granskning av statsmakten. I förening torde de svenska "garantierna" utgöra ett skydd mot statsmakten utan utländsk motsvarighet. Fråga är om yttrandefriheten i tryckt skrift är större i något annat land.

Detta omdöme förstärks om man ser till TF:s brottskatalog och till påföljderna vid fällande dom i TF-mål. Katalogen är som tidigare påpekats tunn. Skydd för främmande maktens representanter, för juridiska personer, för tukten och sedligheten, för religionen – alla annars vanligt förekommande – finns inte. Stadgandet i FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter (1966) att all propaganda till förmån för krig skall vara förbjuden i lag har inte kunnat accepteras.¹¹

Till detta kommer att det i Sverige är påfallande svårt att få en fällande dom i ett TF-mål. Preskriptionstiden är kort. Juryn skall uttryckligen se till uppsåtet och inte till uttryckets lagstridighet och i tvivelsmål hellre fria än fria. För fällande dom krävs instämmande från sex av de nio juryledamöterna. Rätten kan efteråt likafullt fria eller underlåta att bestämma påföljd. Fällande dom kan överklagas, friande ej. Den svenska juryns ställning är klart starkare än motsvarande i den anglosachsiska världen och i Frankrike.

De vanligaste TF-målen i dag gäller förtal och ärekränkning. Att märka är då att den svenska hedern och äran inte är så mycket värd. Det veterligen högsta hittills utdömda skadeståndet är på 15 000 kr. Det skall jämföras med de halvmiljonbelopp, som ibland utdöms i den anglosachsiska världen, kostnader som direkt kan äventyra en tidnings existens. Engelsmän talar ibland med hänvisning till skadestånden i "libel"-mål om sin "halva pressfrihet".

Men hur stämmer den bild som här tidigare givits av svensk presspolitik under det andra världskriget och av IB-affären med påståenden om en utpräglat frihetlig svensk tryckfrihetspolitik?

Presspolitiken under det andra världskriget innebar utan tvivel ett klart brott mot svensk tradition. Men så hade ju inte heller någon gång tidigare förekommit ett motsvarande yttre tryck. Från formell synpunkt var som framhållits flera presspolitiska åtgärder synnerligen diskutabla. Man kan dock inte komma förbi det faktum, att en överväldigande majoritet av svenska tidningar endast marginellt berödes av presspolitiken. De led mest av brist på information.

Det finns egentligen bara ett land att ta som måttstock vid jämförelse, Schweiz: neutralt, samma frihetliga medietradition, direkt utsatt för tyska påtryckningar¹². Den schweiziska presspolitiken under andra världskriget innefattade en från början militärt administrerad censur, utgivningsförbud för några tidningar och indragning av enskilda nummer i flera fall. Presspolitiken avvecklades först mot slutet av 1944, ett drygt år senare än i Sverige. Den schweiziska presspolitiken var alltså betydligt mera ingripande än den svenska, låt vara att den inte skedde i så improviserade former.

IB-affären är också ett klart brott mot svensk tradition vad gäller delar av affärens handläggning. Man har jämfört den med 1962 års västtyska Spiegelaffär och med publicerande av Pentagon-papprena i USA 1971. I alla tre fallen hade vissa brott skett mot gällande lagar och myndigheterna åtminstone delvis täckning för sina åtgärder. Men medan IB-affärens åtalade fälldes så friades huvudpersonerna i Spiegel/Pentagon-affärerna. En förklaring till de olika utgångarna kan vara de skilda författningsstrukturerna. I de tyska och amerikanska fallen var det de högsta domstolarna som omsider friade. Den västtyska författningsdomstolen menade att det för "den demokratiska grundordningens bestånd" var angeläget att statsverksamheten stod under kritisk bevakning från folket. Spiegel-journalisterna hade i sin behandling av en NATO-manöver tillfredsställt ett högre samhällsintresse. I den mån deras uppträdande varit formellt otillåtligt kunde man överse med det.

IB-affären i Sverige kom inte längre än till Svea hovrätt. Omedelbart efter det hovrättens dom fallit i IB-målet tillsatte regeringen ett antal utredningar och gav gamla sådana tilläggsdirektiv. De utredningsförslag som nu börjat komma

syns ganska långt tillfredsställa den medieideologiskt frihetligt inriktade IB-kritiken.

Medan den svenska tryckfrihetspolitiken på det hela taget, bortsett från kanske offentlighetsprincipen, tycks vara för omvärlden okänd är *marknadspolitiken* flitigt kommenterad. Förklaringen är dels att det svenska selektiva presstödet bryter mot en enkel – kanske för enkel – frihetlig medieideologisk grundnorm, dels att modellen Sverige för många är en egen framtidsvision att räkna med. De kritiska rösterna dominerar, även om man bortsett från utgjutelser typ Observer-reportern Huntfords i *The New Totalitarians* (1971). Karl Herman Flach skriver i *Macht und Elend der Presse* (1971) att

Staatliche Subventionen nach dem Beispiel Schwedens wären für die Unabhängigkeit der Presse zu gefährlich –

I sin sedvanligt uppmärksammade årsöversikt vad gäller pressfriheten i världen 1971 uttalar IPI-ordföranden Meyer med klar svensk referens:

Appeals by the press in some countries for government help threatens to be a dangerous expedient. Only a vigorous press free of all outside influence and adapted to the requirement of a modern market can be effective in democracy – (IPI-Review 1972:1)

Hansjürgen Koschwitz hävdar i sin komparativa studie *Publizistik und politisches System* (1974), att Sverige är det markantaste exemplet på hur beredskapen till statliga ingrepp i kommunikationssektorn kan förbindas med en allmän tendens till politisk styrning av ett samhälle.

Kritikerna menar att man i stället bör förlita sig på generella åtgärder som t. ex. papperssubventioner (Danmark, Norge, Belgien, Nederländerna) momsbefrielse (Sverige, Danmark, Norge, Frankrike), lånefonder (Sverige, Danmark, Norge, Väst-Tyskland), kompensation för annonsbortfall vid reklam-tv (Nederländerna, Italien).

I nästan alla länder som vi brukar jämföra oss med utvecklas presstödet. Endast Danmark, Storbritannien, Schweiz och USA visar återhållsamhet. När det gäller de båda första behöver dock inte skälen, även om så ofta sägs, vara av medieideologisk karaktär. Ett selektivt stöd finns nu förutom i Sverige också i Norge och Nederländerna. I Storbritannien diskuteras frågan. I Norge får förlustavisor med upplaga upp till 40 000 ex. stöd. I Nederländerna mottar sedan ett år de båda ledande religiösa dagstidningarna för en treårsperiod ett direkt produktionsbidrag.

Ett marknadspolitiskt medel saknas i Sverige. I Väst-Tyskland, Storbritannien och USA finns det vissa möjligheter att på legal väg försvåra ägarkoncentration genom tidningssammanslagning eller uppköp.

Utnyttjar statsmakten presstöd för någon form av politisk utpressning? Endast ett fall är från senare år känt i här berörda länder. Sedan en tidning tillhörande Hachette-koncernen 1974 angräpade den franske premiärministern vägrade franska regeringen förlaget att höja priset på pocketböcker med 5 %. Detta enligt kritikernas uttolkning.

Den svenska marknadspolitiken är utan tvivel när det gäller utformningen av produktionsbidrag och annonskatt oförenlig med en ortodox frihetlig medieideologi. Frågan är dock om man verkligen kan dra en så distinkt gräns mellan generella och selektiva åtgärder som ofta görs. Även generella åtgärder har mycket växlande effekter för de mottagande medieföretagen. Vilka som gynnas mest, minst eller inte alls kan ofta klart på förhand utsägas. En generell papperssubvention gynnar de största och tyngsta tidningarna, en generell distributionsrabatt mest dem med vid spridning och sådana som är så små att de det är oekonomiskt för dem att bygga upp en egen distributionsapparat etc. De flesta generella åtgärder har således en klart selektiv effekt. Så framstår debatten om selektiva åtgärder contra generella ganska långt som en strid om ord.

Den institutionaliserade *informationspolitiken* i de nordiska länderna är ännu internationellt sett ganska utvecklad. I Väst-Tyskland t. ex. finns ett informationsministerium med monopol på "meddelanden som gäller ett ministeriums fackangelägenheter och har allmänpolitisk betydelse". Det senaste tillskottet utgör den 1974 under stor journalistisk skepsis i Frankrike inrättade "Délégation à l'Information" med uppgift att "grundligt, snabbt och opartiskt" ge journalisterna information om regeringspolitiken. Däremot torde de systematiska omfattande upplysningskampanjer syftande till "vidgad samhällsinformation" som under senare år företagits i Sverige ännu sakna internationellt motstycke.

Det torde också i Norden vara betydligt lättare för massmediernas representanter att nå direkt kontakt med offentliga beslutsfattare än på de flesta andra håll. Ett institutionaliserat filter typ Vita Husets pressekreterare finns trots allt inte. En mycket speciell ordning gäller i Storbritannien där "Official Secrets Act" bl. a. förbjuder att information lämnas av "persons who

holds or has held office under Her Majesty". Restriktionen har i år illustrerats genom processen mot Sunday Times för publicerandet av utdrag ur förre Labour-ministern Crossmans memoarer. Informationen från Whitehall kommer i stället ofta genom välplanerade "leaks", vilka också har den taktiska fördelen att de ger regeringen en reträttmöjlighet. Att journalister eller medier "straffas" genom utestängande från information förekommer. Förutom i Storbritannien finns fall noterade också i USA, Frankrike, Väst-Tyskland och Nederländerna.

Om en frihetlig medieideologi förutsätter en lika och väsentligen fri informationstillgång så tillfredsställer Sverige genom offentlighetsprincipen och genom att informationsapparaten ännu är så föga utbyggd ganska långtgående krav. Ställs krav också på fortlöpande dubbelriktad information fungerar inget system i någon mening tillfredsställande. Vissa canadensiska kabel-tv-försök torde vara de mest avancerade.

Etermedier står som regel under någon sorts statligt inflytande. Det gäller även i utpräglat pressliberala länder. I flera fall är medieföretagen offentliga organ (t. ex. Danmark, Norge, England/BBC, Väst-Tyskland, Frankrike och Japan). I de fall där de är enskilda (t. ex. Sverige, Schweiz, England/ITV, Italien och USA) är de bundna av statlig licens eller avtal med staten. I alla länder bekämpar man "piratsändare".

Det statliga inflytandet syns vara ganska litet beroende av den formella statsanknytningen. Starkast inflytande syns dock den franska staten utöva. Även efter 1974 års reform har regeringen rätt att disponera radio-tv-tid för att presentera sin politik. Radio/tv skall balansera den regeringskritik som pressen programenligt har att stå för. Ledande personer inom fransk tv har i flera fall avskedats av regeringen.

Kravet på Sveriges radio att företaget skall hävda grundläggande demokratiska värden har en motsvarighet i Danmark och Väst-Tyskland. I Italien, Holland, Belgien och Schweiz får etermedierna inte äventyra äventyra landets neutralitet. I Schweiz skall de därtill ta hänsyn till den nationella enheten.

Mest obundna från statsmakten står förmodligen amerikanska etermedier. Den amerikanska statsledningen kan dock visa ambitioner. Nixon/Agnew-administrationen gjorde i samband med licensgivningen försök att påverka programverksamheten i för dem fördelaktig riktning.

Allmänt förekommande motsvarigheter till den svenska radionämnden är organ som "programudvalget" i Danmark, "Board of Governors" i England, "parlamentariska förvaltningsrådet" i Finland etc. Till skillnad från i Sverige kan de dock ingripa före sändningen av program.

En skillnad mellan Sverige och England/BBC å ena sidan och de flesta övriga länder med företag av hel- eller halvoftentlig ställning å den andra (t. ex. Danmark, Norge, Finland, Frankrike) är att i de senare aktiva politiker ofta bekläder ledande poster.

Bedömt med utgångspunkt från förhållandet till statsmakten präglas åtskilliga nationella etermediesystem av en närmast paternalistisk ideologi. Sveriges Radio liksom förebilden BBC utsätts ej för ingrepp i den löpande programverksamheten. Deras mål och verksamhet kan närmast ses som uttryck för en mediepolitisk samhällsansvarsideologi.

7. Sammanfattning och utvecklingsperspektiv

Ingenstans låter sig en nationell mediepolitik enkelt etiketteras. Det finns i alla system inslag av skiftande medieideologisk karaktär.

Den svenska mediepolitiken bedömd efter förhållandet stat-medier kanske bäst kan karaktäriseras dels efter vilken roll statsmakten faktiskt och aktivt spelar, dels vilken roll den kan tänkas spela. Allmänt gäller att den svenska statsmaktens potentiella inflytande är långt större än det faktiskt utövade. Det gäller främst etermedierna och marknadspolitiken för tryckta medier. Informationspolitiskt är statsmakten potentiellt expansiv, tryckfrihetspolitiskt minskar det tänkbara inflytandet.

Men har statsmaktens faktiska inflytande ökat i den meningen att man i något statsintresse eller i statsbärande gruppers intresse tvingar medierna till en verksamhet de annars inte skulle ägna sig åt eller till att avstå från en annars given verksamhet? En slutsats av den översikt som här givits måste bli att, med viss reservation för IB-affären, så inte är fallet.

En medieideologisk bestämning är till sist helt beroende av hur man värderar statsmakten. Om man ortodoxt manchesterliberalt anser staten vara människans givna fiende så är den svenska mediepolitiken under klar auktoritär utveckling – bortsett från tryckfrihetspolitiken. Om man däremot med J.S. Mill anser att staten skall värderas efter sina gärningar – blir karaktäristiken en helt annan. Tryckfrihetspolitiskt och informa-

tionspolitiskt har vi ett mediasystem som i frihetlighet kanske går längre än någon annanstans. Marknadspolitiskt och för etermedierna gäller mera samhällsansvarsideologiska normer. I det senare fallet är detta relativt och internationellt sett en påfallande frihetlig variant.

Förhållandet stat-massmedier är i alla västländer under påtaglig förändring, och den utvecklingen är närmast entydig. Det statliga inflytandet ökar alla frihetliga medieideologiska föreställningar till trots. I Sverige rör det sig främst om ett ökande potentiellt inflytande, i de flesta jämförbara länder om ett faktiskt.

Denna statsmaktens expansion kan i och för sig ses som ett uttryck för att den offentliga sektorn överallt vidgas oavsett de statsbärande partiernas politiska inriktning. Det är också möjligt att den snabba tekniska utvecklingen skapat en skärpt statlig medievärdnad. Till slut är det också en fråga om pengar. Kostnaderna för mediepolitiken ökar överallt markant. Detta leder naturligtvis till krav på en skärpt kontroll över medelsanvändningen och på en samlad mediepolitisk målsättning. När en sådan skall utformas möter särskilt två problem.

Man måste på något sätt harmoniera mediepolitik, kommunikationspolitik och kulturpolitik. De tidigare är delar av den senare och det är orimligt att de skall motverka varandra.

Den samlade mediepolitiken i dag är ofta ett aggregat av irrelevanta tradition och politiska tillfällighetslösningar. Det råder en segregativ intermediepolitik, som svårigen låter sig logiskt motiveras. Tidningar, tidskrifter, litteratur, radio, tv, film verkar under mycket skilda villkor till en del på varandras bekostnad.

För denna nödvändiga harmonisering av mediepolitiken innebärande en anpassning till övergripande kulturpolitiska mål och en samordning av olika medieverksamheter kan bara statsmakten stå. Detta är sedan bara att i resignation eller realpolitisk tillförsikt konstatera.

Noter

- ¹ Om medieideologier se t. ex. *F. Siebert*, m. fl. *Four Theories of the Press*, (Urbana 1956, 1972), *R. Williams*, *Communications* (London 1962, 1971), *R. L. Bishop*, *Hvad sker der med massmediene* (Presseh. årbog, Aarhus 1969).
- ² En första svensk kommentar gav Alva Myrdal i *Tiden* 1947:10.
- ³ Om kommunikationspolitik, se N. Thomsen, *Hvad er kommunikationspolitik?* (Pressens årbog, Odense 1975) samt de nationella monografier som UNESCO sedan 1974 utger.
- ⁴ En tryckfrihetspolitisk översikt finns t. ex. i T. Valinder, *Press och politik*, Lund 1971. Uppgifter om förhållanden under det andra världskriget m. m. i J. Ringdahl, *Tryckfrihet och utrikespolitik* (statsv. inst. Lund, kommande avhandl.).
- ⁵ S. A. Söderpalm, *storföretagarna och det demokratiska genombrottet*. Lund 1969.
- ⁶ Om svensk marknadspolitik, se Hadenius-Weibull, *Press, radio, tv* (Sthlm, 1973), J. Ringdahl, *Tidningsdöd och politik* (i Back, *Modern demokrati*, Lund 1973) samt översikter och artiklar i olika årgångar av *Presshistorisk årbog* (Aarhus).
- ⁷ Jfr. Europarådets ministerkommittés *Resolution om Press Concentrations*, Strasbourg dec. 1974.
- ⁸ Om informationspolitik se särsk. Vidgad samhällsinformation (SOU 1969:48), J. Ekecrantz, *Makten och informationen* (Lund 1975) samt *Samhällsinformation – från anslagstavla till neonskylt* (Administrations-TEMA 1975:2).
- ⁹ Uppgifter bl. a. från ett forskningsprojekt vid hist. inst. Sthlms univers. under Jarl Torbacke om den svenska radions utveckling (presenterat i radion våren 1975) samt I. Lindblad, *Etermediernas värld* (Sthlm, 1970).
- ¹⁰ För internationella jämförelser se särskilt Internationella pressinstitutets årsöversikter publicerade i IPI-Report (Zürich) samt H. Koschwitz, *Publizistik und politisches System* (München 1974). IPI-studien, *Government Pressures on the Press* (1954) har fortfarande en del att ge.
- ¹¹ PM ang. lagstiftning om förbud mot Krigspropaganda Justitiedep. 1970:19, stencil.
- ¹² Om schweizisk presspolitik under kriget, se särsk. G. Kreis, *Zensur und Selbstzensur: Frauenfeld o. Stuttgart* 1973.

Partipolitiska konfliktdimensioner i riksdagen

AV SÖREN HOLMBERG

Konfliktlinjer i det svenska partisystemet

Vänster-högerbegreppet har varit ett populärt redskap vid analyser av partisystem och politiska konflikter alltsedan franska revolutionens dagar. Begreppets popularitet bygger på en föreställning om hur politiska motsättningar och ideologier uppkommer och permanentas. Vänster-högerterminologin ingår som ett centralt element i en föga preciserad men mycket omhuldad modell för politiska system.

Ett grundläggande antagande i denna teori är att konflikter, dvs att individer och grupper har helt eller delvis oförenliga uppfattningar om mål och medel för samhällsutvecklingen, är oundvikliga i varje politiskt system. Dessa motsättningar antas vara orsakade av ett fåtal faktorer – ekonomiska och sociala i första hand – som ger upphov till ideologier och partibildningar, som i sin tur styr opinionsbildning och debatt i olika konkreta sakfrågor. Ekonomiska och sociala intressekonflikter institutionaliseras i partisystem, som kommer att uppvisa bestämda och varaktiga konfliktlinjer så länge som motsättningarna kvarstår olösta.

En modell av detta slag implicerar en mängd mer eller mindre testbara hypoteser. En sådan rör partisystemens uppkomst och är av historisk natur. Politiska partier i modern mening bildades över hela Europa under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Denna utveckling sammanföll i tiden med industrialismens framväxt och demokratins genombrott. Vänster-högermodellen utgår ifrån att dessa partibildningar främst formades kring ekonomiska och sociala frågor som aktualiserades av att ett kapitalistiskt produktionsätt ersatte ett feodalt. Kampen mellan jordägare på landsbygden och industri- och finanskapitalister i städerna liksom kampen mellan arbete och kapital kom att utgöra dominerande konfliktlinjer utefter vilka partier bildades.

Stein Rokkan har i sina många "nation-building"-uppsatser visat att en hypotes av detta slag rymmer ett visst mått av sanning, men att den förenklar en komplex utveckling. Andra konfliktdimensioner vid sidan om den mer renodlat ekonomiska och med rötter i feodalismens samhällssystem kom också att påverka utvecklingen i många partisystem. De talrika konfessionella, språkliga och regionala partierna i Europa är exempel på detta.¹

En annan hypotes som också kan härledas ur vänster-högermodellen gäller väljarnas valbeteende. De skall i huvudsak motiveras av ekonomiska och sociala faktorer när de avgör vilket parti de skall stödja och de skall rösta med partier som företräder deras klass' intressen. Sambandet mellan klasstillhörighet och partival måste vara högt – förutsatt att partierna verkligen står för klart åtskiljbara alternativ.

Denna hypotes är en av de mest testade inom valsociologin och resultatet går i den förutsedda riktningen, även om sambanden oftast är svaga. Det existerar en korrelation mellan klass – eller socialgruppsstillhörighet och partival i de flesta partisystem. Arbetare tenderar att rösta på vänster- eller socialistiska partier och medelklassen tenderar att rösta borgerligt. Styrkan i denna tendens varierar emellertid högst väsentligt. Komparativa studier från 1960-talets Europa visar t ex att socioekonomiska faktorer förklarar mellan några få procent upp till cirka 30 procent av variansen i väljarnas partival.²

I partisystem med starka konfessionella partier – Västtyskland, Holland och Italien är tyypexempel på sådana – spelar religiösa faktorer en större roll än klasstillhörighet när det gäller att förklara väljarnas beteende. Vänster-högermodellens hypotes att partival skall bestämmas av klassrelaterade faktorer är mest framgångsrik i Skandinavien. I samtliga nordiska länder förklarar någon form av socialgruppsklassificering

mellan 20 till 30 procent av variansen i partivalet.³

En tredje och i detta sammanhang intressanta hypotes rör opinionsbildning och konfliktsrukturer i flerpartisystem. Vänster-högermodellen bygger på antagandet att partierna i varje partisystem kan rangordnas utefter en grundläggande konfliktlinje som främst definieras av de socioekonomiska stridsfrågorna men som även omfattar majoriteten av övriga sakfrågor i ett politiskt system. Partisystems konfliktstrukturer skall vara endimensionella. Opinionsbildningen på såväl mass- som elitnivå struktureras i stor utsträckning av partiernas positionstagande och ideologierna, vilket innebar att attityder till de flesta sakfrågor kommer att styras av den dominerande konfliktdimensionen. Individer som intar radikala ståndpunkter i ekonomiska frågor skall också omfatta radikala positioner i religiösa eller utrikespolitiska frågor.

Vänster- högermodellen förutsätter m.a.o. att attityder till de flesta sakfrågor kan förklaras av en underliggande ideologisk dimension. Anthony Downs har gjort detta antagande berömt. Hans analys i "An Economic Theory of Democracy" utgår ifrån att såväl partier som väljare kan placeras på en och samma grundläggande dimension.⁴

Denna endimensionella modell har varit utsatt för en kritisk granskning alltsedan Downs bok publicerades i slutet av 1950-talet.⁵ En rik flora av data från olika politiska system har lagts till grund för dimensionsanalyser. Slutsatserna har så gott som genomgående varit att den endimensionella modellen utgör en alltför drastisk förenkling av en komplex verklighet. Väljares attityder till olika politiska sakfrågor struktureras inte av en enda underliggande dimension, även om någon form av socioekonomisk eller socialistisk-kapitalistisk faktor vanligen förklarar den största variansandelen vid faktoranalytiska studier. Väljares preferensordningar av partier eller deras perceptioner av strukturen i partisystem tyder på existensen av en dominerande konfliktlinje, men avvikelserna är ofta så stora att Coombs "unfolding"-teknik avslöjar förekomsten av en flerdimensionell partirymd. Mönstret är likartat på elitsidan. Multidimensionella skalningstekniker applicerade på voteringsdata visar vanligen att flerdimensionella lösningar kräves.

De gemensamma dragen i alla dessa empiriska studier kan sammanfattas i två punkter: (1) En endimensionell modell för partikonflikter eller opinionsbildning utgör en förenkling av verklig-

heten i samtliga västerländska partisystem. Flerdimensionella modeller är mer realistiska. (2) Någon form av vänster-högerdimension definierad primärt i ekonomiska och sociala termer existerar i varje undersökt politiskt system och denna konfliktlinjes dominerande ställning har inte ifrågasatts. Om man vill konstruera en endimensionell teori för västerländska partisystem under 1900-talet så är vänster-högerdimensionen det bästa valet av konfliktlinje.

Dessa slutsatser gäller naturligtvis också för det svenska politiska systemet men med den inte oväsentliga kvalifikationen, att det svenska partisystemet och opinionsbildningen tycks vara mer strukturerad kring en vänster-högerdimension än de flesta jämförbara system. Denna ut-saga skall betraktas som en hypotes. Några i egentlig mening komparativa analyser av konfliktdimensioner i olika politiska system existerar inte.

Syfte och frågeställningar

Dimensionsanalytiska studier är en relativt sentida företeelse inom statsvetenskapen. De flesta undersökningar som publicerats har tillkommit under de tio senaste åren. Det är således inte förvånande att antalet studier genomförda på svenska data är fåtaliga. De viktigaste forskningsresultaten finns rapporterade i Särilvik (1968, 1970), Lewin et al. (1972), Holmberg (1974) och Lindén (1974, 1975).⁶ Särilviks analyser bygger på partitytarfrekvenser mellan partierna och på väljares perceptioner av partiavstånd. De tekniker som utnyttjas är olika varianter av multidimensionell skalning och Coombs unfoldinganalys.

Lewin, Holmberg och Lindén använder faktoranalys. Lewins och hans medarbetares studie är originell så till vida som den har ett historiskt perspektiv. Analysen bygger på valstatistiskt och ekologiskt material från 1900-talets riksdagsmannaval. Holmbergs undersökning är baserad på attityddata hämtade från intervjuer med väljare och riksdagsmän. Den mest genomarbetade studien är Michael Lindéns doktorsavhandling i psykologi som bygger på en enkätundersökning med 500 kandidater vid 1970 års kommunalval i Gävleborgs län. Lindén lyckades få sina respondenter att besvara ett frågeformulär med inte mindre än 97 påståenden kring aktuella sakfrågor, vilket måste vara ett rekord i sitt slag. Hans faktoranalytiska resultat är således fotade i ett osedvanligt rikt material.

Voteringsdata från riksdagen har förvånande nog ännu inte systematiskt utnyttjats för dimensionsanalyser. Utländska parlament, t.ex. Finlands, Danmarks och USA:s är väsentligt bättre kartlagda i detta avseende än Sveriges riksdag. Bo Bjurulfs studie av riksdagens rösträkningar på 1920- och 30-talen är det hittills enda exemplet på en undersökning som innehåller en dimensionsanalytisk ansats. Han utnyttjar en skalningsteknik som bygger på beräkningar av Yule's Q för parvisa korstabuleringar av voteringsresultat, och resultaten visar att en klar majoritet av de undersökta omröstningarna strukturerades av den traditionella vänster-högerkonflikten.⁷

Syftet med denna uppsats är att analysera de partipolitiska konfliktlinjerna i riksdagen under slutet av 1960-talet. I vilken utsträckning kan partiernas voteringsbeteende förklaras utifrån en enda endimensionell konfliktlinje? Vänster-högerdimensionen är en abstraktion, men frågan är hur berättigad denna abstraktion är som en modell för det svenska partisystemets konfliktstruktur.

Partier, inte individuella riksdagsmän, kommer genomgående att utnyttjas som analysenheter. I parlament där fler än två partier är representerade och sammanhållning är hög är en dylik utgångspunkt både möjlig och relevant.

Tre olika analystekniker, som direkt eller indirekt bygger på frekvenser av samvotering emellan partierna, kommer att användas för att kartlägga de partipolitiska konfliktlinjerna. Resultaten från dimensionsanalyserna kommer avslutningsvis att utnyttjas för en diskussion kring konfliktdimensioner och partisammanhållning.

Datamaterialet – andra kammarens rösträkningar 1967–1970

Undersökningen bygger på samtliga rösträkningar i andra kammaren åren 1967–1970. Under dessa fyra år företogs sammanlagt 1744 rösträkningar i andra kammaren, fördelade på cirka 400 à 500 per år. Antalet rösträkningar har ökat kraftigt sedan systemet med öppna omröstningar infördes på 1920-talet. Under åren 1925–1938 företogs t.ex. endast 50 à 60 rösträkningar per år i andra kammaren. Dessa siffror kan jämföras med 1960-talets genomsnitt på över 300 rösträkningar per riksdagssession. Alla beslut i riksdagen föregås inte av en rösträkning. Voteringsmaterialet representerar ett urval av beslut – men ett urval som blivit allt mer rikhaltigt över tid.⁸ Omröstningarna ger naturligtvis en skev bild av beslutsfattandet i riksdagen eftersom kontroversiella och partiskiljande frågor blir överrepresenterade på bekostnad av sakfrågor som avgörs i enrätt. Detta förhållande är emellertid ingen nackdel om man vill analysera strukturen på partimötesbesluten, men skulle vara det om syftet vore att studera graden av partikonflikt eller beslutsfattandet mer allmänt i riksdagen.

I tabell I redovisas en översikt över de undersökta rösträkningarna. Klassificeringens syfte är att urskilja de voteringsresultat som utmärks av partikonflikter och av att samtliga partier intar entydiga positioner. En omröstning har karaktäriserats som en partikonfliktvotering om en majoritet av samtliga partiernas närvarande medlemmar röstat antingen ja eller nej och minst ett parti står emot de övriga. Om en majoritet av samtliga partiernas riksdagsmän stödjer samma alternativ

Tabell I. Andra kammarens rösträkningar åren 1967–1970: en analytisk klassificering

	Absoluta tal					Procent				
	1967	1968	1969	1970	1967–70	1967	1968	1969	1970	1967–70
Partikonfliktvoterings	298	340	322	409	1369	77	84	79	76	79
Avstärsvoterings	79	50	69	117	315	21	12	17	22	18
Partikonsensusvoterings	5	7	7	3	22	1	2	2	0	1
Något parti delat mitt itu	4	6	8	5	23	1	2	2	1	1
Något parti helt frånvarande	0	0	0	5	5	–	–	–	1	0
Tekniskt fel	0	0	5	5	10	–	–	–	–	–
Summa rösträkningar:	386	403	411	544	1744	100 %	100 %	100 %	100 %	99 %

Kommentar: Vid 10 rösträkningar under åren 1967–1970 uppstod tekniska fel på den fotografiutrustning som registrerar voteringsutfallen i andra kammaren. Dessa rösträkningar är exkluderade vid procentberäkningen.

har vi ett exempel på en partikonsensusvotering. Partierna intar samma ståndpunkter även om några få riksdagsmän fronderar mot sina partier.

Majoriteten av ett eller flera partiers medlemmar kan avstå från att rösta, vilket innebär ett problem när det gäller att fastslå partipositioner. Hur skall en avstårröst tolkas? Problemet är klassiskt inom voteringsanalysen. Den vanligaste lösningen är att se en avstårröst som en mittposition mellan ja och nej, som ett halvt votum mot partilinjén. Detta antagande kan möjligen vara rimligt vid analyser som arbetar med individer som enheter, men det är orealistiskt när det gäller studier av partiers ståndpunktstaganden. Ett parti som avstår från att rösta kan göra det utifrån flera olika motiv, varav ett naturligtvis är att partiets position befinner sig någonstans emellan de båda handlingsalternativ som omröstningen gäller. Men man kan inte utesluta möjligheten att partier avstår från att rösta därför att båda voteringsalternativen upplevs som alltför långt till "vänster" eller "höger" om deras ståndpunkter. En tolkning enligt den senare modellen är mycket relevant när det gäller svenska data eftersom det främst är Vänsterpartiet Kommunisterna och i någon mån Moderaterna som utnyttjar avstårmöjligheten. Voteringar där majoriteten av ett eller flera partiers medlemmar avstår från att rösta bör analytiskt skiljas från övriga omröstningar, eftersom partiernas positioner inte är självklart givna. Avstårvoteringsarna bör analyseras separat.

Samtliga partiers ställningstagande kan entydigt fastställas i ca 80 procent av andra kammarens rösträkningar under åren 1967–1970. Av dessa var endast ett fåtal konsensusvoteringar. Det stora flertalet utgörs av omröstningar som kan karaktäriseras som partikonfliktvoteringar. Resterande 20 procent av rösträkningarna utmärks av att ett eller flera partiers positioner – i praktiken oftast Vänsterpartiet Kommunisternas – av olika skäl inte kan definieras otvetydigt. Samtliga riksdagsmän från VPK är t.ex. frånvarande vid fem voteringar under år 1970. Ett parti kan vara splittrat mitt itu, lika många ledamöter röstar ja som nej, varvid en entydig positionsklassificering blir omöjlig. Detta inträffade vid ett 20-tal av de undersökta rösträkningarna. Det är förhållandevis vanligt att något eller några partier avstår från att rösta. Dessa sk avstårvoteringar omfattade 18 procent av omröstningarna åren 1967–1970.

I de följande analyserna kommer huvudintresset att vara fokuserat på de fullständiga parti-

konfliktvoteringsarna. Avstårvoteringsarna kommer att göras till föremål för en mindre specialundersökning.

Partipolitiska konfliktdimensioner i riksdagen – voteringsmönster

En analys av konfliktdimensioner med partier som enheter är ointressant i tvåpartisystem. Två partier kan ju inte ordnas på mer än ett unikt sätt (om vi bortser från det triviala fallet när båda intar samma ståndpunkt). Men redan i ett trepartisystem börjar en partianalys bli relevant, eftersom tre enheter kan ordnas på tre meningsfullt skilda sätt: A-B-C, A-C-B och B-A-C. Tre partier kan naturligtvis rangordnas på ytterligare tre sätt, C-B-A, B-C-A samt C-A-B, men dessa ordningar är enbart spegelbilder av de tre förstnämnda och utgör inte några partipolitiska dimensioner som i princip skiljer sig från de förstnämnda. Man kan tala om en vänster-högerdimension eller om en höger-vänsterdimension. Valet av utgångspunkt är godtyckligt.

När antalet partier överstiger tre ökar antalet möjliga partiordningar drastiskt. I ett fyrtispartisystem kan partierna rangordnas på tolv olika sätt och i ett system som det svenska med fem partier kan i princip sextio skilda partiordningar förekomma. En av dessa sextio rangordningar är 1960-talets traditionella vänster-högeruppdelning av partierna, dvs Vpk-S-C-Fp-M. En annan är Vpk-S-Fp-C-M som under intryck av hagu-uppgörelserna av många kommentatorer uppfattas som 1970-talets partipolitiska vänster-högerdimension. Den empiriska förekomsten av dessa och andra rangordningar i voteringsmaterialet kommer att analyseras i ett senare avsnitt. En dylik studie förutsätter att man skapar ett mått med vars hjälp partierna kan rangordnas.

En mer konventionell analys av voteringsmönster kan emellertid också utnyttjas för att utvinna relevant information om konfliktdimensioner i riksdagen. Om vi bortser från de omröstningar där partiernas positioner är ambivalenta, dvs håller oss till partikonfliktvoteringsarna, så kan endast femton olika voteringsmönster uppträda. Fem mönster där ett parti röstar mot övriga fyra och tio där två partier voterar mot övriga tre. Några andra möjligheter existerar inte om vi enbart utgår ifrån partiernas majoritetspositioner. En empirisk analys av hur riksdagens omröstningar fördelar sig på dessa femton voteringsmönster är intressant ur flera aspekter. Resultaten kan t.ex. utnyttjas för en diskussion kring partisamarbete som Stjernquist och Bjurulf

gjorde utifrån data från 1964 och 1966 års riksdagar.⁹ Tekniken kan emellertid också utnyttjas för ett slags dimensionsanalys.

Endast fyra av de femton möjliga voteringsmönstren är förenliga med efterkrigstidens vänster-högermodell för partierna, dvs den modell som placerar Centern till vänster om Folkpartiet. Dessa fyra mönster är: (1) Vpk→S, C, Fp, M (2) Vpk, S→C, Fp, M (3) Vpk, S, C→Fp, M samt (4) Vpk, S, C, Fp→M. Övriga elva möjliga partikonstellationer uppvisar mönster som på olika sätt avviker från denna variant av vänster-högermodellen. Ett exempel är omröstningar där Vänsterpartiet Kommunisterna, Socialdemokraterna och Folkpartiet röstar mot Centern och Moderaterna. Voteringar av detta slag passar in på en annan variant av vänster-högeruppdelning – en som placerar Folkpartiet till vänster om Centern. Analyser av väljares perceptioner av partisystemet liksom av riksdagsmäns och väljares attityder i sakfrågor har visat att Centern och Folkpartiet låg nära varandra i slutet av 1960-talet, men med Centern något till vänster om Folkpartiet.¹⁰ I resultatredovisningen i tabell 2 har de båda varianterna av vänster-högermodell kombinerats till en där Centerns och Folkpartiets inbördes placering lämnats öppen, dvs

Vpk-S-C/Fp-M, vilket innebär att också voteringsmönster av typen Vpk, S, Fp→C, M klassificerats som vänster-höger.

Bland de voteringar som uppvisar andra partikonstellationer kan man urskilja en grupp som karaktäriseras av någon form av centrum-flygel-mönster. Omröstningar där mittenpartierna röstar mot Vänsterpartiet Kommunisterna, Socialdemokraterna och Moderaterna är ett exempel. Det utmärkande för centrum-flygelvoteringarna är att moderater och kommunister intar samma ståndpunkt och röstar emot ett eller flera av de övriga partierna. Det bör observeras att avgränsningen av centrum-flygelvoteringarna är härledd ur vänster-högermodellen. Vilka partier som är flygel- respektive centumpartier har ju definierats utifrån deras vänster-högerplacering. De omröstningar som klassificerats som centrum-flygel kan inte hänföras till en och samma endimensionella partimodell.

Resultaten i tabell 2 kan utnyttjas för analyser av alla tänkbara endimensionella partimodeller.¹¹ Uppställningen är emellertid konstruerad utifrån vänster-högermodellen. Det är denna modells relevans för partiernas voteringsbeteende som skall testas i detta sammanhang.

Andra kammarens omröstningar i slutet av

Tabell 2 Partiernas voteringsmönster i andra kammaren 1967–1970: vänster-högermodellen

Voteringsmönster	Absoluta tal					Procent				
	1967	1968	1969	1970	1967–70	1967	1968	1969	1970	1967–70
<i>Vänster-höger</i>										
Vpk→S, C, Fp, M	13	15	7	9	44	4	4	2	2	3
Vpk, S→C, Fp, M	128	111	136	154	529	43	33	42	38	39
Vpk, S, C→Fp, M	16	14	16	23	69	5	4	5	6	5
Vpk, S, Fp→C, M	8	5	7	5	25	3	2	2	1	2
Vpk, S, C, Fp→M	55	82	52	96	285	19	24	16	24	21
<i>Centrum-flygel</i>										
C→Vpk, S, Fp, M	8	11	18	18	55	3	3	6	4	4
Fp→Vpk, S, C, M	12	18	17	35	82	4	5	5	9	6
S→Vpk, C, Fp, M	10	8	10	12	40	3	2	3	3	3
C, Fp→Vpk, S, M	35	51	41	40	167	12	15	13	10	12
S, C→Vpk, Fp, M	1	1	2	2	6	0	0	1	0	0
S, Fp→Vpk, C, M	0	2	1	0	3	–	1	0	–	0
S, C, Fp→Vpk, M	1	3	2	1	7	0	1	1	0	1
<i>Övriga</i>										
Vpk, Fp→S, C, M	1	6	6	6	19	0	2	2	1	2
Vpk, C→S, Fp, M	2	1	0	3	6	1	0	–	1	0
S, M→Vpk, C, Fp	8	12	7	5	32	3	4	2	1	2
Summa voteringar	298	340	322	409	1369	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %

Kommentar: Analysen bygger på de sk partikonfliktvoteringarna, dvs omröstningar där majoriteten i samtliga partier röstar antingen ja eller nej och där minst ett parti står emot de övriga.

1960-talet strukturerades i mycket stor utsträckning av vänster-högerdimensionen. 70 procent av de undersökta partikonfliktvoteringarna uppvisar ett voteringsmönster av vänster-högertyp. Det är framför allt två typer av partikombinationer som svarar för denna dominans. Först och främst blockomröstningarna, dvs voteringar där socialister röstar mot borgerliga, som omfattade i det närmaste 40 procent av samtliga partikonfliktvoteringar och i andra hand rösträkningar där Moderaterna gick på en egen linje mot alla andra partier. Övriga voteringsmönster inom ramen för vänster-högermodellen var jämförelsevis sparsamt förekommande. Vänsterpartiet Kommunisterna röstade t ex mycket sällan mot samtliga övriga partier (3 % av rösträkningarna). Det är uppenbart att de fåtaliga kommunister som satt i andra kammaren under slutet av 1960-talet (8 stycken 1967–68, 3 stycken 1969–70) inte utnyttjade den parlamentariska arenan och rösträkningsinstitutet för att markera partiets profil. I det här avseendet var t.ex. Moderaterna avsevärt mer effektiva – speciellt under valåren 1968 och 1970 då inte mindre än 24 procent av partikonfliktvoteringarna utmärktes av att Moderaterna intog ståndpunkter som avvek mot övriga partiers.

Majoriteten av de rösträkningar som inte kan hänföras till vänster-högermodellen uppvisar någon form av centrum-flygelmönster, partier på vänster-högerskalans flanker röstar mot ett eller flera av partierna i mitten. Det vanligaste exemplet på denna typ av omröstning är voteringar där Centern och Folkpartiet röstar mot Kommunisterna, Socialdemokrater och Moderater. 12 procent av de undersökta omröstningarna uppvisade ett sådant mönster.

Voteringar som varken utmärktes av ett vänster-höger- eller av ett centrum-flygelmönster var mycket sällan förekommande under slutet av 1960-talet. Udda partikonstellationer av typen Socialdemokrater och Moderater mot övriga partier förekom t.ex. i enbart 2 procent av rösträkningarna.

Det minst förekommande voteringsmönstret i andra kammaren under åren 1967–1970 var inte den "oheliga alliansen" mellan Kommunisterna och Moderater. De röstade visserligen tillsammans mot övriga partier i enbart sju voteringar men "överträffades" ändå av Socialdemokraterna och Folkpartiet som endast gick på samma linje mot de övriga partierna i tre omröstningar.

Under åren 1967 och 1968 hade den socialdemokratiska regeringen ingen egen majoritet i

andra kammaren. Den var beroende av stöd utifrån. Valet 1968 resulterade i en drastisk förändring härvidlag. Socialdemokraterna vann för första gången under efterkrigstiden majoriteten av mandat i andra kammaren. Denna förändring i den parlamentariska situationen tycks emellertid inte ha påverkat strukturen på partimotsättningarna i riksdagen. Vänsterpartiet Kommunisterna fortsatte t.ex. att stödja regeringsförslagen i samma utsträckning som tidigare, trots att möjligheterna för en profilpolitik nu existerade. Det parlamentariska "tvånget" att stödja Socialdemokraterna hade ju bortfallit. Andelen voteringar där regeringen gick på en egen linje mot samtliga andra partier ökade inte heller. Den höll sig kring två à tre procent under hela perioden.

Partisystemets konfliktstruktur karaktäriseras således av stabilitet och inte av förändring under de aktuella riksdagssessionerna. Det är samma voteringsmönster som är ofta respektive sällan förekommande under de fyra undersökta åren. En parvis analys av rangordningen mellan voteringsmönstren visar att samtliga rangkorrelationer ligger kring .90. Den enda tendens till förändring som kan spåras i materialet gäller mittenpartiernas voteringsbeteende. De började gå skilda vägar. Mittensamverkan tonades ned och vart och ett av partierna betonade alltmer sin profil. Andelen omröstningar där Centern och Folkpartiet gemensamt går emot övriga partier sjunker medan det relativa antalet voteringar med något av mittenpartierna ensamt mot samtliga andra partier ökar.

1970-talet och "Lottriksdagen"

Den partiella författningsreformen 1969 innebar bl a att tvåkammerssystemet ersattes med den nya enkammarriksdagen. Valutgången 1970 ledde till att Sverige ånyo fick en socialdemokratisk minoritetsregering vars underlag i riksdagen ytterligare försvagades efter 1973 års val. Det senare valet innebar dessutom att det "socialistiska" blocket förlorade sin majoritet. Sverige begåvades med en s.k. "lottriksdag" med 175 socialistiska och 175 borgerliga mandat. Den socialdemokratiska regeringens parlamentariska läge blev prekärt. Den måste söka stöd hos något borgerligt parti eller hoppas på turen vid lottningarna.

Hur påverkade dessa parlamentariska omkastningar partiernas voteringsbeteende i riksdagen? Förändrades de partipolitiska konfliktdimensionerna? Frågeställningarna kan delvis besvaras med hjälp av ett material kring parti-

Tabell 3 Partiernas voteringsmönster vid riksdagarna 1971–74 och riksmötet 1975 (våren): huvudvoteringar (procent)

Voteringsmönster	1971	1972	1973	1974	1975 (våren)
<i>Vänster-höger</i>					
Vpk→S, C, Fp, M	13	14	18	24	20
Vpk, S→C, Fp, M	30	22	24	9	11
Vpk, S, C→Fp, M	6	5	5	3	4
Vpk, S, Fp→C, M	–	0,4	0,9	2	0,6
Vpk, S, C, Fp→M	9	14	14	25	24
<i>Centrum-flygel</i>					
C→Vpk, S, Fp, M	3	2	3	5	6
Fp→Vpk, S, C, M	6	7	6	5	4
S→Vpk, C, Fp, M	2	0,7	1	0,3	1
C, Fp→Vpk, S, M	3	4	5	3	6
Summa procent	72 %	69 %	77 %	76 %	77 %
Summa huvudvoteringar	503	724	927	639	627

Källa: "Statistik rörande riksdagsarbetet" (Riksdagens kammarkansli, stencil, 1975). Observera att procenttalen i tabellen inte är direkt jämförbara med de tidigare redovisade uppgifterna för andra kammaren 1967–70 (tabell 2). Procentbasen och urvalet av omröstningar har inte definierats på samma sätt.

kombinationer vid rösträkningar som tagits fram av kammarkansliet i riksdagen. Kammarkansliets sammanställning gäller enbart huvudvoteringar och samtliga voteringsmönster redovisas inte. De mest frekventa – inklusive de som faller inom ramen för vänster-högermodellen – finns dock medtagna.¹²

1970-talets nya riksdag uppvisar i flera avseenden en annan struktur vad gäller partiernas voteringsmönster än 1960-talets andra kammare. En intressant förändring är att Vänsterpartiet Kommunisterna tycks ha börjat utnyttja rösträkningsinstitutet för att markera sin profil. Andelen omröstningar där Kommunisterna ensamma går på en egen linje är avsevärt större än under slutet av 1960-talet. Procenttalen i tabell 3 (åren 1971–75) kan inte utnyttjas för en direkt jämförelse med resultaten i tabell 2 (åren 1967–70). Definitionen av voteringsurvalet och procentbasen är inte densamma. Procenttalen för 1960-talets voteringsmönster måste sänkas med några enheter för att bli jämförbara med värdena för 1971–1975 års riksdagar. Om man applicerar kammarkansliets beräkningar på resultaten från 1967–70 års rösträkningar finner man att två till tre procent av huvudvoteringarna karakteriserades av att Kommunisterna röstade mot samtliga andra partier. Motsvarande siffra för 1971–73 års riksdagssessioner varierade mellan 13 till 18 procent. Under "lottriksdagen" blir den än högre – 24 procent år 1974.

Blockomröstningar var den klart mest förekommande typen av votering under slutet av

1960-talet. Andelsmässigt svarade de för cirka 30 à 35 procent av huvudvoteringarna. Under 1970-talet började denna procentandel att sjunka redan innan de socialistiska och borgerliga blocken blev jämnstarka efter 1973 års val – från 30 procent vid 1971 års riksdagssession till 22 respektive 24 procent vid 1972 och 1973 års riksdagar. 1974 års jämviktsläge i riksdagen innebar inte enbart att denna utveckling accentuerades. Det ledde till en mindre palatsrevolution i partisystemets konfliktstruktur. Andelen blockvoteringar sjönk till endast 9 procent vid 1974 års riksdag.

Dessa förändringar innebär emellertid inte att vänster-högermodellens relevans har minskat. Blockomröstningarna har visserligen blivit färre under 1970-talet men Kommunisternas och i viss mån Moderaternas profilvoteringar har samtidigt ökat i antal. Dessa tendenser har i stort sett tagit ut varandra så att andelen vänster-högeromröstningar förblivit konstant kring 60 procent av huvudvoteringarna. Denna procentandel är dessutom densamma som 1960-talets (i tabell 2 anges andelen vänster-högervoteringar till 70 procent – om kammarkansliets beräkningsmetod utnyttjas blir andelen cirka 60 procent).

"Lottriksdagen" tycks således inte ha lett till att partisystemets grundläggande konfliktdimension förlorat sin betydelse som strukturerande faktor för partiernas agerande. Voteringar som uppvisar partikombinationer som inte passar in under vänster-högermodellen är fortfarande lika sällsynta som tidigare i riksdagen. Vänster-hö-

gerdimensionen är lika relevant idag som under 1960-talet när det gäller att tolka och förstå partiernas handlande på den parlamentariska arenan.

Många politiska kommentatorer har analyserat situationen efter 1973 års val i termer av vänster-högerförskjutningar. Socialdemokraterna och mittenpartierna har närmat sig varandra i ekonomiska och sociala frågor, vilket givit Kommunisterna och Moderaterna ökat spelrum för profilpolitik. Voteringsmönstren i vänster-högeromröstningarna ger ett viss stöd åt en dylik tolkning. Socialdemokraterna röstar oftare på samma sätt som Centern och Folkpartiet idag än under 1960-talet och det har likaså blivit vanliga att Kommunisterna och Moderaterna går på egna linjer mot samtliga andra partier.

Vänster-högerdimensionen är inte den enda konfliktlinjen i svensk politik. 1970-talets politiska debatt uppvisar flera exempel på sakfrågor som avviker från det partipolitiska vänster-höger-mönstret. Kärnkraftsfrågan är en sådan där Centern och Vänsterpartiet Kommunisterna in-tar en extremposition och Socialdemokraterna och Moderaterna en annan. Denna typ av sakfrågor är dock än så länge alltför sällan förekommande för att kunna rubba vänster-högerdimensionens kvantitativa dominans.

Avstårvoteringar

En femtedel av samtliga rösträkningar i andra kammaren under åren 1967–70 utmärktes av att ett eller flera partier avstod från att rösta. Dessa voteringar utgör ett problem vid en dimensionsanalys eftersom ett partis position visavi övriga partier inte entydigt kan fastställas om det avstår från att ta ställning till omröstningsalternativen. Det vore naturligtvis enklast om man helt kunde bortse ifrån avstårvoteringarna. Ett så radikalt grepp skulle emellertid endast vara försvarbart om de var sparsamt förekommande, vilket inte är fallet.

Motiven bakom en avstårröst kan vara vitt skilda vilket gör, att den kan tolkas på olika sätt. Problemets kärna är att motiven är okända. Vi observerar enbart partiernas agerande vid omröstningarna. Det är naturligtvis möjligt att också analysera annat material från beslutsprocessen i riksdagen (debatter, utskottsbetänkanden, motioner) för att på så sätt fastställa partiernas motiv och positioner. En dylik ansats är emellertid inte problemfri och skulle dessutom vara mycket arbetskrävande.

Tabell 4 Avstårvoteringar i andra kammaren 1967–1970

	1967	1968	1969	1970	1967–70
Vpk	41	33	55	91	220
S	21	13	13	17	64
C	10	3	2	3	18
Fp	19	2	3	12	36
M	24	15	15	19	73
S:a avstårvoteringar	79	50	69	117	315

Kommentar: Resultaten anger vid hur många tillfällen vart och ett av partiernas majoriteter avstod från att rösta.

Den enklaste och därför den vanligaste metoden att tolka en avstårröst utgår ifrån att den avspeglar någon form av mittposition mellan de alternativ som omröstningen gäller. Partiet eller individen befinner sig någonstans mellan voteringsalternativen och avstår från att rösta därför att avståndet till båda upplevs som alltför långt. En analys av vilka partier det är som oftast utnyttjar avstårmöjligheten i riksdagen antyder att en dylik tolkning kan leda mer fel än rätt.

Det är partisystemets flygelpartier som utnyttjar avstårtekniken flitigast. Främst gäller detta Vänsterpartiet Kommunisterna som avstod från att rösta i inte mindre än 13 procent av samtliga rösträkningar under åren 1967–70. Motsvarande siffra för Moderaterna är 4 procent. Socialdemokraterna avstod från att rösta nästan lika ofta som Moderaterna, men i deras fall utnyttjades tekniken enbart i samband med kontrapositionsvoteringar (andelen kontrapositionsvoteringar höll sig kring 5 procent under perioden). Mittenpartierna använde mycket sällan möjligheten att avstå från att rösta. Centerpartiet avstod t ex endast i en procent av de undersökta omröstningarna.

En uniform tolkning av avstårröstning som en indikation på någon slags mittposition förefaller mot denna bakgrund som helt orimlig. Det är mer realistiskt att utgå ifrån att en avstårröst likaväl kan avspegla en extremposition som en mittposition. Ett parti kan uppleva att båda voteringsalternativen befinner sig alltför långt till "vänster" eller "höger" om dess ståndpunkt och därför avstå från att rösta. I ett partisystem som det svenska med små flygelpartier måste situationer av detta slag uppträda relativt ofta. Kommunisterna och Moderaterna tvingas avstå för att kunna markera sina särdrag.

En avstäröst behöver naturligtvis inte tolkas i positionstermer. Ett parti kan avstå helt enkelt därför att det inte har intagit någon ståndpunkt. Taktiska överväganden kan likaså spela en roll. Det kan vara fördelaktigt att inför valjarna kunna visa att man inte varit med om att rösta igenom impopulära beslut.

En test av vänster-högermodellen på avstärvo- teringarna kan, precis som när det gällde parti- konflikto- teringarna, utgå från en analys av parti- kombinationer. Det är endast ett begränsat antal voteringsmönster som är förenliga med den tidigare diskuterade vänster-högeruppdelningen av partierna: Vpk-S-C/Fp-M. I teorin kan det svenska partisystemet t.ex. uppvisa 40 olika kombinationer där ett parti avstår från att rösta medan övriga partier stödjer ja- eller nejalternativen. Det är endast en minoritet av dessa som faller inom ramen för vänster-högermodellen – närmare bestämt 15 stycken.

Resonemanget bygger på att en avstäröst antingen kan ses som en avspeglning av en extrem eller av en mittposition och att tolkningen måste göras kontextuellt. Vilket eller vilka partier avstår från att rösta? Hur grupperar sig de partier som deltar i voteringen? En avgränsning av vänster-högervoteringar kan då göras enligt följande kriterier: (1) De partier som röstar ja respektive nej måste gruppera sig i enlighet med vänster-högeruppdelningen. (2) Partier som avstår måste antingen ligga till vänster eller höger om samtliga röstande partier (avstår på grund av extremposition) eller befinna sig mellan ja- och nejblocken (avstår på grund av mittposition). Ett antal konkreta exempel kan kanske klargöra klassificeringsprinciperna.

Votering nr 400, 1968: Vpk avstår. S, C och Fp röstar ja medan M röstar nej. De röstande partierna grupperar sig i enlighet med vänster-högermodellen. Vpk som avstår ligger till vänster om samtliga partier som deltar i voteringen och antas inta en extremposition. (Klassificerad som vänster-höger).

Votering nr 259, 1967: C och Fp avstår. M röstar ja medan Vpk och S röstar nej. C och Fp ligger mellan ja- och nejblocken och antas avstå på grund av mittposition. (Klassificerad som vänster-höger).

Votering nr 529, 1970: Vpk och C avstår. S röstar ja medan Fp och M röstar nej. De partier som röstar ja resp. nej grupperar sig enligt vänster-högermodellen.

Vpk avstår på grund av extremposition till vänster om både ja- och nejalternativen. C antas avstå på grund av mittposition mellan voteringsalternativen. (Klassificerad som vänster-höger).

Votering nr 146, 1969: Vpk avstår. S och M röstar ja medan C och Fp röstar nej. De ja- resp. nej-röstande partierna grupperar sig inte enligt vänster-högermodellen. (Klassificerad som ej vänster-höger).

Votering nr 110, 1969: S och M avstår. Vpk och C röstar ja medan Fp röstar nej. De tre röstande partiernas gruppering bryter inte mot vänster-högermodellen. M avstår på grund av extremposition till höger om Fp:s nejalternativ. S ligger däremot inte mellan ja- och nejblocken. Om Vpk röstat ja medan C och Fp röstat nej hade S legat mellan blocken och dess avstäröst hade då kunnat tolkas som ett utslag av en mittposition. (Klassificerad som ej vänster-höger).

Den springande punkten i analysen är tolkningen av avstäröstningen. Partiernas placering på vänster-högern ska vara den referensram utifrån vilken avstärösterna tolkas. När flygelpartierna, Vänsterpartiet, Kommunisterna och Moderaterna, avstår antas det alltid vara motiverat av en vilja att markera en extremposition. En votering där antingen Vpk eller M avstår och övriga fyra partier röstar i enlighet med vänster-högermodellen klassificeras m.a.o. alltid som vänster-höger. Detta innebär naturligtvis en förenkling som leder till att andelen vänster-högervoteringar maximeras. Kommunisterna eller Moderaterna kan ha avstått i några fall inte därför att de intog extremständpunkter utan därför att de verkligen befann sig mellan de existerande voteringsalternativen. Tolkningen av Socialdemokraternas, Centerns och Folkpartiets avstäröster är betingad av de aktuella partikombinationerna i omröstningarna och därför mer flexibel. När något av centumpartierna avstår ensamt och har en vänster-högerplacering mellan ja- och nejblocken i voteringen antas det alltid inta en mittposition. Om däremot t.ex. Folkpartiet och Moderaterna avstår tillsammans så tolkas det som att båda partierna intar extrempositioner.

Analystekniken är utformad så att antalet vänster-högervoteringar blir så stort som möjligt. Andelen omröstningar som klassificeras som "ej vänster-höger" utgör således ett minimalt. Resultaten i tabell 5 skall läsas mot denna bakgrund.

Tabell 5 Avstärvo- teringar 1967–70: partikombinationer

	1967	1968	1969	1970	1967–70
Vänster-högermodellen	85 %	74 %	68 %	70 %	74 %
Övriga voteringsmönster	15 %	26 %	32 %	30 %	26 %
Antal avstärvo- teringar:	79	50	69	117	315

Andelen omröstningar med ett vänster-höger-mönster bland avstårvoteringarna är något större än motsvarande andel bland partikonfliktvoteringarna – 74 procent mot 70 procent. Skillnaden är obetydlig och bör inte förvåna. Skattningen av andelen vänster-högeromröstningar i avstårgruppen utgör ett slags maxital. Det "sanna" värdet är inte större men ganska säkert något mindre. Hur mycket mindre det är kan inte uppskattas utan en omfattande analys av den beslutsprocess som föregår voteringarna.

En valid invändning mot klassificeringen av vänster-högervoteringarna är att den leder till en överskattning därför att de parlamentariska faktorerna förbisetts. Socialdemokraterna hade inte någon egen majoritet i andra kammaren åren 1967 och 1968. Om Vänsterpartiet Kommunisterna inte ville aktualisera regeringsfrågan kunde det inte alltför ofta stödja borgerliga förslag mot socialdemokratiska. Det parlamentariska läget kan således i några fall ha tvingat Kommunisterna att avstå istället för att rösta med de borgerliga partierna. Voteringar där Vpk avstått och S röstat mot C, Fp och M har emellertid klassificerats som vänster-höger. Kommunisternas avstarröst har i dessa fall tolkats som ett utslag av en extremposition till vänster om Socialdemokraterna och inte som en effekt av ett parlamentariskt tvångsläge. Denna tolkningsregel leder naturligtvis till en överskattning av antalet vänster-högervoteringar om Vänsterpartiet Kommunisterna relativt ofta befann sig närmare de borgerliga partierna än Socialdemokraterna men avstod från att rösta för att inte riskera ett regeringskifte. Det visar sig emellertid att omröstningar av detta slag var sparsamt förekommande under åren 1967 och 1968 – 12 respektive 4 stycken. Resultaten påverkas inte nämnvärt om *samtliga* dessa voteringar klassificeras som "ej vänster-höger". Andelen avståromröstningar med ett vänster-högermönster sjunker från 85 till 70 procent för år 1967 och från 74 till 66 procent för år 1968.

Partipolitiska konfliktdimensioner – rangordningsanalys av partipositioner

Fem enheter kan teoretiskt rangordnas på 120 olika sätt. Hälften av dessa rangordningar är spegelbilder av varandra, t ex A-B-C-D-E och E-D-C-B-A. Det maximala antalet unika rangordningar av de fem svenska riksdagspartierna är således 60. Var och en av dessa utgör potentiella partipolitiska konfliktdimensioner.

Två av de sextio möjliga rangordningarna har alltsedan 1920-talet definierats som vänster-högerordningen: (1) Vpk-S-C-Fp-M (Centern till vänster om Folkpartiet) och (2) Vpk-S-Fp-C-M (Folkpartiet till vänster om Centern).

Partiernas positioner i andra kammarens voteringar åren 1967–70 kommer i detta avsnitt att analyseras ur ett rangordningsperspektiv. Syftet är att testa vänster-högermodellens relevans med en annan och mer rigorös teknik än den tidigare utnyttjade. Analysen utifrån voteringsmönstren byggde på partiernas majoritetsståndpunkter och bortsåg helt ifrån de ledamöter som avvek från partilinjerna. Deras beteende påverkade inte analysutfallet.

Partisammanhållningen är hög men inte hundra procentig i riksdagen. Detta förhållande gör det både möjligt och rimligt att definiera partiernas positioner på ett annat sätt än i termer av majoritetsståndpunkt. Genom att ta hänsyn till hur samtliga ledamöter i partierna röstar kan man skapa ett alternativt mått för partipositioner. Tekniskt kan detta åstadkommas på följande sätt. Varje votering transformeras till en variabel där handlingsalternativen (ja, nej, avstår) tilldelas talvärden. Riksdagsmännen klassificeras på voteringsvariablerna efter hur de röstar: ja = 1, avstår = 3 och nej = 5 (avstarröstning har m.a.o. tolkats som en avspiegling av någon form av mittposition). Partiernas medeltal på dessa variabler kan ses som ett slags tyngdpunktdefinition av deras positioner. Ju fler ledamöter som avstår eller röstar mot partilinjerna desto mer förskjuts partiets tyngdpunkt från extremvärdena 1 resp. 5. Om inga riksdagsmän avviker från partilinjerna, d.v.s. samtliga partier är totalt eniga, så kommer medeltalen att ge samma information som en analys av voteringsmönstren. Partier som röstar ja kommer att uppvisa medelvärdet 1 medan partier som stödjer nejalternativet kommer att ha medelvärdet 5. Men så fort som någon eller några riksdagsmän röstar mot sina partier kommer medeltalen att avvika från extremvärdena 1 och 5, och en analys av rangordningen mellan partierna blir meningsfull.

Den centrala frågan är hur många voteringar som uppvisar vänster-högermodellens partirangordning. De bör bli färre än det antal som klassificerades som vänster-höger i den tidigare analysen. Kraven är hårdare nu. Det räcker inte med att partiernas majoriteter grupperar sig i enlighet med vänster-högermönstret. Ledamöter som avviker från partilinjerna påverkar också medeltalen, vilket betyder att de måste avvika enligt vissa bestämda mönster. Tag en blockom-

röstning som exempel. Majoriteten av kommunister och socialdemokrater röstar ja medan majoriteten inom de borgerliga partierna röstar nej. Samtliga partier antas vara mer eller mindre splittrade. En votering av detta slag kommer att uppvisa en vänster-högerrangordning endast om proportionellt sett fler socialdemokrater än kommunister stödjer de borgerliga och röstar nej samtidigt som andelen ledamöter från mittenpartierna som stödjer socialisterna är större än motsvarande andel bland moderaterna. En blockomröstning där t.ex. fler moderater än folkpartister röstar med socialdemokrater och kommunister kommer m.a.o. att uppvisa en rangordning som bryter mot vänster-högermonstret.

Analystekniken bygger således på ett bestämt antagande vad gäller ledamöternas röstningsbeteende. Sannolikheten att avvika från partilinjens och stödjande förslag till höger eller vänster om det egna partiets ståndpunkt antas vara relaterad till partitillhörigheten. En moderat riksdagsman antas t.ex. ha en lägre sannolikhet att gå emot sitt parti och rösta med socialisterna än en centerpartist. Om fler moderater än centerpartister avviker åt vänster så indikerar det att voteringen inte har en fullständig vänster-högerkaraktär.

Vid en praktisk tillämpning av den skisserade analystekniken måste man ta hänsyn till att partiernas positioner inte alltid går att skilja åt. Två eller flera partier kan uppvisa identiska medeltal, vilket t.ex. inträffar när fler än ett parti stödjer samma förslag och ingen ledamot avviker från partilinjens. Detta innebär att fler än sextio rangordningar kan uppträda. Man kan med hjälp av matematisk kombinatorik visa att fem enheter kan ordnas på 271 unika sätt om två eller flera av dem tillåts att ha samma värden. Vi får sextio rangordningar där samtliga enheter har olika värden och 210 ordningar med två till fyra enheter på samma värde. Den 271:a "rangordningen" är trivial. Samtliga enheter har identiska värden. Endast ett fåtal av dessa rangordningar är förenliga med vänster-högermodellen – 15 om Centern placeras till vänster om Folkpartiet och 23 om mittenpartiernas inbördes placering betraktas som irrelevant (förutsatt att vi bortser från den "triviala" rangordningen där alla enheter har samma värden).

I tabell 6 redovisas de rangordningar som förekom oftast i de undersökta voteringsmaterialet. Avstårvoteringarna är inte medtagna i analysen. Resultaten gäller enbart för omröstningar

Tabell 6 Mest frekventa partirangordningar vid voteringar i andra kammaren åren 1967–1970

Voteringar med fullständig partidifferentiering
(Samtliga partier intar olika positioner)

Vpk-S-C-Fp-M	70
Vpk-S-Fp-C-M	60
Vpk-S-M-Fp-C	37
Vpk-S-M-C-Fp	35
Vpk-S-C-M-Fp	31
Vpk-S-Fp-M-C	27
S-M-Vpk-C-Fp	21
S-Vpk-M-C-Fp	10
S-Vpk-C-Fp-M	10
Vpk-Fp-C-M-S	10

Voteringar med partiell partidifferentiering
(Några partier intar samma positioner)

Vpk/S-C-Fp-M	118
Vpk/S-C/Fp/M	98
Vpk-S-C/Fp/M	62
Vpk/S-M-C/Fp	55
Vpk/S/C-Fp-M	50
Vpk/S-Fp-C-M	49
Vpk/S-M-C-Fp	48
Vpk/S-C-Fp/M	48
Vpk-S-M-C/Fp	47
Vpk/S-M-Fp-C	43

	Antal voteringar	Teoretiskt möjligt antal rangordningar	Antal empiriskt funna rangordningar
Voteringar med fullständig partidifferentiering	444 (31 %)	60	52
Voteringar med partiell partidifferentiering	970 (69 %)	210	69
Summa voteringar:	1414 (100 %)		

Tabell 7 Tre vänster-högermodeller – andra kammarens voteringar 1967-70

Vänster-högermodell	Antal voteringar	Teoretiskt möjligt antal vänster-höger-rangordningar	Antal empiriskt funna vänster-högerrangordningar
I Vpk-S-C-Fp-M	490 (35 %)	15	12
II Vpk-S-Fp-C-M	352 (25 %)	15	10
III Vpk-S-C/Fp-M	667 (47 %)	23	17
Summa voteringar (procentbas):	1414		

där samtliga partiers majoriteter röstade antingen ja eller nej, vilket innebär att bl a partikon-sensusvoteringarna är inkluderade. Utfallet för vart och ett av undersökningsåren särredovisas inte. Skillnaderna mellan dem är obetydliga.

Partisammanhållningen är så hög i riksdagen, att en fullständig rangordningsanalys endast kan genomföras för en minoritet av omröstningarna. I övriga voteringar kan inte samtliga partiers positioner åtskiljas därför att några partier röstat för samma förslag med total sammanhållning. Partisystemet uppvisar enbart en partiell partidifferentiering i dessa omröstningar.

Underlaget för en rangordningsanalys är emellertid inte avskräckande litet. 444 (31 %) av de studerade rösträkningarna uppvisade en fullständig partidifferentiering. Bland dessa återfanns inte mindre än 52 av de 60 möjliga partirangordningarna. Många udda partipolitiska dimensioner fanns således representerade åtminstone en gång i voteringsmaterialet.

De rangordningar som förekom i flest omröstningar var de två varianterna av vänster-högerordningen. 70 voteringar uppvisade ett mönster med Centern till vänster om Folkpartiet. I något färre omröstningar (60) återfanns Folkpartiet till vänster om Centerpartiet. Även bland voteringarna med enbart en partiell partidifferentiering var rangordningar som inte bryter mot vänster-högermodellen de oftast förekommande. En av dessa "rangordningar" är Vpk/S-C/Fp/M som förekom i 98 omröstningar. "Rena" blockomröstningar där socialister och borgerliga stod emot varandra utan att någon enda riksdagsman avstod från att rösta eller gick emot partilinjens förekom m. a. o. i 6 procent av samtliga voteringar under åren 1967-70.

En sammanfattande redovisning av data som är relevanta vid en test av den partipolitiska vänster-högermodellen återfinns i tabell 7.

Voteringarna har klassificerats som vänster-höger om de uppvisar partirangordningar som inte

bryter mot respektive modells vänster-högerordning av partierna. Omröstningar med både fullständig och endast partiell partidifferentiering är medtagna i analysen, vilket betyder att vissa rangordningar uppfyller kraven för fler än en av modellerna. En votering med t.ex följande partiella partirangordning Vpk/S-C/Fp-M faller inom ramen för alla tre vänster-högermodellerna. Angränsande partier på vänster-högernskalan kan således inta samma positioner utan att det tolkas som ett brott mot modellen. Ordningen mellan partierna kan däremot inte brytas, vilket innebär att exempelvis omröstningar med följande rangordning Vpk-S-M-C/Fp faller utanför samtliga vänster-högermodeller.

De tre modellerna skiljer sig endast åt med avseende på placeringen av mittenpartierna. Modell III med rangordningen Vpk-S-C/Fp-M är den minst specificerade av de tre, eftersom den inbördes ordningen mellan Centern och Folkpartiet lämnats öppen. Voteringar som uppfyller kraven för någon av de övriga modellerna där mittenpartiernas positioner preciserats uppfyller därför automatiskt också kraven för modell III. En omröstning med följande partiordning Vpk-S/C-Fp-M faller således inom ramen för både modell I (Centern till vänster om Folkpartiet) och modell III, men hamnar utanför modell II (Folkpartiet till vänster om Centern). Den mer ospecificerade modell III måste därför definitionsmässigt passa in på fler voteringar än de övriga två.

Nära hälften (47 %) av de undersökta omröstningarna uppvisade partiordningar som uppfyller kraven för vänster-högermodell III. Denna siffra måste betraktas som förvånansvärt hög mot bakgrund av de restriktioner som finns inbyggda i testet. Rangordningsanalysens mätteknik kräver inte endast att partimajoriteterna skall gruppera sig enligt vänster-högermönstret. Den kräver också att ledamöter som avviker från partilinjerna skall göra det i bestämda proportioner inom varje parti. Dessutom är endast 23 av de

totalt 270 möjliga partirangordningarna förenliga med modellen.

En endimensionell partimodell av vänster-högrertyp innebär en förenkling av de komplicerade konfliktmönster som återfinns i riksdagens voteringsranger. Om man av olika skäl trots allt skulle vilja använda en sådan i analytiska sammanhang så är modell I med Centern till vänster om Folkpartiet det bästa valet (åtminstone för slutet av 1960-talet). 35 procent av de studerade omröstningarna föll inom ramen för denna modell mot endast 25 procent för Modell II där Folkpartiet står till vänster om Centerpartiet.

Flerdimensionell skalning

Ju närmare två partier står varandra politiskt desto oftare röstar de på samma sätt i parlamentariska voteringsranger. I det långa loppet kommer graden av åsiktlikhet mellan partier att manifesteras sig i hur ofta de stödjer samma omröstningsalternativ. Det finns andra orsaker till att partier röstar likadant – taktiska överväganden och brist på andra realistiska alternativ är exempel på två sådana – men över hundratals voteringsranger kommer de att spela en försumbar roll i jämförelse med ståndpunktsfaktorn. Detta antagande kan läggas till grund för ett enkelt mått på partiavstånd: Ju oftare två partier röstar på samma sätt desto mindre är avståndet dem emellan. Avståndsbegreppet förutsätter naturligtvis att man utgår ifrån en rumslig analogi och tänker sig ett slags "politisk rymd" där partiernas positioner och deras inbördes avstånd avbildas i en eller flera dimensioner. En undersökning av de svenska partiernas olika grader av samvotering kan

således utnyttjas för att analysera avstånd och dimensionalitet i partisystemet.

Ett mått på partiavstånd kan konstrueras på följande sätt. Partiernas voteringsbeteende jämföres parvis omröstning för omröstning. Om man tar hänsyn till avstårmöjligheten så röstar två partier likadant om bägge går på ja-, nej- eller avstårlinjen. Däremot röstar de olika om det ena partiet stödjer t.ex nejalternativet medan det andra voterar ja eller avstår. Tre beteendekombinationer indikerar m.a.o. att partierna röstat olika: Ja-nej, ja-avstår och nej-avstår. En summering av antalet voteringsranger där två partier röstat *olika* dividerat med totala antalet relevanta omröstningar ger ett olikhets- eller avståndsmått som kan variera mellan 0 och 1. Värdet 0 för ett partipar anger att de *aldrig* röstade olika medan värdet 1 anger att de *alltid* röstade olika. Avståndsmåttet skall således tolkas enligt följande regel: Ju högre värde desto större avstånd mellan två partier.

Analysen bygger på samtliga partikonflikt- och avstårvoteringsranger under åren 1967–1970. Det förhållandet att avstårvoteringsranger medtagits och att en avstårröst behandlats som likvärdig med en ja- eller nej-röst påverkar resultaten mycket obetydligt. Avståndsmått beräknade för enbart partikonfliktvoteringsranger uppvisar genomgående något lägre värden för samtliga par av partier, speciellt för Vpk-S. Avstårröstningen ökar möjligheterna för partierna att differentiera sig. Avståndet mellan Vänsterpartiet Kommunisterna och Socialdemokraterna blir t.ex. .208 om avstårvoteringsranger tas med i beräkningen

Tabell 8 Avståndsmatris för de fem riksdagspartierna – andra kammarens rösträkningar 1967–1970

Avståndsmatris					
	Vpk	S	C	Fp	M
Vpk	–	.208	.670	.719	.775
S	351	–	.654	.709	.708
C	1128	1101	–	.219	.506
Fp	1211	1194	369	–	.487
M	1306	1193	852	820	–

Summa rösträkningar totalt: 1684

Kommentar: I matrisens övre högra halva anges de relativa avståndsmåtten: Ju högre värde desto större avstånd mellan två partier. I matrisens nedre vänstra halva redovisas antalet voteringsranger där två partier röstat olika (absoluta tal). 50 rösträkningar är uteslutna från analysen (partikonsensusvoteringsranger samt omröstningar där något parti är frånvarande eller splittrat mitt itu).

Rangordning av parvisa partiavstånd från minsta till största avstånd

1	Vpk-S	.208
2	C-Fp	.219
3	Fp-M	.487
4	C-M	.506
5	S-C	.654
6	Vpk-C	.670
7	S-M	.708
8	S-Fp	.709
9	Vpk-Fp	.719
10	Vpk-M	.775

och .114 om de exkluderas. För övriga partipar är denna skillnad mycket mindre. Rangordningen av de parvisa partiavstånden från Vpk-S som det minsta avståndet till Vpk-M som det största påverkas inte heller i någon större utsträckning av hur avstärsvoteringarna behandlas. Korrelationen mellan rangordningarna (med resp. utan avstärsvoteringarna) är 0.93.¹³

Avståndsmåtten kan läsas som procenttal. Under den studerade perioden röstade t.ex. Kommunisterna och Moderaterna på olika sätt i 77,5 procent av röstningarna medan Socialdemokraterna och Kommunisterna endast gick på olika linjer i 20,8 procent (11,4 procent om vi bortser från avstärsvoteringarna). Resultaten för undersökningsåren tagna var för sig skiljer sig inte mycket åt. Spridningen kring "medeltalen" i tabell 8 är obetydlig och osystematisk för majoriteten av partipar. De enda tendenser av intresse som kan urskiljas är att avståndet mellan Centern och Folkpartiet liksom det mellan Vänsterpartiet, Kommunisterna och Socialdemokraterna ökar något under perioden. År 1968 röstade Centern och Folkpartiet olika i 17,2 procent av röstningarna. 1970 hade denna siffra stigit till 25,3 procent. Avståndsmåttet för Vpk-S ökar på ett motsvarande sätt från .183 (1967) till .232 (1970). Ökningen är utslutande en effekt av att Kommunisterna utnyttjar avstärsmöjligheten oftare mot slutet av undersökningsperioden.

En avståndsanalys byggd på partiernas voteeringsbeteende visar således att de partier som låg varandra närmast under 1960-talets sista år var Vänsterpartiet, Kommunisterna och Socialdemokraterna tätt följda av Centern och Folkpartiet. Dessa bägge partipar uppvisar värden kring .20. Moderaternas avstånd till båda mittenpartierna är klart större och håller sig kring .50. Vattendelaren i svensk politik under 1960-talet gick emellertid mellan det "socialistiska" och det borgerliga blocket. Partier på ömse sidor om blockgränsen röstar mycket sällan på samma sätt. Olikhetsmåtten för partipar med ett socialistiskt och ett borgerligt parti ligger mellan .65 och .77, vilket betyder att t.ex. Socialdemokraterna och Folkpartiet gick på skilda linjer i en majoritet av omröstningarna (70,9 procent).

Resultaten i tabell 8 ger en tolkningsbar men trots allt relativt överskådlig bild av konfliktstrukturen i det svenska partisystemet. Det är inte lätt att härleda och visualisera den "partipolitiska rymden" ur matrisens tio par av olikhetskoefficienter. Hur många dimensioner krävs det för att kunna representera avstånden mellan partierna i en geometrisk rymd? Hur är partierna placerade på dimensionerna?

Det finns många olika multidimensionella skalningstekniker som kan utnyttjas för att reducera en avståndsmatrix av vår typ till en dimensionell lösning. Den teknik som jag har använt utvecklades för tio år sedan av Shepard och Kruskal och brukar kallas icke-metrisk multidimensionell skalning.¹⁴ Termen "icke-metrisk" är mycket central i sammanhanget. Shepard-Kruskals skalningsteknik utgår *inte* från den skenbart metriska information som oftast återfinns i en avståndsmatrix. De exakta avståndsmåtten mellan par av enheter är betydelselösa. Det är endast *rangordningen* mellan dem som spelar någon roll för analysutfallet. Denna egenskap hos den icke-metriska skalningstekniken är viktig eftersom vi inte gärna vill anta att avståndsmåtten befinner sig på intervallskalennivå. Avståndet mellan Centern och Moderaterna är mätmassigt .148 enheter mindre än avståndet mellan Centern och Socialdemokraterna, men denna information kan inte läggas till grund för någon valid tolkning. Rangordningen mellan partipar antas däremot vara meningsfull. Avståndet C-M är således kortare än avståndet S-C, hur mycket kortare det är lämnas öppet till en viss gräns. Det kan t.ex. inte vara mindre än avståndet Fp-M som har ett högre rangtal än partiparet C-M.

Resultatet från ett multidimensionellt skalningsprogram är en uppsättning punkter lokaliserade i en rymd med ett specificerat antal dimensioner, där rangordningen mellan punkternas parvisa avstånd så nära som möjligt sammanfaller med de rangordnade olikhetsmåtten för paren av enheter i ingångsmatrisen.¹⁵ Partipar som uppvisar höga olikhetsvärden, d.v.s. som sällan röstar på samma sätt, kommer att placeras långt ifrån varandra medan partier med låga olikhetsvärden placeras närmare varandra. Antalet dimensioner – en, två, tre osv – specificeras av forskaren, vilket innebär att olika dimensionella lösningar kan testas. Om rangordningen av de parvisa olikhetsmåtten mellan partierna inte har en sådan struktur att partierna kan placeras utefter en linje, kan man söka mer komplicerade lösningar (två eller flera dimensioner). Passningen mellan data och en given dimensionell lösning definieras genom ett sk stressmått som Kruskal konstruerat. Ett stressvärde på noll anger en perfekt lösning i det specificerade antalet dimensioner. Rangordningen mellan punkternas inbördes avstånd överensstämmer exakt med rangordningen för olikhetsmåtten i ingångsmatrisen. Ju högre stressvärde desto sämre passning mellan data och den aktuella hypotesen vad gäller antalet dimensioner.

Shepard och Kruskals skalningsteknik kommer bäst till sin rätt om antalet enheter och därmed också antalet olikhetskoefficienter är stort. Ju fler koefficienter desto hårdare restriktioner för hur enheterna kan placeras i den geometriska rummen. Om antalet enheter är stort – åtta till tio enheter brukar anges som ett minimumantal – ger den multidimensionella skalningstekniken lösningar som kan läggas till grund för metriska slutsatser.¹⁶ Avstånden mellan enheter kan ges en meningsfull tolkning eftersom varje enhets placering är relativt unik givet ingångsdatas struktur.

Ett politiskt system som det svenska med fem riksdagspartier ger upphov till tio möjliga olikhetskoefficienter – en låg siffra i detta sammanhang. Valid metrisk information kan inte utvinnas ur en matris med enbart tio restriktioner för hur punkterna (partierna) skall placeras. Partiernas positioner blir godtyckliga inom vissa regioner i den geometriska rummen. Man kan således inte uttala sig om de exakta avstånden mellan partierna men väl om deras rangordning på de relevanta dimensionerna.

En- resp. tvådimensionella lösningar för den avståndsmatris som gäller för samtliga omröstningar i andra kammaren 1967–1970 (se tabell 8) redovisas i figur 1. Analysutfallet för vart och ett av undersökningsåren är i allt väsentligt detsamma och överensstämmer med resultatet för hela perioden. Tekniskt sett är denna stabilitet inte förvånande. Rangordningen av de parvisa olikhetsmått är nära nog identisk för de fyra riksdagssessionerna (rangkorrelationskoefficienterna ligger kring 0.95).

Den endimensionella lösningen sammanfattar i en bild det väsentliga vad gäller konfliktstrukturen i 1960-talets svenska partisystem – vänster-högerordningen av partierna med Centern till vänster om Folkpartiet och tvåblocksuppdelningen. Lösningen är emellertid inte perfekt. Stressvärdet är visserligen mycket lågt (0.003) och skulle vara försumbart om antalet skalenheter vore flera, men i detta sammanhang är det av intresse eftersom det indikerar existensen av en *andra dimension*.

Beräkningsmässigt sett orsakas avviken från en perfekt endimensionell lösning av att Socialdemokraterna och Folkpartiet oftare än Socialdemokraterna och Moderaterna röstade på olika sätt. Olikhetsmått anger att avståndet S-Fp skall vara större än avståndet S-M, vilket inte går ihop med vänster-högerordningen av partierna. Skillnaden är emellertid minst sagt obetydlig – endast en omröstning. Socialdemokrater och Folkpartister gick på skilda linjer i

1194 voteringar. Motsvarande siffra för Socialdemokrater och Moderater är 1193!

Den tvådimensionella lösningen har därför ett drag av kuriosum över sig, även om stressvärdet är 0 och i stort sett samma lösning återfinns för vart och ett av undersökningsåren utan att vara "försakad" av samma obetydliga differens mellan olikhetsmått för S-Fp respektive S-M.

Referensaxlarnas lägen är godtyckliga vid flerdimensionella lösningar. Det är enbart de relativa avstånden mellan punkterna (partierna) som är bestämt av ingångsdata. Koordinataxlarnas syfte är att underlätta en tolkning av utfallet. I vårt fall har den tvådimensionella lösningen "roterats" så att dimension I löper igenom punkterna för Vpk och M. Partirangordningen på denna första dimension följer vänster-högermodellen. Den andra dimensionen rangordnar partierna enligt ett slags centrum-flygelmönster med Folkpartiet/Centern och Socialdemokraterna som flygelpartier och Vänsterpartiet Kommunisterna och Moderaterna som centrumpartier.

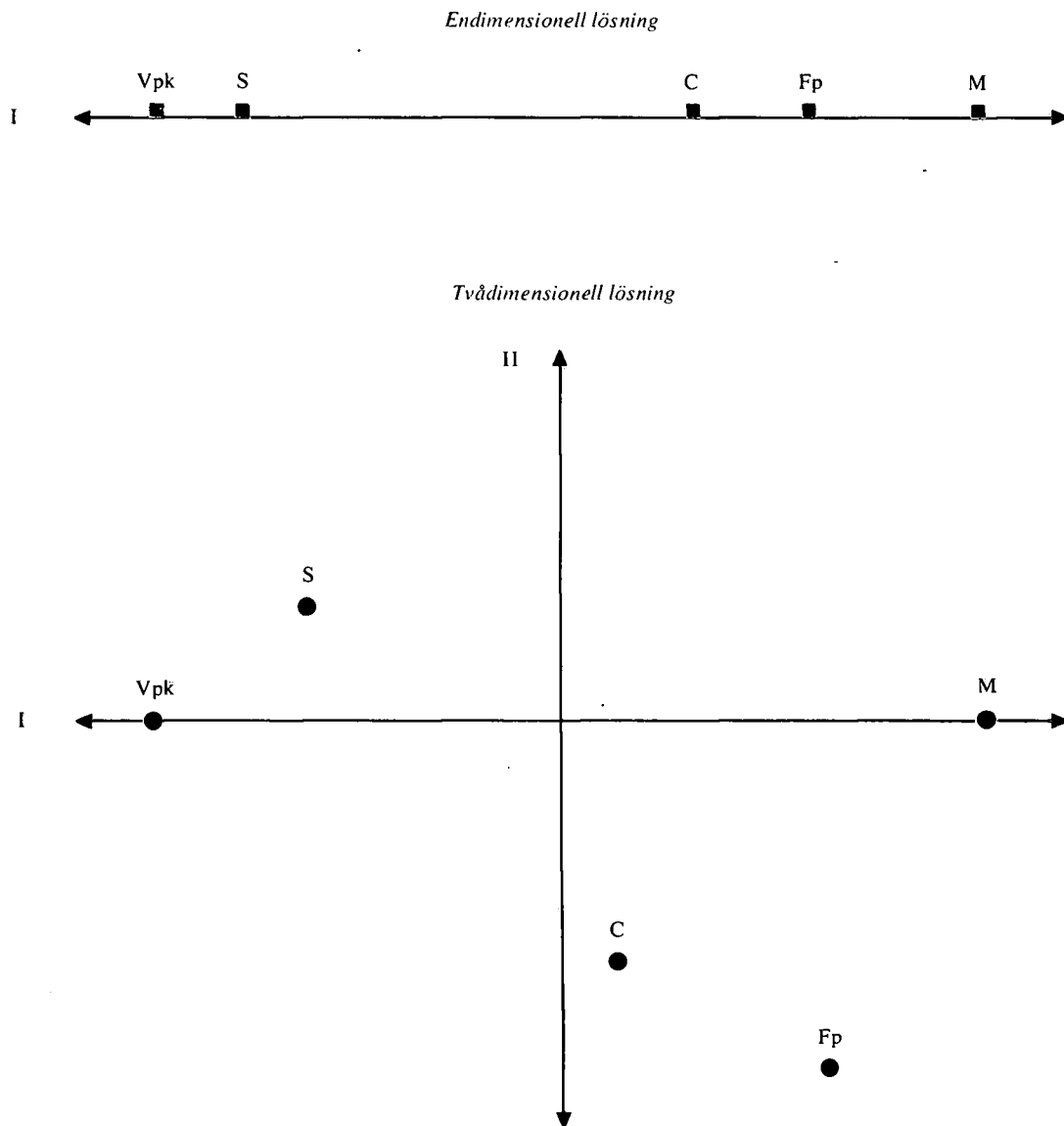
Det är ointressant att försöka tolka eller döpa denna dimension. Det empiriska underlaget är alltför svagt för att en sådan sysselsättning skulle vara relevant. Den tvådimensionella lösningen är intressant därför att den på ett elegant sätt i en bild förenar de två centrala dragen i svenska riksdagsvoteringar. Antingen grupperar sig partierna enligt vänster-högermodellen (dimension I) vilket gäller för majoriteten av omröstningar eller enligt någon form av centrum-flygelmönster (dimension II).

Konfliktdimensioner och partisammanhållning

Svenska partier har alltid utmärkts av en hög grad av partisammanhållning vid omröstningar i riksdagen. Bjurulfs (1920- och 30-talen), Skölds (1940-talet) och Stjernquist-Bjurulfs (1960-talet) analyser av riksdagsgruppernas voteringsbeteende har visat att sammanhållningen varit hög alltsedan 1925, då systemet med öppna röstningar infördes.¹⁷ Svenska partier skiljer sig emellertid inte härvidlag från jämförbara partier i Västeuropa. De allra flesta flerpartisystem karaktäriseras av att partierna uppträder mycket enigt i det parlamentariska arbetet. Västeuropas partier skiljer sig i detta avseende från USA:s Demokrater och Republikaner har under hela 1900-talet haft svårt att upprätthålla någon högre grad av partisammanhållning i kongressen.¹⁸

Partisammanhållningen är således hög i västeuropeiska partisystem, men skillnader mellan olika typer av partier existerar. De flesta undersökningar pekar på förekomsten av ett samband

Figur 1 Multidimensionell skalning – olikhetsmått byggt på partiernas beteende vid andra kammarens voteringar 1967–1970

Kommentar: Analysen bygger på avståndsmatrisen i tabell 8. Skalningsprogrammets (OSIRIS, MDSCAL) metriska information har utnyttjats för att grafiskt återge "partirymden". Den tvådimensionella lösningen har "roterats" så att koordinataxel I löper igenom punkterna för Vpk och M. Koordinataxel II har dragits så att den skär mittpunkten mellan Vpk och M.

mellan ideologisk position och parlamentarisk sammanhållning. Socialistiska partier tenderar att vara mer sammanhållna än borgerliga.

Partisammanhållningen är relaterad till konfliktstrukturen i ett partisystem. Partiernas positioner på de dominerande dimensionerna i ett system påverkar deras möjligheter att uppträda enat. Flygelpartier har lättare för att uppvisa en enig front än centrumpartier, eftersom de inte lika ofta hamnar i situationer med handlingsalternativ på ömse sidor om sina idealpositioner. Det är inte alltid möjligt att finna ett realistiskt kompromissalternativ i "mitten". Anhängare av centrumpartier tvingas därför ofta att välja mellan ståndpunkter som ligger litet till "vänster" eller litet till "höger" om vad de helst skulle vilja stödja. Folkpartiets manövrerande under 1950-talets ATP-strid är ett klassiskt exempel på ett centrumpartis dilemma.

Resonemanget gäller generellt för alla olika slag av politiska konfliktdimensioner – inte enbart för vänster-högerdimensionen. Teorin är med andra ord dimensionsspecifik och utgår ifrån partiernas positioner på de konfliktlinjer som existerar i ett politiskt system. Partisammanhållningen antas bilda ett U-format mönster för varje konfliktdimension – centrumpartierna är mer splittrade än flygelpartierna. Denna hypotes kommer att utvecklas och testas på svenska voteringsdata i detta avsnitt.

Partisammanhållning kan definieras och mätas på många olika sätt. Forskarna inom detta område har varit mycket uppfinningsrika när det gäller att konstruera operationella mätmetoder. Den teknik som jag utnyttjat bygger på de tidiga-

re diskuterade voteringsvariablerna, där omröstningsalternativen tilldelats talvärden (ja = 1, avstår = 3 samt nej = 5). Sammanhållningsgraden har mätts med hjälp av standardavvikelsen kring partiernas medelvärden på dessa voteringsvariabler. Ju högre standardavvikelse desto lägre grad av partisammanhållning.

Mättekniken är utformad så att avstarrösterna påverkar resultaten. En avstarröst mot partilinjerna väger emellertid inte lika mycket som en motsvarande ja- eller nej-röst. Den väger endast hälften så mycket. En avstarröst har således tolkats som ett halvt votum mot partilinjerna.

Standardavvikelsen ger inte någon lättolkad deskriptiv information. De är analytiskt givande därför att de ger ett fingererat mått och är enkla att beräkna, men någon intuitiv förståelse förmedlar de inte. Det relativa antalet omröstningar där partierna uppvisar en hundra procentig enighet är ett exempel på ett mer lättförståeligt, men grövre mått på partisammanhållning.

Resultaten i tabell 9 ger en välkänd bild av partisammanhållningen i riksdagen. Vänsterpartiet Kommunisterna och Socialdemokraterna uppvisar en högre grad av sammanhållning än de borgerliga partierna. Skillnaden i enighetsgrad mellan partierna inom det borgerliga blocket är obetydlig. Folkpartiet är dock det parti som uppvisar den lägsta graden av sammanhållning.

Vänsterpartiet Kommunisterna kännetecknas av den högsta sammanhållningsgraden. Under åren 1967–1970 uppvisade Kommunisterna en totalt enig front vid inte mindre än 86 procent av samtliga rösträkningar – en mycket hög siffra om man betänker att också avstarröster är inklu-

Tabell 9 Partisammanhållningen vid andra kammarens voteringar 1967–1970: genomsnittlig standardavvikelse och relativa antalet omröstningar med total enighet.

	Genomsnittlig standardavvikelse					Relativa antalet omröstningar med total enighet (procent)				
	1967	1968	1969	1970	1967–70	1967	1968	1969	1970	1967–70
Vpk	0.30	0.34	0.14	0.08	0.20	77	76	92	95	86
S	0.32	0.34	0.32	0.20	0.29	46	44	50	54	49
C	0.50	0.51	0.54	0.44	0.49	43	44	41	46	44
Fp	0.59	0.54	0.57	0.46	0.53	36	38	42	48	42
M	0.47	0.52	0.57	0.38	0.48	45	47	44	54	48
Antal rösträkningar:	386	403	406	539	1734	386	403	406	539	1734

Kommentar: Analysen omfattar samtliga rösträkningar i andra kammaren 1967–1970. Resultaten skall tolkas enligt följande regel: Ju lägre genomsnittlig standardavvikelse desto högre grad av partisammanhållning och ju högre andel omröstningar med total enighet desto högre grad av partisammanhållning. Vpk:s värden för åren 1969 och 1970 är "artificiellt" höga. Partiet hade endast tre riksdagsmän i andra kammaren under dessa år.

Tabell 10 Vänster-Högerdimensionen och partisammanhållning: andra kammarens valeringar 1967–1970 (genomsnittlig standardavvikelse)

Voteringsmönster	Vpk	S	C	Fp	M	Antal valeringar
Vänster-höger	0.11	0.24	0.47	0.54	0.30	952
Övriga	0.30	0.31	0.57	0.54	0.82	417
Diff. VH-Övriga	-0.19	-0.07	-0.10	±0.00	-0.52	

Kommentar: Resultaten gäller för hela undersökningsperioden (1967–70) och för de sk partikonfliktvaleringarna. Voteringsmönstren har klassificerats utifrån partiernas majoritetsståndpunkter. Ju lägre värde (genomsnittlig standardavvikelse) desto högre grad av partisammanhållning.

derade i beräkningen. Motsvarande procentandelar för de övriga partierna ligger strax under 50 procent, vilket även det måste betraktas som höga siffror i sammanhanget.

Samtliga partier uppvisar den högsta graden av sammanhållning under 1970 års riksdagssession. Denna ökade enighet inom partierna kan inte förklaras med en hänvisning till det parlamentariska läget, eftersom Socialdemokraterna hade en stor egen majoritet i andra kammaren efter 1968 års val. Varken regeringspartiet eller oppositionen var utsatta för tvånget att upprätthålla en hög partisammanhållning. Båda lägren kunde i teorin ha kostat på sig att lätta på partidisciplinen. Det måste vara andra faktorer – t.ex. en allmänt stegrad polariseringsgrad i politiken – som åstadkom ökningen i partiernas sammanhållning under valåret 1970.

Centrum-flygelteorin specificerar att graden av partisammanhållning i vänster-högerfrågor skall bilda ett U-format mönster när partierna placeras enligt vänster-högerordningen. Enigheten skall vara större på flyglarna än i mitten. En annan hypotes som också är relevant i detta sammanhang berör den totala sammanhållningsgraden i vänster-högerfrågor. Partisammanhållningen skall vara högre vid valeringar där partierna grupperar sig enligt den dominerande konfliktlinjen än vid omröstningar som uppvisar udda och avvikande partikombinationer. Om vänster-högerdimensionen är den centrala konfliktlinjen i svensk politik bör kravet på partidisciplin liksom graden av åsiktslikhet inom partierna vara högst i vänster-högerfrågor.

Bägge hypoteserna får stöd i data. Partisammanhållningen tenderar att vara genomsnittligt större i vänster-högervoteringar än i andra typer av omröstningar. Skillnaden är mest markant för flygelpartierna, dvs Moderaterna och Vänsterpartiet Kommunisterna, och relativt obetydlig för Centern och Socialdemokraterna. Folkpartiet uppvisar samma grad av enighet oberoende av valeringstyp. Vänster-högerdimensionens strukturerande inverkan på partisammanhåll-

ningen är således störst på flankerna och avtar mot mitten.

Det U-formade sammanhållningsmönstret är mycket markerat i vänster-högervoteringarna. Partisammanhållningsgraden är högst för Kommunisterna och sjunker därefter monotont från Socialdemokraterna över Centern till Folkpartiet för att sedan ånyo stiga för Moderaterna.

Dessa resultat får ytterligare relief om man i detalj studerar sammanhållningen vid olika typer av partigrupperingar. Det är inte enbart placeringen på vänster-högerdimensionen som påverkar partiernas möjligheter att uppträda enat vid valeringar. Även tvåblocksuppdelningen och partiernas beteende visavi övriga medlemmar i samma block spelar en betydelsefull roll. Partisammanhållningen för samtliga partier är klart högre än genomsnittet vid valeringar där det socialistiska blocket röstar mot det borgerliga. När något av blocken är splittrat uppvisar det eller de partier som gått över gränsen och röstat med motsidan genomgående en relativt sett låg grad av sammanhållning. I omröstningar med t ex följande partigruppering Vpk, S, Fp → C, M är m.a.o. Folkpartiet vanligen mycket splittrat – många enskilda folkpartister följer inte partimajoriteten utan röstar med Centern och Moderaterna.

Variationer i partisammanhållning mellan olika typer av partier hänförs vanligen i litteraturen till sådana förklaringsfaktorer som partiets organisatoriska uppbyggnad, ledarskapets vilja och möjligheter att utnyttja partipiskan eller olika grader av individualistisk ideologi hos anhängarna.¹⁹ Dessa faktorer är naturligtvis inte oväsentliga. De bör inkluderas i en teori för partisammanhållning.

Partiernas positioner på de konfliktdimensioner som präglar ett politiskt system är emellertid ytterligare en faktor som man inte kan bortse ifrån. Partisammanhållning är delvis betingad av strukturella faktorer. Folkpartiet är inte det minst sammanhållna partiet i Sverige bara därför

att partiet har en svag organisatorisk uppbyggnad och hyllar liberalismens individualistiska principer, utan också för att det intar en centrumposition i partisystemet.

Noter

- ¹ Se t.ex. Stein Rokkan, *Citizens Elections Parties* (Oslo, Universitetsforlaget, 1970) kap. 2 och 3.
- ² Richard Rose (ed.) *Electoral Behavior: A Comparative Handbook* (New York: The Free Press, 1974).
- ³ Pertti Pesonen, "Finland: Party Support in a Fragmented System", Henry Valen och Stein Rokkan, "Norway: Conflict Structure and Mass Politics in a European Periphery" samt Bo Särilvik, "Sweden: The Social Bases of the Parties in a Developmental Perspective" i Richard Rose (ed.) a.a., kap 6, 7 och 8.
- ⁴ Anthony Downs, *An Economic Theory of Democracy* (New York: Harper & Row, 1957).
- ⁵ Se t.ex. Donald E. Stokes, "Spatial Models of Party Competition" i Angus Campbell et al., *Elections and the Political Order* (New York: John Wiley & Sons, 1967) och Philip E. Converse, "The Problem of Party Distances in Models of Voting Change" i Kent Jennings och Harmon Ziegler (eds.), *The Electoral Process* (Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall, 1966).
- ⁶ Bo Särilvik, "Partibyten som mått på avstånd och dimensioner i partisystemet", *Sociologisk Forskning*, nr 1, 1968; Bo Särilvik, "Voting Behavior in Shifting 'Election Winds'. An overview of the Swedish Elections 1964-1968" *Scandinavian Political Studies*, vol. 5 (Oslo: Universitetsforlaget, 1970); Leif Lewin, Bo Jansson och Dag Sörbom, *The Swedish Electorate 1887-1968* (Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1972); Sören Holmberg, "Riksdagen representerar svenska folket" *Empiriska studier i representativ demokrati* (Lund: Studentlitteratur, 1974); Michael Lindén, "Political Dimensions and Relative Party Positions: A Factor Analytical Study of Swedish Data" (Psykologiska institutionen, Uppsala universitet, Rapport 155 (stencil), 1974); Michael Lindén, "Some Cognitive Models of Political Party Sympathy based on Swedish Attitude Data" (Psykologiska institutionen, Uppsala universitet, Rapport 174 (stencil), 1975).
- ⁷ Pekka Nyholm, "Parliament, Government and Multi-Dimensional Party Relations in Finland" *Commentationes Scientiarum Socialium*, nr. 1, 1972; Mogens N. Pedersen, "Consensus and Conflict in the Danish Folketing 1945-1965" *Scandinavian Political Studies*, vol. 2, 1967 (Helsinki: The Academic Bookstore, 1967); Mogens N. Pedersen, Erik Damgaard och P. Nannestad Olsen, "Party Distances in the Danish Folketing 1945-1968" *Scandinavian Political Studies*, vol. 6, 1971 (Oslo: Universitetsforlaget, 1971); Erik Damgaard och Jerrold G. Rusk, "Cleavages Structure and Representational Linkages: A Longitudinal Analysis of Danish Legislative Behavior" (Paper Delivered at the Annual Meeting of the American Political Science Association, Chicago, 1974); Aage R. Clausen, *How Congressmen Decide: A Policy Focus* (New York: St. Martin's Press, 1973); Bo Bjurulf, "Från Minoritetsparlamentarism till Majoritetskoalition. En Studie av riksdagens rösträkningar 1925-38" *Statsvetenskaplig Tidskrift*, nr 2, 1972.
- ⁸ Antalet rösträkningar per riksdagssession under 1920- och 30-talen redovisas i Bo Bjurulf a.a., s. 131.
- ⁹ Nils Stjernquist och Bo Bjurulf, "Partisammanhållning och partisamarbete" *Statsvetenskaplig Tidskrift*, nr 4, 1968.
- ¹⁰ Bo Särilvik (1970) a.a. samt Sören Holmberg (1974) a.a.
- ¹¹ Alternativa endimensionella modeller har testats på data från andra kammarens voteringar 1967, se Aage R. Clausen och Sören Holmberg, "Legislative Voting Analysis in Disciplined Multi-Party Systems: The Swedish Case" (paper delivered at the Conference on the use of Quantitative Methods in the study of the History of Legislative Behavior, University of Iowa, March 1972) samt Sören Holmberg, "Party Cohesion and Left-Right Voting in the Swedish Riksdag 1967" (Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet, (stencil) 1971).
- ¹² "Statistik rörande riksdagsarbetet" (Riksdagens kammarskansli, 1975 (stencil)).
- ¹³ En avstäröst kan ges en lägre vikt än ja- resp. nej-röster vid beräkningen av olikhetsmåten. Jag har analyserat materialet med avstäröster definierade som ett halvt votum mot ja- och nej-röster (ja-nej = 1, ja-avstår = 0,5 och nej-avstår = 0,5). Resultaten påverkas emellertid inte av hur avstäröster behandlas.
- ¹⁴ J.B. Kruskal, "Multidimensional Scaling by Optimizing Goodness of Fit to a Nonmetric Hypothesis" *Psychometrika*, vol. 29, no. 1, 1964 samt J.B. Kruskal, "Nonmetric Multidimensional Scaling: A Numerical Method" *Psychometrika*, vol. 29, no. 2, 1964. Exempel på studier som utnyttjat den multidimensionella skalningstekniken är: Erik Damgaard och Jerrold G. Rusk (1974) a.a.; Bo Särilvik (1968) a.a.; Philip E. Converse och Henry Valen, "Dimensions of Cleavage and Perceived Party Distances in Norwegian Voting" *Scandinavian Political Studies*, vol. 6, 1971 (Oslo: Universitetsforlaget, 1971); Thorleif Lund, "Multidimensional Scaling of Political Parties. A Methodological Study" *Scandinavian Journal of Psychology*, vol. 15, 1974; Hans Daalder och Jerrold G. Rusk, "Perceptions of Party in the Dutch Parliament" i Samuel C. Patterson och John C. Wahlke (eds.), *Comparative Legislative Behavior: Frontiers of Research* (New York: John Wiley & Sons, 1972); Herbert F. Weisberg och Jerrold G. Rusk, "Dimensions of Candidate Evaluation" *American Political Science Review*, vol. 64, 1970; Gary Hoskin och Gerald Swanson, "Political Party Leadership in Columbia: A Spatial Analysis", *Comparative Politics*, vol. 6, 1974; Jim E. Alt, Bo Särilvik och Iwor Crewe, "Individual Differences Scaling and Group Attitude Structures" (paper delivered at the RSS-QSS Conference on Surveys in Social Research, Southampton, April 1975).
- ¹⁵ Det dataprogram som jag utnyttjat kallas MDSCAL och ingår i programpaketet OSIRIS (OSIRIS III, Institute for Social Research, University of Michigan, 1973).

¹⁶ Lennart Sjöberg, "Upplevelsestrukturer" (Psykologiska institutionen, Göteborgs universitet, (stencil) 1973).

¹⁷ Bo Bjurulf (1972) a.a., Nils Stjernquist och Bo Bjurulf (1968) a.a. samt Lars Sköld, "Partisammanhållningen i riksdagen" *Tiden* nr. 5, 1950.

¹⁸ Data kring partisammanhållning i olika typer av partisystem återfinns i: Mogens N. Pedersen (1967) a.a.; Pekka Nyholm (1972) a.a.; Pekka Nyholm, "Riksdagsgruppernas sammanhållning under 1948–1951 års mandatperioder" i Jan-Magnus Jansson (ed.), *Studier i finländsk politik* (Stockholm: Läromedelsförlagen, 1968); Duncan MacRae

jr., *Parliament, Parties and Society in France 1946–1958* (New York: St. Martin's Press, 1967); Gerhard Loewenberg, *Parliament in the German Political System* (Ithaca, New York: Cornell University Press, 1967); Julius Turner, *Party and Constituency: Pressures on Congress*, revised edition by Edward V. Schneier jr. (Baltimore: John Hopkins Press, 1970); Ergun Özbudun, *Party Cohesion in Western Democracies: A Causal Analysis* (Beverly Hills: Sage Publications, 1970).

¹⁹ En översikt av olika teorier kring partisammanhållning återfinns i t.ex. Ergun Özbudun (1970) a.a.

Översikter och meddelanden

En ideologisk spelregel

”Sanningen är alltid oförsynt.” Den repliken är central i Strindbergs drama *Mäster Olof*. Det ligger mycket i det yttrandet. Strindbergs tes gäller i synnerhet på det normativa området; och där är sanningen särskilt oförsynt mot de grupper och individer som har makten i samhället och över forskningen. Detta utgör ett skäl för antagandet att det som Kent Lindkvist i uppsatsen ”Om värdesatsteori, spelregler för vetenskap och idéanalys” kallar ”den positivistiska spelregeln för vetenskap”¹ – d.v.s *normen* att en vetenskap inte bör innehålla några normer eller värderingar – är en *ideologisk* föreställning, en ohållbar idé som är ägnad att legitimera eller skydda rådande samhällsförhållanden.² Det är ett samhällsbevarande intresse att man inte intresserar sig för och diskuterar hur det *bör* vara. Detta stöder i sin tur ståndpunkten att statsvetare bör arbeta med konkreta normativa problemställningar i sin forskning. Statsvetenskapen borde vara kritisk.

Lindkvist accepterar inte den tanken utan hävdar i stället att

det är viktigare att forskare sysslar med angelägna empiriska problem som kan vara av stort intresse för olika agenter i samhället och att det är mindre viktigt att de sysslar med agentproblem och med att konstruera utopier. Om det senare skulle prioriteras i det vetenskapliga samfundet, så skulle universiteten i huvudsak förvandlas till en sorts ideologiproducenter och den väsentliga empiriska forskningen skulle komma att bedrivas inom de stora företagen utan insyn eller kontroll från de stora intressegruppernas sida.³

Det är emellertid inte riktigt att som Lindkvist anta, att det råder ett motsatsförhållande mellan diskussioner av normativa problem och empirisk forskning. Tvärtom. Det går inte att på ett rationellt sätt diskutera konkreta normativa frågeställningar utan att intressera sig för hur det är i verkligheten, det är ju därifrån man hämtar argumenten för eller mot ett normativt ställningstagande. Om statsvetare skulle komma att intressera sig för väsentliga normativa problem, så skulle de därigenom tvingas att, kanske i större utsträckning än i dag, bedriva viktig empirisk forskning; det skulle sti-

mulera till relevanta empiriska studier och motverka knappologi. Detta utgör ett annat skäl för normen att statsvetare bör ta upp normativa frågeställningar i sin forskning.

Är då inte detta ljusblå idealism? Om det är bestämda intressen som styr forskningen, så kommer väl också de normer som statsunderstödda statsvetare pläderar för att vara i samklang med dessa intressen? Jag tror emellertid inte att det måste bli så, eller att det är det mest sannolika resultatet. Det är säkerligen lättare att producera objektiva och förment neutrala empiriska resultat som dessa intressen kan använda än att öppet och naket ta ställning genom att argumentera för handlingslinjer eller institutioner som gagnar dem. Det tycks också vara så att den normativa delen av moralfilosofin är mer självständig i förhållande till de styrande än vad samhällsvetenskapen i allmänhet är. Det är främst två typer av normativa teorier som är aktuella i den moralfilosofiska debatten: utilitaristiska teorier och olika teorier om rättvisa. Dessa teorier är förvisso inte partiska till förmån för rådande samhällsförhållanden.

Jag tror alltså att ett intresse hos statsvetarna för normativa problem skulle kunna göra statsvetenskapen mer självständig än den är i dag. Detta antagande utgör ytterligare ett argument för ståndpunkten att statsvetare bör diskutera normativa frågeställningar.

Huvudpoängen är inte att sociala eller andra förhållanden skulle bli påverkade i positiv riktning genom att statsvetare försöker besvara normativa frågeställningar, utan att ämnet skulle vinna på det. Förmodligen är det få människor som lever i enlighet med de normer och värderingar som de teoretiskt accepterar, och det finns nog inte någon viktig social förändring som huvudsakligen har bestämts av någon normativ eller värderingsmässig föreställning hos någon enskild agent. Men naturligtvis kan sådana idéer ibland spela roll i samverkan med andra mer materiella faktorer.⁴

I det här inlägget bör jag kanske också ta upp den polemik mot mitt förra diskussionsinlägg som återfinns

i Lindkvists artikel och i Jan-Erik Lanes "Politikvetenskap och metaetik"⁵.

(i) Det är svårt att förstå Lindkvists och Lanes stora intresse för hur man ska definiera termen "värdenihilism", det är ju en relativt ovidkommande terminologisk fråga. Men det är viktigt att vara medveten om att de teorier om värdesatser som Lindkvist, Lane och flera andra statsvetare fäster så stor vikt vid i detta sammanhang är ointressanta ur vetenskapsteoretisk eller moralfilosofisk synvinkel.⁶ Det väsentliga med moraliska omdömen (normer och värderingar) är inte – här skulle nog Hägerström instämma – deras språkliga dräkt utan deras innehåll eller eventuella brist på innehåll.

Däremot finns det hos Hägerström och många andra en kunskapsteoretisk ståndpunkt med stor vetenskapsteoretisk och moralfilosofisk betydelse, nämligen åsikten att det är i princip omöjligt att nå normativ eller värderingsmässig kunskap. Den teorin är viktig i det här sammanhanget, och det är både naturligt och rimligt att använda termen "värdenihilism" för att beteckna den ståndpunkten.

(ii) Lindkvists artikel innehåller några uppenbara felaktigheter. Han påstår att jag, implicit eller explicit, hävdar att analytiska, empiriska, värde-, performativa, preskriptiva och expressiva satser har sanningsvärde. Något sådant har jag inte skrivit eller antytt. Satser har inte sanningsvärde i sig – det är det som satser uttrycker som kan ha sanningsvärde, d.v.s. de påståenden eller tankar som de innehåller. Och varför skulle jag anse att t.ex. expressiva, preskriptiva och performativa satser uttrycker någonting som har sanningsvärde? Det finns inte en rad i min artikel som det är rimligt att tolka i den riktningen.

Lindkvist har också en del att säga om min uppfattning om vad det innebär att en norm eller värdering är sann. Han skriver att jag tycks ha missförstått Tarskis diskussion kring sanningsbegreppet. Det stämmer emellertid inte, eftersom det inte alls är Tarskis idé om sanning jag använder när jag skriver att ett påstående att p är sant om, och endast om, p.⁷

Lindkvist skriver vidare om denna idé att den är antingen meningslös eller trivial. Det låter verkligen spännande och det hade varit intressant om Lindkvist hade utvecklat den synpunkten. Nu får vi bara en referens till ett avsnitt i G. H. von Wrights bok *Logik, filosofi och språk*. Den referensen är emellertid poänglös: von Wright antyder inte ens om den här idén att den är meningslös eller att den är trivial. Inte heller skriver han om Tarskis besläktade ståndpunkt att den är meningslös eller trivial. Tvärtom tycks han anse att den är både betydelsefull och synnerligen intressant – det är få teorier, om ens någon, som han behandlar lika utförligt i den boken.

(iii) Även Lanes inlägg innehåller konstiga saker.

Han skriver:

Andrén vill visa att värdenihilismen är felaktig. Han argumenterar för att förekomsten av logiska relationer mellan normativa satser bevisar att normativa satser är sanna eller falska. Han förutsätter då det han skall visa, nämligen att satsen

(S) Om det förekommer logiska relationer mellan satser så är dessa satser sanna eller falska är riktig.

Detta är fel rakt igenom. Om någon skulle resonera så som Lane skriver att jag gör, på vilket sätt förutsätter han då det som ska bevisas. Men nu är det ju inte heller sant att jag argumenterar för att förekomsten av logiska relationer mellan normativa satser bevisar att normativa satser är sanna eller falska. Inte heller förutsätter jag att om det förekommer logiska relationer mellan satser, så är dessa satser sanna eller falska. Däremot menar jag att det är intressant att i detta sammanhang notera att det tycks vara en förhärskande föreställning att det råder epistemiska relationer mellan empiriska omdömen och moraliska, d.v.s. att empiriska påståenden kan utgöra relevanta skäl för normativa eller värderingsmässiga ställningstaganden. Jag menar emellertid inte att detta bevisar att värdenihilismen är ohållbar. Tvärtom skriver jag att detta inte är en frågeställning där man kan ge konklusiva argumentationer för eller mot någon bestämd ståndpunkt; vad man kan göra är att försöka visa för den man diskuterar med att denne har någon fast övertygelse som det är svårt eller omöjligt att förena med dennes ståndpunkt i kärnfrågan. Och det förefaller vara svårt att förena åsikten att vissa empiriska påståenden utgör relevanta stöd för normer och värderingar med uppfattningen att normer och värderingar är utan logiskt innehåll eller är varken sanna eller falska. Vad innebär det att ett empiriskt omdöme stöder ett annat omdöme, om det inte innebär att hållbarheten hos det senare omdömet på något sätt är avhängigt hållbarheten hos det förra? Det att ett empiriskt omdöme stöder ett annat omdöme kan t.ex. innebära att hållbarheten hos det förra omdömet ökar sannolikheten för att det senare är hållbart eller att hållbarheten hos det förra innebär att det senare inte kan vara ohållbart.

Lane refererar vidare till Alf Ross' bok *Directives and norms*, där Ross argumenterar för att normer kan stå i logiska relationer till varandra trots att de saknar sanningsvärden. Jag kan emellertid varken förstå att Ross argumenterar övertygande för denna ståndpunkt eller att den har något att göra med den problematik som jag diskuterar i mitt förra inlägg.

Varför ger Lindkvist och Lane sådana här referenser? De kan ju knappast räkna med eller hoppas på att läsarna ska gå igenom de sidor som de refererar till.

(iv) Jag vill avslutningsvis gå in lite närmare på problemet om normer och värderingar kan vara sanna eller falska. Både Lindkvist och Lane aktualiserar denna centrala frågeställning. Jag vill närmare bestämt försöka att bemöta ett vanligt och intressant argument mot åsikten att normer kan vara sanna eller falska.

Man kan fråga sig om det är möjligt att acceptera ståndpunkten att normer är sanna eller falska utan att därigenom förbinda sig att omfatta någon säregen eller spekulativ metafysisk teori. Den som anser att normer och värderingar har sanningsvärde lär någon gång möta en replik som: "Vill Du vara så vänlig att peka ut för mig det speciella moraliska förhållande som gör att det är sant att säga om denna handling att den bör utföras! Jag är övertygad om att Du inte klarar den uppgiften; och det är just därför som det är nonsens att säga om normen 'denna handling bör utföras' att den är sann eller att den är falsk; och eftersom det inte finns några moraliska fakta, så finns det inte heller, och kommer aldrig att finnas, någon objektivitet och enighet på moralens område." Låt oss fortsättningsvis kalla detta argument för "det ontologiska argumentet".

Det finns två olika vägar att bemöta detta argument. Båda förefaller vara rimliga, och jag ska inte försöka avgöra vilken som är den bästa eller mest plausibla.

Det ontologiska argumentet förutsätter en viss allmän föreställning om vad sanning är: korrespondensteorin, d.v.s. åsikten att ett påstående är sant om, och endast om, det svarar mot något faktum. Så menar man t.ex. att det är sant att Brutus dödade Caesar om, och endast om, det är ett faktum att Brutus dödade Caesar. Resonemangen som följer avser att visa att också den som förkastar värdenihilismen kan acceptera korrespondensteorin utan att därför tvingas att omfatta någon säregen ontologisk teori.

Vad finns det för slags påståenden som har sanningsvärde? Jag antar att de flesta av oss anser att åtminstone följande typer av påståenden är sanna eller falska: *a* affirmativa och singulära empiriska påståenden, t.ex. att Brutus dödade Caesar; *b* negativa och singulära empiriska påståenden, t.ex. att Caesar inte dödade Brutus; *c* generella empiriska påståenden, t.ex. att alla korpar är svarta; *d* hypotetiska empiriska påståenden, t.ex. att om det kommer regn, så nappar gäddan i afton; *e* matematiska påståenden, t.ex. att $2+1=3$; *f* analytiska påståenden, t.ex. att den som är ungtkarl är ogift. Om påståenden av dessa skilda slag kan vara sanna, vilket jag antar att den som använder det ontologiska argumentet anser, och om korrespondensteorin är hållbar, så finns det förutom vanliga observerbara fakta även negativa fakta, generella fakta, hypotetiska fakta, matematiska fakta och analytiska fakta. Det gäller om alla dessa olika slag av förment fakta att de inte rimligtvis kan påstås existera i tid

och rum. Det som finns i tiden kan t.ex. upphöra att existera och det som finns i rummet kan man s.a.s. stöta på; och hur skulle man bära sig åt för att få faktumet att $2+1=3$ att upphöra att existera eller för att stöta på det faktum att Caesar inte dödade Brutus? Nej, även om man anser att sanna påståenden kan motsvaras av fakta av dessa slag, så kan man inte gärna påstå att dessa fakta existerar på något påtagligt sätt. Och om dessa fakta inte har någon sådan existens, varför ska man då begära av moraliska fakta – de fakta som svarar mot sanna normer och värderingar – att det ska gå att lokalisera dem i tiden och rummet?

De som omfattar den gängse korrespondensteorin om sanning, den som säger att sanna påståenden korresponderar mot fakta, kan alltså inte rimligen anse att det som sanningarna korresponderar mot, det som gör dem sanna, existerar i den värld som vi vistas i. Och de kan knappast bli särskilt upprörda på ontologiska grunder över att någon anser att normer och värderingar kan vara sanna eller falska, d.v.s. korrespondera mot moraliska fakta. Varför skulle moraliska fakta vara mer obskyra ur ontologisk synvinkel än exempelvis matematiska eller negativa fakta? Ingen människa kan peka ut ett faktum av någotdera slaget. Men även om fakta av dessa slag inte existerar i tiden och rummet, så förefaller det vara alldeles naturligt att hävda om ett påstående som enligt den här teorin skulle, om det vore sant, korrespondera mot något icke-påtagligt faktum – t.ex. att det var rätt av Brutus att döda Caesar, att $2+1=3$ eller att Caesar inte dödade Brutus – att det säger oss något om *hur* det förhåller sig i den tids- rumsliga verkligheten.

Den som accepterar denna variant av korrespondensteorin om sanning men vill vara försiktig när det gäller ontologiska antaganden kan behålla både sin sanningsteori och sin försiktighet genom att hävda att fakta existerar i tiden och rummet som objekt eller händelser. På så vis blir ontologin mindre komplicerad, eftersom man inte längre har med fakta som i en viss mening inte existerar. Denna ståndpunkt skulle också innebära att det inte kan finnas några moraliska sanningar, eftersom det inte finns några påtagliga moraliska fakta. Men enligt denna uppfattning om fakta skulle även en mängd andra påståenden som inte heller en-entydigt korresponderar mot något påtagligt faktum sakna sanningsvärden, trots att de förefaller vara sanna väl så säkert som påståenden som korresponderar mot konkreta saker. Så är vi väl t.ex. lika övertygade om att det är sant att $2+1=3$ eller om att det är sant att Caesar inte dödade Brutus som vi är övertygade om att det är sant att mjölk innehåller kalk och att dessa bokstäver är svarta. Detta är ett starkt argument mot denna ståndpunkt; det finns många påståenden som är

sanna utan att vara av samma slag som singulära och affirmativa empiriska påståenden.

Det första sättet att bemöta det ontologiska argumentet är alltså att förneka att det skulle vara mer krävande eller problematiskt att acceptera förekomsten av moraliska fakta än att acceptera förekomsten av de fakta som korresponderar mot sanna generella påståenden, analytiska sanningar, hypotetiska sanningar, etc. Den som gillar Occams rakkniv, d.v.s. principen att man ska postulera så få entiteter som möjligt, är förmodligen inte nöjd med denna ståndpunkt, eftersom den innebär att man antar tre olika slag av storheter: påståenden, fakta och sakförhållanden. (Här och i fortsättningen använder jag termen "sakförhållande" för att beteckna objekt och händelser, d.v.s. det som existerar i tiden och rummet.) Men den som gillar "enkelhet" – i betydelsen naturlighet, enhetlighet och överskådlighet – kan nog attraheras av denna teori om sanning, eftersom den ger en enhetlig bild av vad sanning är (alla vitt skilda slag av sanningar är enligt teorin sanna på samma sätt) som är, eller enkelt kan göras, sådan att den täcker just det som vanligtvis anses ha sanningsvärde.

Det är emellertid möjligt att omfatta en korrespondensteori om sanning och anse att det finns sanna normer utan att därför acceptera den ovan nämnda triaden av påståenden, fakta och sakförhållanden. I stället för att hävda att varje sant påstående korresponderar mot ett bestämt faktum, kan man påstå att de korresponderar mot ett eller flera sakförhållanden. Man kan också ha en annan åsikt om korrespondensrelationernas natur. Enligt den ovan beskrivna uppfattningen är dessa relationer alltid en-entydiga, de råder mellan ett påstående och ett bestämt faktum. Men det är möjligt att i stället tänka sig att dessa relationer kan vara en-mångtydiga, så att det första ledet alltid är ett bestämt påstående medan det andra kan bestå av flera olika sakförhållanden (disjunktivt och/eller konjunktivt förenade). Om man går med på en sådan förändring av korrespondensbegreppet, så kan man hävda att sanna påståenden korresponderar mot de sakförhållanden som verifierar dem. Affirmativa och singulära empiriska påståenden korresponderar i denna bemärkelse till enskilda sakförhållanden, ett sant sådant påstående korresponderar till det objekt eller den händelse som det handlar om; medan övriga sanna påståenden korresponderar till flera olika förhållanden i tiden och rummet. Så korresponderar t.ex. det allmänna påståendet att alla korpar är svarta till de konkreta objekt som är de svarta korparna; och normen att det var rätt av Brutus att döda Caesar korresponderar, om den är sann och givet att en hedonistisk variant av utilitarismen är korrekt, till alla konkreta lust- och olustförmåelser som har någon kausal förbindelse med Bru-

tus handling och till de lust- och olustförmåelser som skulle ha existerat om någon annan handling hade blivit utförd i stället.

Man kan fråga sig om det egentligen finns någon saklig eller betydelsefull skillnad mellan denna version av korrespondensteorin och den som säger att det finns ett unikt faktum som korresponderar mot varje sant påstående. Ty vad är ett faktum egentligen? "Ingen-ting, fakta existerar inte." Detta tycks vara det gängse svaret, och det förefaller rimligt.⁸ Men det är ändå på något sätt förbryllande; hur är det då möjligt att göra sig en föreställning om att någonting är ett faktum, att förklara varför någonting är ett faktum, att anse att ett givet faktum är underligt, etc.? Jag förmodar att detta är möjligt därför att fakta uppenbarligen står i någon relation till det som existerar, till världen och de sakförhållanden som ingår i den; det är sakförhållanden som s.a.s. gör ett faktum till ett faktum. Vad innebär det att ett faktum existerar om det inte innebär att världen är beskaffad på något alldeles bestämt sätt? Och jag antar att det är exakt samma sakförhållanden som gör ett faktum till ett faktum och som verifierar motsvarande sanna påståenden. Därför har jag svårt att se någon avgörande skillnad mellan dessa båda utformningar av korrespondensteorin. Skillnaden återfinns i ontologin, och det förefaller vara en ren smak-sak om man ska anta två kategorier (påståenden och sakförhållanden) eller tre (påståenden, fakta och sakförhållanden). Det som är viktigt att notera i detta sammanhang är att båda versionerna är sådana att det är fullt rimligt att säga om normer och värderingar att de kan vara sanna i korrespondensteorins mening.

Hur som helst, i denna andra variant av en korrespondensteori för moraliska sanningar är ontologin så fattig att de som använder det ontologiska argumentet inte kan ha några invändningar – det enda som antas existera är empiriska sakförhållanden. Däremot blir ju korrespondensreglerna mer komplicerade. Men det torde vara det pris man måste betala, om man vill beskära ontologin för att få bort fakta ur den utan att samtidigt drastiskt och ointuitivt beskära antalet påståenden med sanningsvärde till att enbart omfatta singulära och affirmativa empiriska påståenden. F.ö. torde det inte vara någon dramatisk skillnad i detta avseende mellan normativa påståenden och många av de påståenden som förekommer inom de olika empiriska vetenskaperna. 'Räntan steg med 1,5 % under andra halvåret 1967', 'BNP ökade i genomsnitt med 5,8 % under 1960-talet i Sverige', 'Kommunreformen har minskat intresset för politik bland befolkningen' – att dessa empiriska påståenden i den här antydda meningen korresponderar mot sakförhållanden är klart, men det är mycket svårt att exakt ange vilka sakförhållanden de korresponderar mot.

Vilka sakförhållanden som en bestämd norm eller värdering korresponderar mot, beror naturligtvis på vilken normativ teori som är den riktiga. Men det ändrar inte på det förhållandet att singulära normer i denna mening korresponderar mot empiriska sakförhållanden. De korrespondensregler eller allmänna principer som säger oss vad de singulära normerna i denna mening korresponderar mot är sedan sanna på ett annat sätt än de singulära normerna, de har inte korrespondenssanning. Men det är en annan och omfattande historia, som jag inte kan gå in på här. Men också här är förhållandet analogt till hur det är inom fackvetenskaperna: de regler som t.ex. säger oss vad påståenden om BNP refererar till är inte heller sanna i den meningen att de korresponderar mot några sakförhållanden – men påståenden om BNP är ju sanna eller falska på detta sätt.

Ett annat viktigt påpekande är att den här uppfattningen inte innebär att en norm är identisk med de empiriska påståenden som beskriver de sakförhållanden som den korresponderar mot; den här ståndpunkten behöver inte alls innefatta den form av naturalism som säger att normer egentligen är empiriska påståenden.

Gunnar Andrén

Noter

¹ StvT 1975:2, s 69.

² I mitt förra inlägg i den här debatten – "En idéanalytisk dogm", StvT 1975:1 – argumenterade jag för att den här föreställningen är ohållbar. I detta inlägg behandlas även den funktionella sidan hos denna idé.

³ Lindkvist, s 69.

⁴ I det här sammanhanget kan jag inte avhålla mig från att återge följande anekdot: Thomas Carlyle äter middag med en man från näringslivet. Denne tröttnar snart på Carlyles svada och utbrister, "Ideas, Mr. Carlyle, ideas, nothing but ideas!". Carlyle replikerar, "There was once a man called Rousseau who wrote a book containing nothing but ideas. The second edition was bound in the skins of those who laughed at the first."

⁵ StvT 1975:2.

⁶ Se t.ex. Kent Lindkvist "Den vetenskapliga värderelativismen", StvT 1974:3; Björn Söderfeldt "Om verklighet och värde", StvT 1973:4; Evert Vedung "Innehållslig och funktionell idéanalys", StvT 1974:1.

⁷ Den som vill läsa en klagörande beskrivning och diskussion av olika teorier om sanning bör läsa A. R. Whites koncisa bok *Truth* (London 1971).

⁸ Se t.ex. White, kap 4.

Vid den nordiska statskunskapskonferensen i Århus i augusti 1975 fanns det – för första gången i konferensernas historia – en isländsk deltaga-

re, professor Olafur Ragnar Grimsson. Han tillställde deltagarna i konferensen en redogörelse för den isländska samhällsforskningen. Redogörelsen återges nedan i sin helhet.

Social science research at the University of Iceland 1975

The Department of Social Science at the University of Iceland was founded in 1970. The first three years were devoted primarily to building up courses for a B.A. degree in the three major areas of study: sociology, political science and social anthropology. When these had been firmly established two years ago the emphasis was put on advancing Icelandic social science research. The work which has been done in this field so far can be divided into 12 separate research areas:

1. The party system
2. The Althingi
3. Elections
4. The power structure. The elite
5. Foreign policy. International relations
6. The Icelandic family
7. Social stratification
8. Internal migration. Regional development
9. Fishing and farming communities
10. Urban development
11. Mass media
12. Criminology

In order to provide further information on the social science research at the University of Iceland and thus facilitate future communications between the Icelandic scholars and their colleges abroad, there follows a brief summarised description of the research in each of these twelve areas. Further enquiries or correspondence can be directed to *Professor Olafur Ragnar Grimsson, Department of Social Science, University of Iceland, Reykjavík.*

This year the department has started to publish a series called *Íslensk thjódfélagsfræði* or Icelandic Social Science Publications. Each volume will include an extensive summary and a key to all tables in English. The chief purpose of this series is to be a forum for publications describing the results of the social science research at the University of Iceland. Requests for subscriptions to the series can be directed to the Department of Social Science, University of Iceland.

Research areas

1. The party system

The development of the Icelandic party system from the issue groupings of 19th century independence poli-

tics to modern class parties and various types of organisation, ideology and policy areas, the support and class bases of the parties are among the chief topics of this research. A comparison between groups and alliances which characterised the period of independence politics and the modern system of class parties is the dominant theme of the research; the heritage of nationalism vs. class ideologies.

In addition to these overall concerns and the general nature of the Icelandic party system and its major characteristics, e.g. the stability of the system since the 1930s despite frequent attempts to form new parties and thus split the existing structure, the following specific topics have already been the subject of separate theses or research papers:

- The socialist and non-socialist voting of the different Icelandic classes and the social bases of the parties.
- The Icelandic Social Democratic Party: its rise and decline. The development and the spread of the SDP electoral support from over 20 per cent in the 1930s to below 10 per cent in the 1970s. The three major splits in the party that all led to the formation of a successful left challenger; the nature and the effects of its participation in government coalitions.
- The Progressive Party; the major phases of its development; the change from being a predominantly rural party to becoming the second largest urban party; the links with the co-operative movement.
- The origin and the formation of the Independence Party which in the late 1920s became the lasting organisation of the Icelandic right; why and how it became the largest party in the country; the relationship to the power groups during the period of independence politics; the merger of nationalism and laissez-faire ideology.
- The ideological development of the Icelandic Communist Party (1930–1938) and its successors, the United Socialists Party (1938–1956) and the People's Alliance 1956–). The transformation process of revolutionary ideology to modern reformism is traced with respect to views on Marxism, democracy, the state, the nature of a socialist party, the ownership of the means of production, the class conflict, revolution, parliamentary politics, nationalism, the Icelandic cultural and historical heritage, the USSR and other communist systems. The merger of nationalism and socialist ideology.
- Foreign policy as a major cleavage in the post World War II Icelandic party system: the USA base and NATO membership. The development of party policy from 1951–1956, the significance of the base issue in the formation and dissolution of government coalitions, The National Preservation Party (1953–1963) which campaigned almost exclusively on an anti-base platform – these have been some of the research topics in this area.
- The relationship between the parties and the pressure groups, especially the significant changes which have occurred in the trade union movement and its relations to the SDP and the CP, USP and PA.

2. *The Althingi*

The research on the Icelandic legislature, the Althingi, has included both its historical development and present characteristics. The most extensive undertaking in this area is a survey which consisted of depth interviews with all M.P.s 1972–1973. The survey deals with

- (a) the parliamentary work of the M.P.s and their professional responsibilities in other fields;
- (b) their relationship to the constituents, the pressure groups, the civil service and actors in other spheres;
- (c) the communication process within the Althingi and to and from other bodies;
- (d) the flow of information and how the M.P.s differ in their reading of party newspapers (both national and local), of periodicals and specialised publications, of foreign newspapers and periodicals, and in their radio and television interests;
- (e) the different characteristics of the M.P.s according to party and nature of constituency;
- (f) the parliamentary leadership vs. other M.P.s;
- (g) a reputational analysis of how the M.P.s view the Icelandic power structure and the respective influence of different actors;
- (h) the strength of nationalism, localism and party loyalty among the M.P.s

In addition to these topics the research throws light on the interlocking of major institutions within the Icelandic system. The legislators perform many executive and administrative functions and some are also leaders of major pressure groups. Instead of a balance of power created by equal but separate institutions the Icelandic system resembles more an integrated network of actors with leadership roles in many institutions.

Among other research topics in this area the following can be mentioned:

- The nature and the characteristics of the party leadership in the Althingi.
- The issue specialisation of different parties and groups of M.P.s.
- The committee system; the nature of the membership in different committees and their respective power.

- The nature and the scope of party conflict in the Althingi as an indicator of consensus and cleavages in Icelandic politics.
- The relationship of the M.P.s to their constituents; the M.P. as a welfare officer and as an agent within the Administration.

3. Elections

The research on elections is still in the primary stage. Among the present research topics are the stability of party following, the voting patterns of different occupational groups and the social bases of the parties, the strong localism in Icelandic elections as reflected e.g. by the selection of parliamentary candidates. In addition to these the significance of elections in the development of the power structure, in elite recruitment and within the Icelandic coalition system have been major concerns in this research area.

At the present extensive data is being collected on local elections during the past 100 years, the Statistical Bureau having published aggregate data for the past 40 years only. When this data collection is completed later this year the complete record of participation, results and personnel in local elections since the 1870s will provide fruitful material for an analysis of the mobilisation process, the emergence of class divisions, the relationship between local and national power structure, also for elite research and other analytical undertakings.

4. The power structure. The elite

This research has been one of the major concerns of the department. It deals with the development of the Icelandic power structure from 1800 to the present and attempts to predict its future development. The theories of elitism and pluralism are used as contrasting dimensions within the theoretical framework. Among the specific topics in this research are: an exploration of the interlocking of the major institutions in the Icelandic system; the relationship between the political, economic and cultural sectors; the institutional bases of the elite, its recruitment, social origins and cohesiveness created by kinship ties; the educational process and other cementing factors are also major areas of interest in this research. Whether the Icelandic power structure is fundamentally altering its character from the traditional elitism to future pluralism is one of the key concerns in the present work.

5. Foreign policy. International relations

Foreign policy, especially the USA base and NATO membership, as a major cleavage in the modern Icelandic party system and consequently in the formation

and dissolution of government coalitions is at present the major theme in this research area. Icelandic-American relations and how these have influenced party programmes at different times and the significance of class vs. foreign policy as bases for party support are among the specific research topics.

6. The Icelandic family

The historical changes in the Icelandic family structure and the co-existence during recent decades of different family types within Icelandic society have been the central themes in this research area. The very rapid change from an almost exclusively rural nation to the modern situation where half of the population lives in one urban area has created many interesting subjects for research. Among the specific topics which have been treated in this field are:

- The main historical phases of the Icelandic family from the age of the sagas to the present.
- The pattern of family life among 20 families in the Reykjavík area. This project has produced many interesting findings which seem to reflect some matrilinear characteristics of the Icelandic family and the existence of rural traditions in an urban setting.
- The Icelandic family as it appears in textbooks at primary and secondary school level and how these images compare with the present family structure.

7. Social stratification

The rapid social change which has occurred in Iceland during the past 30–40 years makes this research area a very fruitful field for the testing of theories on social stratification and social change. Among the specific research projects that have already been undertaken in this area are the following:

- Changes in population and occupational structure from the middle of the 19th century to the present; the effects of the transformation of the stable rural society and of the creation of modern urban Iceland on the existing social stratification.
- The characteristics of different occupational classes; classless Iceland – social reality or myth?
- The social origins of pupils in different educational institutions as an indicator of social stratification; linked to their parents' background, this can also indicate social mobility.
- The positions of men and women in Iceland: employment, income, education and political and administrative leadership. This study was commissioned by the Ministry of Social Affairs in accordance with an Althingi resolution.

8. *Internal migration. Regional development*

The great migration from the rural parts of the country to the urban centres, especially Reykjavík, has perhaps in recent decades constituted the most significant process of social change in Iceland. In order to deal with this phenomenon and at the same time highlight some of the problems of regional development, the department has since late last year been engaged in a research project called the Vestfirðir Project, Vestfirðir being the Icelandic name for the western peninsula which lies between the western and the northern parts of the country. At the turn of the century the peninsula was among the most populous areas in the country; now it has fallen to the bottom of the population league. The project is divided into five major parts:

- The mapping of population changes in all communes in the peninsula's five counties 1850–1975.
- An analysis of migration during the past 20 years from the Ísafjörður area in the peninsula according to types of family, age, sex, new and old residences and the different patterns of migration.
- Interviews with all who migrated within or from the Ísafjörður area 1971–1973, concentrating on employment, housing, economic standards, family life, education, social and cultural activities, their own patterns of migration and those of their parents, attitudes towards their previous and present residences, degrees of localism and other relevant aspects.
- The development of the economic system in the western peninsula and its present characteristics: occupational division in all communes since 1850; the rise of trading centres and the development of enterprises in commerce and fishing; the economy of the rural farming – fishing communities vs. the modern employers – employees relations in the fishing industry; the economic bases of population centres; different types of farming.
- The effects of the political and administrative system on the development of the area. Case studies of governmental interference, both national and local, and analyses of the administrative system in regional affairs have been used to build a model of the regional inputs and outputs processes of the Icelandic political system.

9. *Fishing and farming communities*

Linked to the Vestfirðir Project is a special analysis of fishing and farming communities. The social, political and economic structures in these communities, the major changes which have occurred during this century, the different types of farming and fishing, the prevalence of kinship ties in social and economic relations

within these communities, the co-existence of small boat fishing with the trawling and large plant fishing industry; these are some of the major concerns in this research area.

In addition to the Vestfirðir Project independent research has been or is being conducted on e.g. the Icelandic farmers, the Icelandic trawler fishermen and the social stratification in two fishing towns. These undertakings help to build up an extensive knowledge of the essential nature and the most significant aspects of the Icelandic fishing and farming communities.

10. *Urban development*

Urban development constitutes a significant factor in some of the previously described research projects. In addition it forms an independent area of interest in the work of the department, especially since some municipal authorities have commissioned the department to carry out various surveys in relation to town planning projects. The department has thus analysed the occupational divisions, the social structures, the cultural life and the citizens' views and attitudes in four municipal areas. Most of these studies have been of a standardised nature, although a few have been specialised in character as e.g. the survey of views and behaviour patterns of inhabitants in a new Reykjavík suburb and the thesis on the decision-making process which characterised the planning of the newest Reykjavík suburban area, especially the respective power of the councillors, the planners and the building enterprises.

11. *Mass media*

In this research area a number of specific research papers and theses have been produced. Together they already constitute a substantial body of findings which show some of the most significant aspects of the Icelandic mass media. Among these topics the following are perhaps the most interesting:

- The history of the Icelandic Press from the early 19th century to the present; it traces the major characteristics of the Press such as ownership, circulation, content emphasis, political affiliation and its place within the Icelandic power structure.
- The circulation of the Reykjavík dailies among different social classes and the nature of their readership according to various types of content.
- The mass media consumption of children 6–9 years old according to types of content.
- The news in the Icelandic radio and in newspapers; the role of the gate-keepers and the classification of news items according to their content, the country of origin and the political affiliation of the respective media.

- A survey of radio listening and television viewing in December 1973 according to different types of programmes and listeners' characteristics such as sex, age, class and residence in different parts of the country.
- The role and nature of advertising in the Icelandic mass media.

12. Criminology

Criminology is one of the specialised areas which have emerged within the department. Although it is not a part of the major disciplines, a few research projects have been carried out under its auspices:

- The crime pattern of 55 convicts in Icelandic state prisons according to the type of offence and a few social characteristics.
- The attitude of three Icelandic groups - prisoners, industrial workers and farmers - to various aspects of justice, e.g. to the nature of punishment for different types of offence, to the law, the justices and to the prison officials.
- The consumption of cannabis and LSD among young people in Reykjavik according to age, sex, class, education and family type.

Ólafur Ragnar Grímsson

American Attitudes Towards Sweden

"Opinion ultimately governs the world."

Woodrow Wilson

Few would argue with the contention that the great majority of Swedes have had pronounced negative views about American foreign policy in Southeast Asia, about the Watergate scandal, and about the perceived gap between the rich and the poor in America.* On the other hand, public opinion polls generally show that there is still a large reservoir of good will in Sweden towards America in general and towards Americans in particular. This is especially true of Swedes who have relatives in America with whom they stay in contact. What about the other side of the coin? What are American attitudes towards Sweden? Do Americans have a generally positive or negative view of Sweden and its social welfare system? Further, how much knowledge about Sweden do Americans have?

In order to find some tentative answers to these broad questions, we interviewed a quota sample of 481 registered voters in May, 1973, in Santa Clara County in Northern California.** Santa Clara County is not necessarily a typical American county. (There probably is no such entity as a "typical" American county.) There are three major universities in the county (Stan-

ford, San Jose State, and Santa Clara), and its population of over one million has a higher education level than the national average. On the other hand, Santa Clara County, in a major respect, is a kind of cross-section of America: It has a large city (San Jose), numerous suburbs and considerable agricultural territory.

We found that the sample had a very favorable over-all view of Sweden. Seventy percent of the respondents said that they had a favorable image of Sweden, compared to only nine per cent who had an unfavorable image. Twenty-six per cent said that they were "very favorable," compared to just one per cent who said that they were "very unfavorable." (Table 1) Further, the Californians interviewed had a positive impression of the Swedish social welfare state, although the impression was somewhat less positive than the overall impression of Sweden. Fifty-two per cent of the respondents had favorable perceptions of the Swedish social welfare state, compared to 16 per cent who had unfavorable perceptions. (Table 2)

Table 1

What would you say that your image, in general, is of Sweden?

	%
A. Very favorable	26
B. Somewhat favorable	44
C. Not particularly favorable or unfavorable*	17
D. Somewhat unfavorable	8
E. Very unfavorable	1
F. No Opinion	4

Table 2

From what you may have read or heard, what is your general impression of the Swedish social welfare state?

	%
A. Very favorable	20
B. Somewhat favorable	32
C. Neither favorable nor unfavorable	24
D. Somewhat unfavorable	11
E. Very unfavorable	5
F. No opinion	8

In examining the various demographic variables, we found that education, party affiliation, and age were important variables relating to perceptions of Sweden and the social welfare state. The higher one's education level, the more likely one was to have a positive attitude towards Sweden and towards the Swedish social welfare state. Democrats were more positive than Republicans, and the younger tended to be more favorable than those older. Further, respondents who had been to Sweden were more positive than those who had not been to Sweden.

The respondents were asked two open-ended questions about favorable and unfavorable aspects of Sweden. The answers were coded into the categories found in Tables 3 and 4:

Table 3

When you think about Sweden, is there any particular favorable aspect – or favorable aspects – about the country that come to your mind?

	No. of times mentioned
1. Nature	106
2. Social welfare	76
3. Swedish women	54
4. Culture	43
5. Foreign Policy	30
6. Swedish products	30
7. Other	83
8. Nothing favorable	79

Table 4

When you think about Sweden, is there any particular unfavorable aspect --- or unfavorable aspects --- about the country that come to your mind?

	No. of times mentioned
1. Sexual mores	56
2. Socialism	50
3. Vietnam deserters	50
4. Suicide	21
5. Foreign Policy	17
6. Swedish personality	8
7. Other	83
8. Nothing unfavorable	233

The results from these two tables confirm a previous finding that the respondents had more positive than negative perceptions. A total of 422 positive items were mentioned in Table 3, compared with 285 negative items in Table 4. As the two tables show, 233 persons could think of nothing negative to say about Sweden, compared to 79 persons who had nothing positive to say.

One item in Table 3 indicates a comparative ignorance of Sweden (a subject to be explored later.) The positive item mentioned most often --- 106 times --- was nature, but it seems that a significant minority sometimes confused Sweden with Switzerland. For example, a number of persons referred to "the beautiful Alps in Sweden." "Swedish women," the third-highest-ranked item, was almost exclusively a male response! "Culture," ranked fourth, was usually a reference to high-quality Swedish cinema.

A weary complaint of many Swedes who visit or live in America is that they are frequently asked about "the

three 'S's'" in Sweden --- sex, socialism and suicide. A look at Table 4 shows that "the three 'S's'" are three of the four most-frequently-mentioned negative aspects of Sweden. (Swedes are usually quick to counter that there is a lot of mythology in America about sexual mores and the suicide rate in Sweden.)

One finding that was somewhat surprising --- in view of the fact that Swedish harboring of Vietnam deserters had been quite controversial for years --- was that 56 % felt that Sweden was justified in giving political asylum to the deserters, compared to 38 % who thought that Sweden was not justified. Six per cent had no opinion. As might be expected, a generation gap was evident on this question. Eighty-two per cent of the respondents between the ages of 18 and 24 thought the Swedish policy was justified, compared to only 37 % of the respondents 65 years or older who thought it was justified. Democrats (60 %) were more in favor of Swedish asylum for deserters than were Republicans (41 %).

Another somewhat surprising finding (at least, it would be surprising to most Swedes!) is the extent to which the respondents find that Swedish-American relations were good. Fifty-three per cent thought that they were either "very good" or "good." Thirty-two per cent said "fair," and only nine per cent perceived relations as "poor." The interviewing was done at a time when neither country had had ambassadors in each other's capitols for a long time and when there had been a record of acrimony between the two governments for several years, mainly over the Vietnam issue. One can make an educated guess that if the same question had been asked in Sweden that the vast majority of the respondents would have answered, "Poor."

Table 5

How in general, would you describe Swedish-American relations?

	%
A. Very good	11
B. Good	42
C. Fair	32
D. Poor	9
E. No opinion	6

A possible partial explanation for the findings in Table 5 is that the newspapers which service Santa Clara county are not noted for having extensive foreign coverage. Related to this is the fact --- well-documented in numerous studies --- that the majority of Americans tend to be poorly-informed about the world around them.

In order to test for the level of knowledge about Sweden, we asked respondents (in open-ended questions) whether they knew the name of the capitol of

Sweden and the name of the language spoken in Sweden. Only 41 % could name Stockholm as the capitol, four per cent guessed Copenhagen, eight per cent guessed other cities, and 47 % said that they didn't know. There was a high correlation between one's level of education and the correct identification of the Swedish capitol.

Table 6

Education level	Correct Answer-%
Grade school	17
Some high school	29
Finished high school	34
Some college or finished college	47
Post graduate education	64
Average of total sample	41

The interviewees were somewhat more accurate in correctly naming the language of Sweden. Seventy-five per cent said, "Swedish," and 15 % said that they didn't know. Two per cent said "English," and another 8 % gave a wide variety of answers, ranging from "Scandinavian," "Finnish," and "Norwegian," to "Scotch," "Italian," and "Bulgarian!"

As Table 7 shows, slightly more than three-quarters of the sample knew that Sweden is, in fact, a neutral country.

Table 7

Is it your impression that:	%
A. Sweden is allied with the Western countries?	16
B. Sweden is a neutral country?	76
C. Sweden is allied with the Communist countries?	4
D. No opinion.	4

Conclusion

The old simplistic notion that to know a country is necessarily to like it is not given much credence by specialists in intercultural communication. There are too many examples to the contrary. (Ask the Poles what they think of their neighbors, the Germans and the Russians.) What about the opposite formulation, i.e., *not* to know a country is to like it! It's obviously very dangerous to postulate any "iron laws" in the social sciences, but here we have at least one case study of a sample from an American county displaying wide pockets of ignorance about a country but still liking it. Does it follow that if the respondents knew Sweden better they would like it less? Our data, admittedly fragmentary, indicate the opposite.

Those with the highest level of education were the best-informed about Sweden and also tended to be the most positive. Further, the respondents who had been to Sweden were more positive than those who had not been there. Interestingly enough, we found the same general tendency in our research on Swedish and Norwegian attitudes towards the United States: That is, Swedes who have been to America were more positive than the control group which had not been to America. On the other hand, Swedes were generally less positive about America than Americans were about Sweden.

An appropriate way to conclude this brief case study would be to quote from Robert Burns' famous stanza:

"O, would some Pow'r the giftie gie us
To see ourselves as others see us!
It would from many a blunder free us,
And foolish notion."

Peter Grothe

*The author spent a year in Sweden and Norway researching a book he is now writing on Swedish and Norwegian attitudes towards America.

**I want to express deep appreciation to my students in my European Governments classes at San Jose State University, who did the interviewing.

*The option, "neither favorable nor unfavorable" is sometimes the expression of genuinely-neutral feelings about an object, but it is also frequently a kind of face-saving alternative to admitting that one has "no opinion."

I väntan på "stora språnget"

Kritik av marxistisk kriminalteori

Den "studiebok i kriminalpolitik" som Göran Elwin, Sten Heckscher och Alvar Nelson 1971 utgav under titeln "Den första stenen" återger i sina analytiska partier de tankar som numera allmänt förkunnas på vänsterradikalt håll. Det är svårt att ge alla dessa tankar en enhetlig, täckande benämning. Den marxistiska dogmatiken är en viktig ingrediens, men med dess teser blandar sig anarkistiska element på ett synnerligen förbryllande sätt. Vissa sidor i "Den första stenen" förkunnar lidelsefullt idéer som för tanken till Max Stirners "Der Einzige und sein Eigenthum" (1845).

Boken riktar skarp kritik mot den sedan några årtionden officiellt hävdade teorin, att våra korrektionsanstalters viktigaste uppgift är att påverka lagöverträdaren till större förståelse för samhällets normsystem. Han bör "anpassas" till detta, lära sig respektera det. Hur kan vissa samhällsorgan tillerkännas en rätt "att genom olika slags behandling söka 'anpassa' männi-

skor?" frågas det.¹ "Bör det överhuvudtaget vara tillåtet att behandla människor mot deras vilja?" Det inskräps att detta är en fråga av moralisk natur.

Skulle alltså samhället begå en från moralisk synpunkt förkastlig gärning, när det t.ex. bemyndigar kriminalvården att påverka bankrånare till att efter frigivningen avstå från våldshandlingar av angivet slag? Jag kan ur "Den första stenen" endast utläsa ett jakande svar på den frågan. Författarna inskräper till yttermera visso, att lagarna antas av de maktägande men att det "finns ett stort antal skiftande värderingar inom olika befolkningsgrupper. Det kan finnas risk för att värderingarna hos en liten grupp i samhället kan komma att läggas till grund för önskemål om behandling av lagbrytare".²

På det citerade stället exemplifieras visserligen den kriminalpolitiska anpassningsteorins förkastlighet endast med hänvisningar till sexualförbrytare, trafiksyndare, värnpliktsvägrare och förövare av politiskt inspirerade brott. Men påståendet – som fällt i ett av Göran Elwin författat kapitel – måste rimligtvis också gälla om de hos oss vanligaste brottkategorierna, alltså snatteri, stöld, rån och inbrott. Hänvisningen till de "skiftande värderingarna" inom "olika befolkningsgrupper" synes då böra förstås så att åtminstone en stor del av dem som på ett mer eller mindre våldsamt sätt tillägnat sig pengar eller föremål som tillhör andra människor, gör detta utan att ansättas av skrupler, emedan de helt enkelt inte erkänner den privata äganderätten. Det tjänar ingenting till att försöka anpassa inbrottstjuven efter "de härskandes" normer, eftersom han i alla fall kommer att hålla fast vid sina egna "värderingar".

När ett seriöst kriminalistiskt arbete om nutida svenska förhållanden talar om "de härskande" skulle man kunna tro, att vår sedan 1932 regerande socialdemokrati åtminstone till någon del inrymdes i detta begrepp. Men det tycks inte vara meningen. Göran Elwin – som var Peter Bratts juridiske rådgivare under dennes attack mot Informationsbyrån – försöker framkalla intrycket att de härskande utgör en minoritet som i strafflagen har sökt och funnit ett instrument till försvar för sina hopade rikedomar mot den stora, makt- och egendomslösa massan. Så här uttrycker han sig:

"Ett samhälle som bygger på den privata äganderätten förutsätter effektiva straffsanktioner mot egendoms kriminalitet. En avkriminalisering av denna brottstyp torde därför inte vara möjlig. Det är otvivelaktigt så att den sociala selektionsmekanism som strafflagen och straffrättsskipningen utgör, endast är en återspeglning av vårt klassamhälle. En förändring av rättssystemet mot fullständig jämlikhet kräver ett omskapande av samhällsstrukturen".³

Det försök som här görs att skapa en fast relation mellan stöldbrottet och det privata näringslivet, resp. "kapitalismen", är, som man lätt finner, fullkomligt förfelat. Docenten Elwin har råkat glömma bort att en mycket stor del av de värden som stjäls i vår tid har tillhört sådana institutioner som postverket, de statsägda bankerna, länsstyrelserna, olika kulturella eller på annat sätt allmännyttiga stiftelser. Mycket svårt drabbade av den snabbt stigande stöldvågen är också de lokala konsumtionsföreningarna samt deras moderorganisation Kooperativa Förbundet.

Stockholms Köpmannaförbund uppdrog 1971 år Handels Utredningsinstitut att bearbeta inkommet material om stölder och inbrott i butiker i Stockholms-området. Av 3.000 tillfrågade butiker, varuhus, kiosker etc. (många icke tillhörande Köpmannaförbundet), avgav 2.465 svar. Där rapporterades tillhoppa 1.373 inbrott enbart under första halvåret 1971. Undersökningen redovisar inbrottsfrekvensen fördelad på de saluförda varornas samt butikernas art och sammanför därvid KF:s varuhus med de enskilda varuhusen, medan Konsums livsmedelsbutiker redovisas för sig och de privata livsmedelsbutikerna för sig. Granskningen visar att Systembolagets butiker och varuhusen drabbades hårdast av inbrottsvågen: 38, resp. 36 % av dessa försäljningsställen hade inbrott under den angivna perioden. De enskilda livsmedelsbutikerna kom på 3:e (34 %) och Konsum-butikerna först på 7:e plats (27,7 %). På grund av Konsum-butikernas stora antal kom de dock högt i statistiken över inbrott i absoluta tal. Här låg de enskilda livsmedelsbutikerna högst (407 redovisade fall under 1:a halvåret 1971), Konsum kom på 2:a plats (233 fall), tobak-kiosker-Pressbyrån på 3:e (183 fall). I statistiken över på dagtid ertappade tjuvar ledde Konsum-butikerna med 926 fall, medan de enskilda livsmedelsbutikerna kom på 2:a plats (885 fall), tobak-kiosker-Pressbyrån på 3:e plats (388 fall).⁴ Intressant är påpekandet att inbrotten i butiker och varuhus i många fall bedrivs yrkesmässigt. "I 458 butiker har man konstaterat eller haft anledning förmoda, att langning eller handel med stulna varor förekommer".⁵

Vilka speciella "värderingar" är det då som föranleder langaren att bryta sig in i systembutiken eller Konsum-kunden att fylla väskan med begärliga varor – i strid mot "de härskandes normer"? Ligger måhända någon högstämmd antikapitalistisk renlighetslidelse bakom sådana tillgrepp? Och vilken upphöjd etik vill docenten Elwin dikta in i de numera allt vanligare inbrotten i de statsägda postkontoren liksom i den likaledes statsägda Kreditbankens avdelningskontor?

Den romantiska synen på tjuven avslöjar sig i det historiska perspektivet som helt orealistisk. I alla tider har organiserade samhällen med kraft ingripit mot de osolidariska, parasitära individer som har tillägnat sig

vad som inte tillhör dem. Denna reaktion har inte det allra minsta med privat näringsliv och förmögenhetsbildning i modern tid att göra. I vissa forntida samhällen bestraffades stöld av egendom som ansågs tillhöra en gud hårdare än stöld från enskilda; "helgerån" var ett grövre brott än stöld av enskild egendom. Azteker-na offrade ertappade tjuvar åt gudarna. Det finns mängder av uppgifter om ohyggligt grymma bestraffningar av tjuvar i primitiva samhällen.

Göran Elwin skriver, att samhällen som bygger på privat äganderätt "förutsätter effektiva straffsanktioner mot egendoms kriminalitet". Det är oklart hur i detta sammanhang ordet "effektiva" bör förstås. Den industriella revolutionen i England vid slutet av 1700-talet och därefter på den europeiska kontinenten medförde en ofantlig utvidgning av privatäganderät-tens både form och innehåll. Det kan ju låta säga sig, att samhällets ingripande mot tjuvar under 1800-talet blev effektivare, än det hade varit, till följd av den reorganisering som polis och förvaltning då på många håll undergick. Men vad själva straffsanktionerna be-träffar blev dessa i mycket hög grad mildrade just under 1800-talet. I Europa avskaffades då det dödsstraff för grov stöld som hade gällt under den gamla tiden. I vår tid är det blott de primitiva arab- och negerstaterna i Afrika som tillämpar dödsstraff för stöld – ofta exekverat först efter korporell stympning (öron, näsa, händer).

Våra vänsterradikalers syn på tjuvnaden uppvisar ofta en viss tvetydighet. Dels urskuldats tjuven som en person vilken med stöd av en personligt tillägnad åskådning icke erkänner samhällets lagar som rättfär-diga. Dels skymtar då och då uppfattningen, att stölder och inbrott egentligen är klandervärda företeelser, som emellertid har sin bakgrund i vårt samhälles dålighet. I "Den första stenen" finns bägge dessa uppfattningar företrädade. Stundom framställs butiksstölderna som ett oundvikligt korrektiv på den allt ojämnare förmö-genhetsfördelningen:

"I de kapitalistiska länderna har de mindre gynnade kommit att eftersträva vad de ägande har. Kriminalite-ten har från att ha varit en fråga om absolut fattigdom blivit en fråga om relativ rikedom. Sätillvida kan den ökande förmögenhetsbrottsligheten betraktas som det pris som betalas för att upprätthålla ett kapitalistiskt klassamhälle".⁶

Att stölderna och inbrotten till mycket stor del drab-bar statliga och kooperativa företag och institutioner bekymrar, som redan tidigare påvisades, inte "Den första stenen"s författare. På det senast citerade stäl-let framställs ju stölderna som ett slags hävstång för förmögenhetsutjämnning. Men här liksom på andra stäl-len skymtar dock den åsikten att stölder och andra egendomsbrott är företeelser som bör bortarbetas och att så kan ske, sedan samhället i grund har omformats.

Det kan inte vara fråga om någonting annat än en omvandling i radikalt socialistisk anda.

Uppfattningen av tjuven som en beklagansvärd pro-dukt av ett orättfärdigt eller rentav sjukt (kapitalistiskt) samhälle återfinns som bekant ofta i vänsterradikala uttalanden i kriminalistiska frågor. Stundom framställs tjuven som en fullkomligt naturlig produkt av ett sam-hälle vilket som helhet bygger på stöld. Ibland sägs, att det moderna samhället utsätter personer som är svaga i anden för så svåra frestelser t.ex. i form av butikssnat-teri, att klandret snarare bör riktas mot dem som bär ansvaret för dessa frestelser än mot dem som dukar under för dem. Ett mycket vanligt argument är att det moderna svenska industrisamhället utsätter inte bara de förvärvsarbetande utan även en stor del av dem som ännu inte har kommit så långt för outhärdliga påfrest-ningar i form av stress (inkl. betygssjukt) och olika former av konkurrens, varför det endast är naturligt att många helt enkelt inte orkar hänga med utan börjar uppträda irreguljärt. Det förekommer att nutidsmän-niskans boendemiljö framställs som ytterligt prövande (alltså en försämring mot förhållandena för femtio år sedan) och därför brottsframkallande. Under en debatt om ungdomsbrottsligheten har jag hört en socialt enga-gerad person i ansvarig ställning utpeka höghusen som en faktor av stor betydelse bakom den stigande stöld-vågen.

Det kan synas likgiltigt hur man rubricerar dessa underligheter. Jag vidhåller emellertid att man bör sär-skilja två olika uppfattningar om brottslighetens ur-sprung. Enligt den ena uppfattningen kan den som gör sig skyldig till egendomsförbrytelser lika litet klandras som den som begår politiska brott. Han tillämpar blott en personligt tillägnad moraluppfattning, erkänner ej samhällets normer som giltiga. Den andra uppfattning-ens företrädare håller likaledes inne med klandret av lagbrytaren, men inte därför att han handlar av person-lig övertygelse utan därför att han har korrumperats av ett dåligt ("kapitalistiskt") samhälle. Jag tillåter mig att kalla det det först tecknade synsättet anarkistiskt, det senare marxistiskt.

I en mycket uppslagsrik uppsats, "Den goda männi-skan och det goda samhället",⁷ erinrar Ulrich Herz om att Karl Marx aldrig framlade någon enhetlig männi-skouppfattning. En viss dragning åt det misantropiska hållet hindrade honom inte från att i ungdomsskrifterna hävda en rousseauansk människouppfattning, dvs. ut-gå från att människan i grund och botten är god. Marx kom dock aldrig att utveckla denna grundsyns politiska implikationer. Han koncentrerade i stället sitt intresse på den teori för samhällseliga förändringar som han med Hegel som förebild hade byggt upp och på den bety-delse dessa måste antas få för människornas personlig-het. På så sätt kom vi aldrig att få någon av mästarhan-

den sanktionerad plausibel teori om relationerna mellan "den goda människan" och "det goda", dvs. det socialistiska, samhället. Begäret att ge största möjliga dramatik åt det gamla samhällets våldsamma övergång i detta tänkta nya föränledde Marx att helt skematiskt, i några få drag, teckna människans omvandling under socialismens inflytande som ett slags frälsningsupplevelse. Marx tillhörde ju den riktning inom 1800-talstänkandet som med suveränt åsidosättande av de genetiska faktorernas betydelse för människans personlighetsutveckling tillerkände miljöinflytelserna i vidaste mening ett helt dominerande inflytande på denna. Arnold Künzli, som Ulrich Herz åberopar i sin ovan nämnda uppsats, ger i sitt arbete "Über Marx hinaus" denna bild av Marx' syn på den ifrågavarande personlighetsomdanande frälsningsupplevelsen:

"För den unge Marx innebar 'privategendomens upphävande' --- allt mänskligt medvetandes och alla mänskliga egenskapers fullständiga frigörelse' från habegärets tyranni, alltså egoismen, dvs. det ondas heravälde. Denna nya människa, denna revolutionens produkt, har befriat sig från det onda som fanns i hennes eget bröst: 'behovet och njutningen har därmed förlorat sin egoistiska natur'. --- Ur privatkapitalismens aska skulle den nya människan höja sig likt en fågel Fenix."⁸

Friedrich Engels spinner vidare på denna tråd, då han i inledningen till "Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft" (1878) skriver, att människoanden vid privategendomens fall tar "det stora språnget från tvångets rike till frihetens". Människan blir frigjord från synden, i och med att bojorna faller – detta tycks vara innebörden i dessa likaledes ur angivna arbetes inledning hämtade ord:

"I samma grad som anarkin i den samhällsliga produktionen förvinner, avsomnar också statens politiska maktbefogenheter. Människorna har äntligen blivit herrar över sin egen samhällsordning och därmed också över naturen, herrar över sig själva – fria."

Om det förhåller sig så att brottsligheten men framförallt egendomsbrotten har sin grund i sociala missförhållanden borde ju hederligheten på det mest glädjande sätt tillta i länder som har vidtagit genomgripande sociala reformer. Jag erinrar om det reformverk som i vårt land efter vissa preliminära började genomföras på 1930-talet och som till stor del kan kallas socialistiskt. Den omfördelning av medborgarnas inkomster som har genomförts – sedan exportindustrin hade skapat det behövliga skatteunderlaget – har resulterat i en betydlig levnadsstandardhöjning för stora folkgrupper. Men just under den tid då denna förändring genomfördes steg antalet stöldar och inbrott utomordentligt starkt. Den exakta siffran för egendomsbrottens ökning sedan 1920-talets början (då stölderna

nådde sin lägsta nivå) är svåråtkomlig, emedan de olika tillgreppsbrottens klassificering har ändrats. Men i stora drag kan man säga att under det senaste halvsekllet tillgreppsbrotten har ökat med flera hundra procent, samtidigt som vårt lands befolkning har tilltagit med ungefär 50 %.

Den svenska kapitalismen ligger visserligen ännu inte i grus och aska. Men så stora steg som vi faktiskt under de senaste decennierna har tagit på vägen mot en socialistisk stat borde, om den Marx-Engels'ka kriminalteorin är riktig, "den goda människan" redan nu åtminstone på något vagt sätt ha låtit ana sig hos oss.

För mig framstår det som evident, att Sovjetunionen med större konsekvens och framgång än något annat land har försökt förverkliga de statssocialistiska drömmarna och idealen. Alla som tror att yttre förhållanden förändrar människors karaktär – och till den riktningen hör icke denna uppsats' författare – bör därför rimligtvis ägna uppmärksamhet åt frågan om socialismens införande i Ryssland har fått de moraliska verkningar som Marx och Engels förutsåg. Sovjetunionen kallar sig själv socialistisk ("De sovjetiska socialistiska republikernas union"), varvid denna term anses täcka ett förstadium till det som präglas av de revolutionära idéernas fulla genomförande och åt vilket termen "kommunistiskt" har reserverats. Det har emellertid från ledande håll antytts att det kommunistiska stadiet inte är långt avlägset, och i alla händelser borde socialismens karaktärsdanande verkningar, om sådana finns, redan i dag, efter mer än ett halvsekels tillämpning, på något sätt ha kommit till synes. Men hur förhåller det sig med den saken? Har socialismen frigjort sovjetfolket från habegär och annan självishet? Personer som under många år noga har följt sovjetpressen försäkrar mig att denna sedan flera år för en sannskyldig kampanj mot den inte minst på kolchozer och verkstäder mycket utbredda tjuvaktigheten. År ut och år in har ledarskribenterna dundrat mot vad de kallar "stöld av socialistisk egendom". Lag och ordning, front mot tjuven har blivit samlande, socialistiska paroller.

De som hävdar att människans karaktär på genomgripande sätt formas av samhällsförhållandena och att övergången från enskilt näringsliv till socialism verkar förädlade avvisar, synes det, dagens verklighet som icke relevant för det problem det gäller. Vi läsningen av böcker som "Den första stenen" får åtminstone jag starka intryck av att den optimistiska synen lätt kan bibehållas, trots allt som både hemma hos oss och ute i Europa måste sägas tala emot antagandet att socialismen är ägnad att eliminera habegäret, och på så sätt verkar förädlade. Det kan ju hävdas – och det har hävdats – att den socialism som har kommit till synes inte är den rätta. Mitt slutintryck av böcker i linje med "Den första stenen" blir därför att människor som

dogmatiskt fasthåller den Marx-Engels'ka miljöläran (det kapitalistiska samhället som tjuvnadens grund), sublimt oberörda av allt som talar i motsatt riktning, promenerar omkring med den upplyftande övertygelsen, att allting kommer att ordna sig på bästa sätt, så snart vårt samhälle har genomgått en socialistisk omvälvning som förtjänar namnet. Då kommer svenska folket att ta det stora språnget från den trista nödvändighetens rike till frihetens.

Åke Thulstrup

Referenser

- Göran Elwin-Sten Heckscher-Alvar Nelson, Den första stenen (1971)
 Friedrich Engels, Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft (ingår i Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft, 1878)
 Den nya fegheten. En samling debattartiklar kring nutidsmänniskans ofrihet, redigerad och försedd med inledning av Melker Johnsson (1971)
 Arnold Künzli, Über Marx hinaus (1969)
 Oroshärdar i Stockholmsregionen. Kartläggning avseende första halvåret 1971. Verkställd av Handels utredningsinstitut på uppdrag av Stockholms stads och läns köpmannaförbund (stencil)

Noter

- ¹ Göran Elwin, Sten Heckscher, Alvar Nelson: Den första stenen, s. 229.
- ² Ibid. s. 230.
- ³ Ibid. s. 252.
- ⁴ Oroshärdar i Stockholmsregionen, s. 3, 4, 7 & 8 samt tabell I.
- ⁵ Ibid. s. 3.
- ⁶ Den första stenen, s. 214.
- ⁷ Publicerad som en del av det av Melker Johnsson redigerade samlingsverket "Den nya fegheten" (1971).
- ⁸ Arnold Künzli: Über Marx hinaus, s. 169 & 171.

Parti och stat i Kina

I januari 1975 höll Folkrepubliken Kinas fjärde nationella folkkongress sin första session och antog en ny författning. Den ersätter 1954 års författning och stadfäster de förändringar och de nya politiska organ som kulturrevolutionen medfört. I augusti 1973 antogs dessutom nya partistadgar av den 10:e nationella partikongressen. En kort översikt över den formella politiska strukturen i Kina kan därför fylla en del av luckan i vår kunskap om Kinas politiska system.

Till skillnad från den tidigare författningen sågs statsformen nu uttryckligen vara *proletariatets diktatur* (art 1)¹. Den bredare allians som folket utgjorde i Maos karaktäristik 1949 av statsformen *folkets demo-*

kratiska diktatur har nu ersatts av en socialt sett snävare allians. Begreppet "folket" utgjorde under folkrepublikens tidiga år en allians mellan arbetarklassen, bönderna, småbourgeoisin i städerna och den nationella bourgeoisin under arbetarklassens och böndernas ledning.² Dessa grupper sades utöva sin diktatur över de feodala jordägarna, byråkratkapitalisterna, dvs ledande personer inom de Kuomintangägda företagen och andra som motsatte sig revolutionen. Alliansen uttrycktes politiskt i Kinesiska folkets politiska rådgivande församling, som sammanträdde första gången i slutet av september 1949 och antog de politiska dokument som bildade grunden för Folkrepubliken Kina. Där var representerade, förutom Kinas Kommunistiska Parti, en rad andra politiska partier, grupperingar och massorganisationer.

Folkets demokratiska diktatur uppvisar likheter med statsformen i flera östeuropeiska länder från andra världskrigets slut. Folkdemokratierna sades också vara uttryck för en bredare folklig front och skulle förbereda den socialistiska omvandlingen.

Alliansen kom delvis till uttryck i den förda politiken under de första åren efter folkrepublikens tillkomst. Efter revolutionen i Kina 1949 genomfördes ingen omedelbar expropriering och socialisering av privat egendom. Genom jordreformen styckades storgodsens jord upp och delades ut till bönderna.³ Endast utländska företag och företag som tillhört Kuomintangregimen eller personer som samarbetat med de utländska makterna exproprierades. Företag tillhörande det nationella borgerskapet och de mindre företagen fortsatte som tidigare. Kollektiviseringen av jordbruket genomfördes med gradvis övergång från den lägre formen för samarbete mellan bönderna, "lag för ömsesidig hjälp", till "lägre jordbruksooperativ" och vidare till "högre jordbruksooperativ". Först 1958 bildades folkkommunerna genom sammanslagning av flera "högre jordbruksooperativ". Omvandlingen av det nationella borgerskapets egendom till statlig egendom försiggick genom att staten köpte in sig i företagen och efterhand köpte ut den förre ägaren, gav honom ränta på kapitalet och anställde honom i företaget. Inte förrän 1956 har en huvudsakligen socialistisk egendomsform införts. Det är denna omvandlingsperiod som författningen från 1954 avspeglar. I dess uppräknings av de olika egendomsformerna ingår och garanteras den borgerliga rätten till produktionsmedlen samtidigt som det betonas att statens politik är att utnyttja, inskränka och omgestalta den.

Genom de ekonomiska och sociala förändringarna i det kinesiska samhället existerar inte längre två av de sociala klasser som bildade grunden för "folket demokratiska diktatur". Genom den socialistiska samhällsomvandlingen sågs en högre utvecklingsfas ha

uppnåts, vilket uttrycks i statsformen *proletariatets diktatur*.

De två typer av ägande till produktionsmedlen som uttrycks i den nya konstitutionen är: 1) statligt ägande och 2) kollektivt ägande. Den statliga egendomsformen dominerar inom industrin med 97 % av de totala anläggningstillgångarna, 86 % av den totala industriproduktionens värde och 63 % av det totala antalet sysselsatta inom industrin. Motsvarande siffror inom den kollektiva egendomsformen är 3 %, 14 % och 36,2 % (år 1973)⁴. Kollektivt ägda företag är vanligtvis mindre, mer arbetsintensiva och uppvisar därmed en lägre mekaniseringsgrad. Den kollektiva egendomsformen dominerar inom jordbruket med över 90 % av den totala jordbruksproduktionen. Statsjordbruk utgör en ytterst liten del. Individuella hantverkare existerar fortfarande men i obetydlig utsträckning. Deras verksamhet garanteras i grundlagen liksom det privata ägandet till en liten jordlott, några höns och grisar.

Att döma av de juridiska ägandeförhållandena existerar ingen borgarklass i marxistisk mening i det samtida kinesiska samhället. Trots detta säger konstitutionen att det råder diktatur över borgarklassen och i företalet till konstitutionen sägs att under hela den socialistiska epoken existerar klasser, motsättningar och kamp mellan dessa klasser och en kamp huruvida samhället ska utvecklas längs den socialistiska vägen eller den kapitalistiska.

Frågan om klasser, klasskamp och statsform under socialismen är en av tvistefrågorna i den ideologiska striden mellan Kinas och Sovjetunionens kommunistiska partier. När Chrusjtjov ersatte "proletariatets diktatur" med "hela folkets stat" i Sovjetunionen mötte han stark kritik från Kinas sida.⁵ Enligt samtida officiell sovjetisk uppfattning existerar ingen klasskamp i det sovjetiska samhället, eftersom ingen borgarklass existerar och arbetarklassen och bondeklassen är i förbund med varandra.

Maos syn på motsättningar i det socialistiska samhället formulerades första gången 1957 i artikeln "Om det rätta sättet att lösa motsättningar inom folket".⁶ Den var föranledd av revolten i Ungern 1956 och Mao oroades av händelseutvecklingen. Hur kom det sig att folkets förtroende för partiet och ledningen gått förlorat? Revolten gör lärdomar nödvändiga, så att inte något motsvarande upprepas i Kina.

Mao säger i artikeln att det existerar klasser i det socialistiska samhället liksom motsättningar av skilda slag, mellan klasser, grupper, intressen, politiska linjer. Han skiljer mellan två typer av motsättningar a) antagonistiska och b) icke-antagonistiska. Icke-antagonistiska motsättningar är motsättningar inom folket, dvs en gemensam grund finns, som gör ett enande och en gemensam slutsats möjlig efter diskussion. Antago-

nistiska motsättningar däremot är motsättningar till fiender av olika slag, med vilka man aldrig kan nå enighet. De olika typerna av motsättningar kräver olika metoder för att lösas. De icke-antagonistiska kan om de missköts utvecklas till antagonistiska och antagonistiska kan under gynnsamma betingelser bli icke-antagonistiska.

I artikeln görs således långtgående medgivanden om motsättningar i det socialistiska samhället. Denna syn pångteras fortfarande starkt och skiljer sig från den i flera andra socialistiska stater, där den sociala harmonin och enhetligheten så starkt understrykes.

Med hjälp av ett klassbegrepp, där huvudvikt lägges vid ställning i förhållande till produktionsmedlen, urskiljer man i Kina en borgarklass i det kinesiska samhället. Det kinesiska klassbegreppet är inte så väl elaborerat som det sovjetiska, men i de element, som implicit bildar den kinesiska definitionen av bourgeoisie, kan vi urskilja en stark betoning av subjektet. En människas politiska ställningstagande är av avgörande betydelse för att bedöma om hon tillhör borgarklassen eller ej.

Vi finner att *borgarklassen* sålunda utgörs av 1) *individer*, som tidigare varit godsägare eller företagsägare eller deras barn och vilka när drömmer om ett kapitalistiskt samhälle. Denna grupp är dock ganska begränsad. Viktigare är borgarklassen representerad i 2) *den borgerliga ideologin*, vilken lever kvar i människors medvetande i form av vissa tankesätt, sedvänjor, värderingar osv. Detta gör en kamp mot det borgerliga inflytandet nödvändig t. ex. i form av kulturrevolutioner.

Den borgerliga ideologin existerar i det kinesiska samhället dels som 1) *en kvarleva* från det gamla samhället och dels, vilket är viktigare 2) *alstras den på nytt* och på nytt i det samtida kinesiska samhället på grund av ofullkomligheter och strukturella brister i samhället.

I den nu pågående debatten om "den borgerliga rätten" i Kina diskuteras den möjliga uppkomsten av en ny borgarklass i dagens Kina.⁷ Utifrån strukturella brister såsom det ojämlika distributions- och utbytes-systemet liksom faran vid en långt gången arbetsdelning gives jordmånen för en ny överklass' framväxt.

Detta problem tas upp i konstitutionen i anknytning till personal inom den statliga förvaltningen. Förvaltningspersonal är en grupp som, speciellt i ett politiskt system med stort statligt inflytande, lätt kan byråkratiseras. I artikel 11 i författningen sägs att personal i statlig förvaltning måste föra en proletär politik och bekämpa byråkrati. Detta uppnås genom ideologisk och politisk skolning och genom nära kontakt med massorna. Kadrer, tjänstemän, på alla nivåer måste delta i kollektivt, produktivt arbete, dvs kroppsarbete.

Genom direkt erfarenhet erövrar de så kunskap om de gruppers liv, vars intressen de är satta att tjäna.

Den statliga politiska strukturen ⁸

Vid betraktande av den statliga politiska strukturen, sådan den framkommer i den nya konstitutionen, framträder partiets uttalat starka makt som anmärkningsvärd. I artikel 2 sågs att partiet är den ledande kraften i samhället och att arbetarklassen utövar ledning över staten genom sin förtrupp, partiet. Nationella Folkkongressen är det högsta statsorganet – och under ledning av kommunistpartiet (art. 16). Folkkongressen utser och avsätter ministrar på förslag från partiets centralkommitté (art. 17), och slutligen leds de väpnade styrkorna inte av någon inom statsförvaltningen utan av ordföranden i partiets centralkommitté (art. 15). Konstitutionens främsta syfte kan kanske därmed sägas vara att till skillnad från många andra författningar reglera och avspegla faktiska förhållanden. Vi återkommer senare till partiet och dess struktur.

Kina är en *mångnationell enhetsstat*. Det innebär att nationella regioner i Kina visserligen har ett visst självstyre, men juridiskt sett har en lägre status än t. ex. de femton republiker som tillsammans utgör unionen Sovjetunionen.

Det högsta statsorganet är *Nationella Folkkongressen*. Den väljs på fem år och denna tid kan minskas eller utsträckas efter behov. Den väljs genom *indirekta val* där den närmast under liggande nivån är provinser,

autonoma regioner och städer direkt under centralregeringens förvaltning samt Folkets Befrielsearmé. Folkkongressen har en kammare och på den senaste sessionen deltog 2883 delegater.

Folkkongressens *uppgifter* är att: (art. 17)

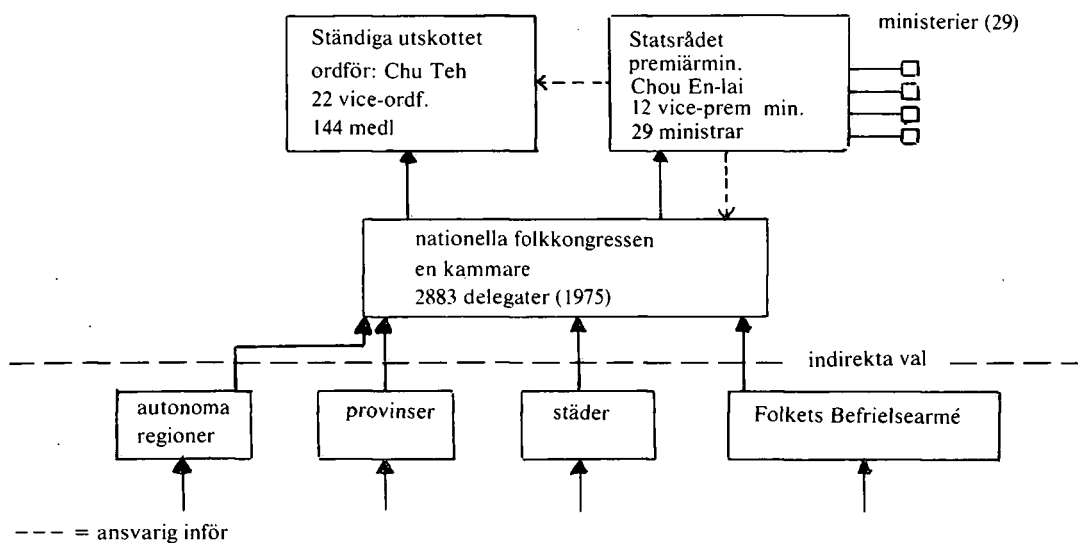
- + göra tillägg till konstitutionen
- + stifta lagar
- + utse och avsätta premiärministern och medlemmar i statsrådet efter förslag från kommunistpartiets centralkommitté
- + godkänna den nationella ekonomiska planen och statsbudgeten
- + utöva andra funktioner som Folkkongressen anser nödvändiga.

Det *Ständiga Utskottet* är Folkkongressens permanenta organ. Sedan 1959 heter dess ordförande Chu Teh, en ryktbar gammal general från befrielsekriget. Utskottet har 22 vice-ordföranden och 144 ledamöter. Utskottet har en kollektiv statschefs *uppgifter* att: (art.18))

- + sammankalla Folkkongressens sessioner
- + tolka lagar och utfärda dekret
- + utse och återkalla ambassadörer i utlandet
- + ta emot utländska diplomatiska sändebud
- + ratificera och uppsäga avtal med främmande stater
- + utöva andra funktioner givna av Folkkongressen.

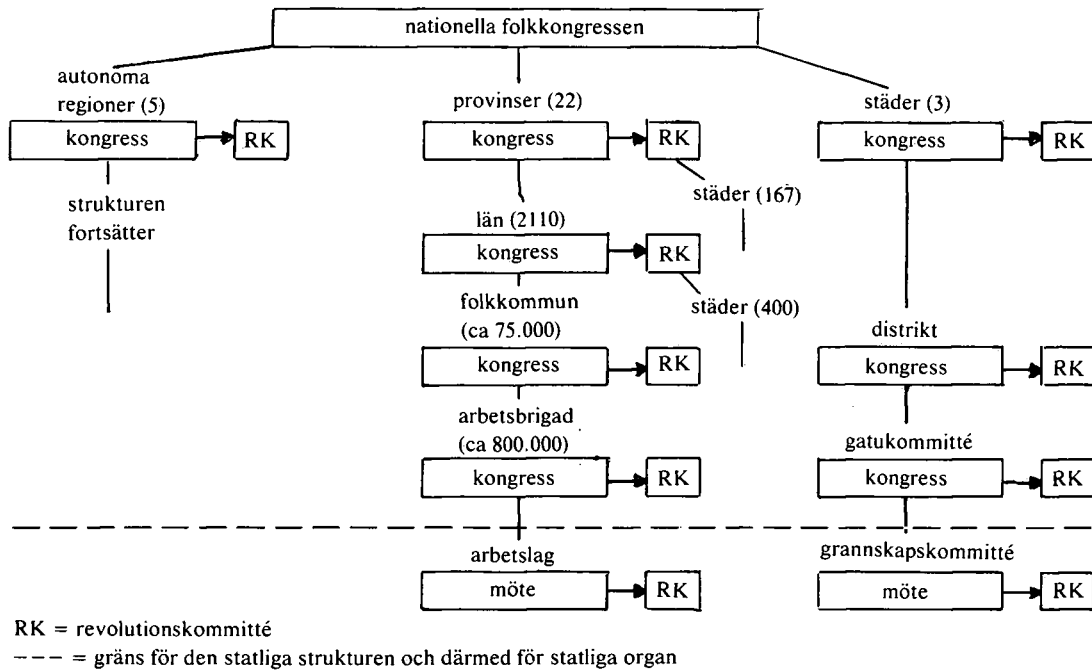
Statsrådet (regeringen) utses av Folkkongressen efter förslag från partiets centralkommitté och består av en premiärminister, Chou En-lai, och 12 vice-premi-

Figur 1: Statliga organ på nationell nivå.

Källa: Kinas Konstitution från 1975 i Documents of the First Session of the Fourth National People's Congress of the People's Republic of China. Peking, 1975. Finns också i Peking Review, 1975, No 4

Figur 2: Statlig politisk struktur och administrativ indelning av landet. (förenklad)

ärministrar och 29 ministrar för lika många ministerier. Innan kulturrevolutionen fanns över 90 ministerier och över 60.000 statsjänstemän i centralförvaltningen. Kulturrevolutionen innebar en nedskärning av denna byråkrati till ca 10.000.

Statsrådets uppgifter är att: (art. 20)

- + vidta administrativa åtgärder och ta beslut i överensstämmelse med konstitutionen, lagar och dekret
- + utöva enat ledarskap över arbetet i ministerier, kommittéer och lokala statsorgan på olika nivåer i landet
- + göra upp och verkställa den nationella ekonomiska planen och statsbudgeten
- + leda statens administrativa göromål
- + utöva andra funktioner givna av Folkkongressen

Högsta Folkdomstolens ordförande utses av det Ständiga Utskottet och domstolen är ansvarig inför Folkkongressen och dess Ständiga Utskott (art 25).

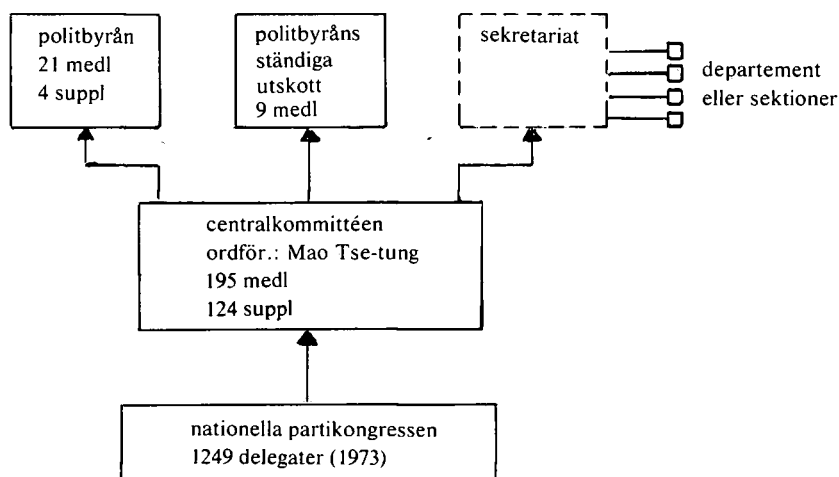
Det är intressant att notera att i kongressmaterialet nämns andra politiska partiers existens i Kina. Det har funnits andra partier av vilka de flesta bildades innan revolutionen 1949 mot Chiang Kai-sheks styre. De sägs främst haft stöd bland tidigare medlemmar av det nationella borgerskapet, vetenskapsmän, intellektuella och utlandskineser.⁹ Under kulturrevolutionen kritiserades dessa partier och många trodde att de försvann. Men de har visat sig igen och nämns nu bl a i

kongressrapporten om den nya konstitutionen. Där står "... (vi) måste utveckla den revolutionära enhetsfronten, vilken inkluderar de patriotiska demokratiska partierna ..."

Dessa partier har alla accepterat kommunistpartiets ledning, och deras inflytande är med all säkerhet litet. Man kan också utgå från att de inte har någon nyrekrytering av medlemmar och att deras medlemsantal minskar. De har tidigare varit representerade med en viss överrepresentation. På den senaste kongressen i januari 1975 var de antagligen också representerade, eftersom det i presskommunikén från kongressen står att kongressens sammansättning avspeglar folkets enighet och allians, vilken "inkluderar de patriotiska demokratiska partierna".

Vad gäller den statliga strukturen under nationell nivå så är den helt förändrad sedan kulturrevolutionen. Under kulturrevolutionen bröts de statliga organen och delvis också partiorganen ner på lokal nivå och i deras ställe växte revolutionskommittéen fram. I januari 1967 bildades i Shanghai den första revolutionskommittéen efter hårda politiska motsättningar och kritik av personer i stadens ledning. Efter att borgmästaren avsatts bildades en revolutionskommitté, vilken besattes av a) folk, aktiva i kritikrörelsen b) funktionärer från de tidigare organen och c) representerar från lokala arméenheter. Armén kom att spela en viktig roll

Figur 3: Partiets ledande organ på nationell nivå

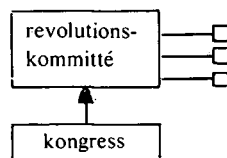
--- = ej nämnd i partistadgan

Källa: Peking Review, 1973 No 35-36

under kulturrevolutionen. Den politiska skolningen inom armén hade intensifierats sedan Lin Piao övertagit befälet 1959. Det blev arméns uppgift att försöka ena de olika kulturrevolutionära grupperna och ingripa då de ibland också kom att strida med varandra. På liknande sätt togs makten över även i andra delar av Kina och i oktober 1968 hade revolutionskommittéer upprättats i alla landets provinser, storstäder och autonoma regioner.

Idag utgör revolutionskommittéen den verkställande enheten på alla nivåer inom den statliga strukturen under nationell nivå och på fabriker, skolor, sjukhus osv. Parallellt har ett välorganiserat nät av partikommittéer vuxit fram så att revolutionskommittéerna idag enbart har statsorgans funktion.

Revolutionskommittéen är den lokala kongressens permanenta organ och samtidigt dess regering.

Revolutionskommittéens medlemmar utses av kongressen och valet skall godkännas av närmast högre statliga organ. Revolutionskommittéen är också ansvarig inför kongressen och närmast högre statliga organ. Den formar ett arbetsutskott, som under sig har en rad avdelningar eller departement. Valen till kongressen är *indirekta* utom till den lägsta statliga nivån,

arbetsbrigaden på landsbygden och gatukommittéen i staden. Delegater väljs genom *demokratisk konsultation* och väljarna ska kunna återkalla deras mandat närhelst de finner det nödvändigt. Demokratisk konsultation innebär att man genom diskussion på arbetsplatser och i bostadsområden enas om vilka delegater som ska utses till kongressen.

Kongressen på varje nivå utser ordföranden i *folkdomstolen* på motsvarande nivå och inför kongressen är folkdomstolen ansvarig.

Partiet

Den ledande organisationsprincipen i Kina är "*den demokratiska centralismen*" och tillämpas både inom partiapparaten och statsapparaten. Den demokratiska centralismen preciserades på följande sätt i stadgarna som antogs på den 10:e partikongressen i augusti 1973.¹⁰

1. Ledande organ på alla nivåer väljs och efter principen att förena gamla, medelålders och unga
2. Individerna är underordnad organisationen minoriteten är underordnad majoriteten lägre nivåer är underordnade högre nivåer partiet är underordnat centralkommittéen
3. Ledande organ på alla nivåer ska rapportera sin verksamhet till kongressen, lyssna till synpunkter *inom* och *utanför* partiet och acceptera massornas övervakning
4. Partimedlem har rätt att kritisera organ och ledande partimedlemmar på alla nivåer och ge dem förslag. Om en medlem har avvikande synpunkter om beslut och direktiv kan han rapportera direkt t. o. m

upp till centralkommittéen och dess ordförande. Det är otillåtligt att undertrycka kritik och utöva förtryck.

Kinas kommunistiska parti utgår från att det råder och under lång tid kommer att råda motsättningar inom partiet. Det är, menar man, en avspeglning av den klasskamp som försiggår ute i samhället och vilken kommer att fortsätta så länge klasser och sociala grupper existerar. Det har förekommit tio stora strider inom partiet. De två senaste var i samband med Liu Shao-shi (Kinas förre president) som under kulturrevolutionen beskyldes för att föra en "högeravvikande politik" och Lin Piao (Kinas förre försvarsminister), som spelade en framträdande roll under kulturrevolutionen men sen beskyllts för "vänsteravvikande linje". Den intensiva kampanj som idag fortfarande pågår mot Lin Piao och hans politiska åsikter är sammanvävd med kritiken av Konfucius och konfucianismen.¹¹

Kinas kommunistiska parti ska vara den ledande kraften i det kinesiska samhället och utöva inflytande i hela samhällslivet. Hur ledningen konkret utövas är svårt att veta något om. Men det kan vara viktigt att ta upp några teoretiska punkter som kineserna hela tiden betonar.

Ett kommunistiskt parti kan urarta, menar de. Därför är *politisk skolning* av medlemmarna av yttersta vikt och också skolning av massorna utanför partiet, så att de kan utöva kontroll över partiet. Som kulturrevolutionen ger prov på har kineserna gått utanför partiet med stridsfrågor inom partiet och försökt aktivera folk. Innan kulturrevolutionen hade det skett en stark byråkratisering av det kinesiska samhället som också visade sig inom partiet och bland partifunktionärer på olika nivåer. Folket uppmanades att kritisera och angripa dessa tendenser. Partiet eller rättare sagt delar av det hade dock en ledande roll även under kulturrevolutionen, men den tog sig andra former än tidigare.

Kulturrevolutionen var utan tvekan av stor betydelse för att forma och skapa nya efterträdare till revolutionens pionjärer genom att den innebar en intensiv politisk skolning och aktivitet. Ungdomen i Kina har själva ingen direkt erfarenhet av tiden innan revolutionen 1949 och inte heller från de första åren utan har vuxit upp i det nuvarande politiska systemet. Det gällde att få dem att inom det givna politiska systemet få vidgade perspektiv, se möjligheter, alternativa vägar och att inte slå sig till ro och låta andra forma den fortsatta utvecklingen.

En sådan intensiv politisk kampanj som kulturrevolutionen var, har inte varit en engångsföreteelse. Det har förekommit stora politiska kampanjer tidigare och det kommer också att behövas i framtiden, säger kineserna. Enligt partidokumentent från senaste partikongressen 1973 kommer kulturrevolutioner att behövas med jämna mellanrum ca vart 7:e eller 8:e år.

Vad gäller partiets förhållande till de partilösa massorna har Mao utvecklat det teoretiskt i begreppet "masslinjen."¹² Detta begrepp innebär att partiet ska leda massorna och samtidigt uttrycka arbetarnas och böndernas intressen. Partiet ska samla upp massornas krav och önsknings. För att krav ska kunna genomföras fordras ledning. Partiet systematiserar och koncentrerar kraven och går sedan ut med dem till massorna igen och propagerar dem så att massorna omfattar dem och därmed kravens, idéernas riktighet prövas i praktiken och korrigeras. Detta är en process som ständigt ska löpa från massorna, tillbaka till massorna osv. liksom en spiral, där ju högre spiralen vindlar desto mer fördjupad blir kunskapen och desto mer överensstämmer idéerna med verkligheten. I detta begrepp ligger förutom den marxistiska kunskapsteorin också en djup moralism vad avser förhållandet mellan de ledande, partiet, och massorna. Det är massornas intressen ledarna ska tillvarata, det är deras idéer de ska sätta i verket och de bör därför också leva som massorna.

Efterhand som partiorganisationen byggts upp igen efter kulturrevolutionen och partikommittéerna på olika nivåer har återtagit sin ledande roll har partiets inflytande stärkts. Idag är det i stort sett partikommittéerna som drar upp riktlinjerna för arbetet och revolutionskommittéerna på de olika nivåerna som preciserar och verkställer besluten. Partikommittéerna har härigenom ett mycket starkt inflytande. Detta inflytande ska till viss del stävjas genom att partikommittéernas arbete ska underställas de partilösa massornas kritik och vid medlemsintagning till partiet ska de medlemsökande diskuteras också av de partilösa massorna. Detta är inskrivet i partiets stadgar.

Partiets högsta ledande organ är den *Nationella Partikongressen*. Den senaste partikongressen, den 10:e, sammankallades i augusti 1973. Närvarande var 1249 delegater. Den väljs på fem år men denna tid kan förkortas eller förlängas om så anses nödvändigt. Det står inget om dess uppgifter i partistadgarna, men till en partikongress uppgifter hör bl. a. att a) fastställa partiets linje under den kommande kongressperioden b) välja organ som sammanträder mellan partikongressens sessioner c) göra ändringar i partistadgarna och d) att höra och granska rapporter från centralkommittéen och andra centrala organ.

Partikongressen väljer *Centralkommittéen*, vars nuvarande ordförande är Mao Tse-tung. Det finns ytterligare fem vice-ordförande, en av dem är Chou En-lai.

Centralkommittéen väljer *Politbyrån* med 21 medlemmar och 4 suppleanter. Centralkommittéen väljer också *Politbyråns Ständiga Utskott* med 9 medlemmar där bl. a. Mao, Chou En-lai och Chu Teh ingår.

Dessutom torde det finnas ett *Sekretariat* med de-

partement eller sektioner under sig, trots att detta inte nämns i partistadgarna. I stadgarna sägs bara att organ nödvändiga för det dagliga arbetet ska upprättas.

På varje nivå under den nationella nivån och i systemet för den administrativa indelningen av landet finns parallellt med de statliga organen *partikongresser* och *partikommittéer*. Det finns dessutom ett nätverk av partikommittéer på företag, sjukhus osv. Sammanlagt finns det 28 miljoner medlemmar i Kinas kommunistiska parti.¹³

Lena Jonson

Noter

¹ Documents of the First Session of the Fourth National People's Congress of the People's Republic of China. Peking. 1975. Dokumenten finns också i Peking Review 1975 No 4.

² *Mao Tse-tung*: Om folkets demokratiska diktatur (1949) i: *Mao Tse-tung*: Skrifter i Urval. Göteborg. 1969. s 341

³ The Agrarian Reform Law of the People's Republic of China. Peking. 1950.

⁴ *Chang Chun-chiao*: On Exercising All-Round Dictatorship over the Bourgeoisie. *Peking Review*. 1975 No 14 s 6

⁵ On Khrushchov's Phoney Communism and its Historical Lessons for the World. Comment on the open letter of the Central Committee of the CPSU (IX). Peking. 1964.

⁶ *Mao Tse-tung*: Om det rätta sättet att lösa motsättningar inom folket. 1957. i: *Mao Tse-tung*: Skrifter i Urval. Göteborg. 1969. s 395 ff

⁷ *Chang Chun-chiao*: a.a. *Yao Wen-yuan*: On the Social Basis of the Lin Piao Anti-Party Clique. *Peking Review*. 1975 No 10 s 5ff

⁸ se not 1

⁹ *Houn, Franklin*: Den kinesiska kommunismens historia. Bakgrund och utveckling. Stockholm 1970. s 164–5

¹⁰ The Tenth National Congress of the Communist Party of China (Documents) 1973 Dokumenten finns också i Peking Review 1973 No 35–36

¹¹ Se artiklar i Peking Review 1973–74

¹² *Mao Tse-tung*: Några frågor rörande metoderna för ledningen. 1943. i: *Mao Tse-tung*: Skrifter i Urval. Göteborg 1969.

¹³ Peking Review 1973 No 35–36 s. 6

Den finländska statsförfattningskommitténs betänkande

Den 9 oktober 1970 – således ett drygt år efter 50-årsjubileet av 1919 års RF – tillsatte statsrådet en kommitté med bl. a. följande uppdrag:

– att undersöka på vilket sätt RF, RO och övriga grundlagar borde justeras, för att kunna förverkliga ett utvidgande av demokratin och ett utökande av medborgarnas rättsskydd,

– att utreda på vilket sätt riksdagens ställning kunde stärkas och det parlamentaiska systemet utvecklas,
– att undersöka hur medborgarnas möjligheter att deltaga i det politiska livet kunde ökas och underlättas. Grundrättighetskatalogen borde justeras och kompletteras,

– att överväga, på vilket sätt verksamheten kunde effektiviseras för de högsta organ som övervakar lagligheten och hur övervakandet av att grundlagarna följs borde utvecklas.

Kommittén skulle till statsrådet överlämna resultaten av sitt arbete i form av ett betänkande, där olika alternativ jämförs. I betänkandet skulle även intagas de lagförslag jämte motiveringar, vilka förutsätts i dessa olika alternativa förslag.

Den 20 mars 1974 överlämnade kommittén, som bestod av presidenten i högsta förvaltningsdomstolen Aarne Nuorvala som ordförande och kanslichefen i justitieministeriet såsom annan "opolitisk" expertmedlem, men i övrigt av sexton företrädare för de olika politiska partierna, sitt första betänkande i tryck under nummer 1974:27. Tillsvidare föreligger det endast på finska (en stencilerad svensk översättning har utgivits i begränsad upplaga), men det kommer också att utkomma tryckt på svenska.

Den s. k. statsförfattningskommittén har arbetat med en, för finländska förhållanden, ovanligt stor organisationsapparat. Såsom generalsekreterare anställdes sålunda professorn, sedermera kanslichefen vid republikens presidents kansli Kauko Sipponen, varjämte anställdes tre övriga sekreterare och annan personal.

Efter det ovannämnda betänkande, vilket betecknas såsom "delbetänkande", avgivits tillsattes en andra statsförfattningskommitté med något avvikande sammansättning (den första kommittén undergick under sitt mandat vissa förändringar genom medlemsskiftet). Denna kommitté har numera även slutfört sitt uppdrag, som gick ut på att sammanställa remissvaren rörande betänkande 1974:27 och utreda på vilka punkter en sådan enighet kunde konstateras, att förslag till konkreta lagstiftningsåtgärder vore påkallade. Den senare kommitténs betänkande jämte remissvaren, som in extenso skall tryckas, föreligger ännu inte, då detta skrives (maj 1975).

Kännetecknande för detta kommittéarbete har varit den stora splittringen inom kommittén. Detta kommer till synes redan i betänkandets redigering. Det vanliga är ju sålunda att kommittébetänkanden framläggs såsom en helhet uttryckande majoritetens åsikt, medan reservationerna fogas som bilagor till huvudtexten. I detta betänkande föreligger parallellt i huvudtexten så gott som konsekvent flera alternativa yttranden. T.o.m. det inledande avsnittet, som innehåller allmän-

na synpunkter rörande Finlands statsförfattning, metoderna för det samhälleliga reformarbetet, de högsta statsorganens kompetensförhållanden och medborgarnas ställning, föreligger i två parallella versioner.

Det sades visserligen i kommitténs uppdrag, att den skulle jämföra olika alternativa lösningar till reformering av grundlagarna. Såsom betänkandet blev utformat innehåller det likväl inte så mycket jämförelser mellan olika alternativ som polemik mellan olika åsikter företrädde bland de kommitterade. Härvidlag är det givetvis främst uppdelningen höger – vänster eller, om man så vill, icke socialism, som splittrat de kommitterade i sinsemellan oförenliga uttalanden. Men ytterligare individuella variationer i åsikterna kan rikligt konstateras.

Betänkandet innehåller inga formuleringar av lagtexter (ej heller den senare kommitténs "slutbetänkande" skall innehålla lagförslag). Detta kan ses som en förklaring till betänkandets splittrade utformning. Tvingas kommitterade att formulera sina åsikter i koncis lagtext är det nämligen betydligt svårare att ge uttryck för mer eller mindre obestämt "tyckande" om hur samhälls- och författningsförhållanden borde gestaltas. Betänkandet framstår sålunda mera som en i och för sig intressant provkarta på olika samhällsuppfattningar, uttryckta i rätt allmänna ordalag, än som en till grund för ett lagförslag liggande utredning.

I fortsättningen skall några av kommitténs yttranden i korthet refereras.

Kommittén var enig om att antalet frågor som skall regleras i grundlag borde utökas, liksom också att grundlagar bör bibehållas som författningar av högre rang, vilkas stiftande, ändrande, förklarande och upphävande kräver ett i jämförelse med vanlig lagstiftning kvalificerat förfarande.

I fråga om de högsta statsorganens inbördes kompetensförhållanden ansåg en majoritet inom kommittén, att riksdagens ställning visserligen borde befästas som det högsta och övervakande organet i staten. Men också i fortsättningen borde bibehållas en inbördes balans och växelverkan mellan de tre statsmakterna: republikens president, statsrådet och riksdagen, varjämte domstolarnas oberoende bör upprätthållas.

Enligt minoriteten borde riksdagens makt väsentligt ökas. Republikens president borde inte tilldelas faktisk beslutande makt såsom särskild myndighet, utan hans maktutövning borde bindas vid ministärens medverkan och åsikt. Sistnämnda synsätt vann även ett visst understöd inom majoriteten, som alltså önskade mera binda presidentens beslut vid statsrådets åsikt.

I fråga om de politiska partierna och intresseorganisationerna ansåg majoriteten, att intern demokrati inom de politiska partierna borde stadgas i lag, medan

minoriteten fann ett dylikt stadgande överflödigt. Enligt majoriteten behövde i grundlag inte intagas stadgande om intresseorganisationerna.

Beträffande valet av riksdagsmän innehåller betänkandet inga mer anmärkningsvärda förslag. En majoritet inom kommittén omfattade likväl idén om införande av en s. k. rösttröskel, medan minoriteten var av motsatt åsikt. Kommittén ansåg enhälligt att det saknades skäl att införa ett fast listsystem, där de politiska partierna kunde bestämma den ordning, enligt vilken kandidaterna skulle bli invalda. Majoriteten ville bibehålla den nuvarande mandattiden (fyra år), medan en minoritet ville återgå till en tre års valperiod.

I fråga om sättet för val av republikens president framkom olika åsikter. En majoritet stödde tanken på att riksdagen måtte välja republikens president. Enligt minoritetens åsikt borde åtminstone valförrättningens första skede verkställas i form av direkt folkval.

Principerna om s. k. indirekt eller representativ demokrati (participation) debatterades även inom kommittén, vars majoritet ansåg att i grundlag borde fastställas en sådan princip att individen beredes möjlighet att deltaga i behandlingen och avgörandet av ärenden, som berör hans nära levnadskrets, antingen personligen eller genom förmedling av en av honom vald representant.

Majoriteten stödde intagande av ett allmänt stadgande om företagsdemokrati i grundlag, medan minoriteten krävde ett mer detaljerat stadgande i denna fråga.

Beträffande folkomröstning ansåg majoriteten, att i grundlag borde intagas ett stadgande om möjlighet att föranstalta konsultativ folkomröstning i frågor av vittbärande betydelse för samhället. Tre medlemmar ansåg rent av att folkomröstning kunde ges avgöranderätt i viktiga frågor. Minoriteten yttrade sig mot stadganden om folkomröstning i grundlagen.

Med folkinitiativ avses att en grupp medborgare ges rätt att kräva, att en viss fråga upptages till avgörande genom folkomröstning eller till behandling i riksdagen. Majoriteten i kommittén ansåg det icke föreligga skäl att föreslå införande av folkinitiativ, medan minoriteten var av motsatt åsikt.

Förordnande av förtidiga val och upplösning av riksdagen är frågor, som i dag ankommer på republikens president att ensam avgöra. Åtta kommittémedlemmar ansåg att enbart riksdagen skulle ha befogenhet att förordna om verkställande av nya val. Åtta medlemmar stödde åter ett system, enligt vilken något annat organ än riksdagen (4: enbart republikens president; 2: presidenten efter att statsministern framfört en anhållan i saken; 2: republikens president vore bunden av ministärens åsikt) skulle bestämma härom.

Riksdagens berednings- och initiativbefogenheter beträffande lagstiftningsarbetet borde stärkas. Därö-

var kommittén enig. Man gick också enhälligt in för en ny form av motion: gruppmotion. Majoriteten föreslog därjämte att också utskottsmotion skulle införas som en ny motionsform i riksdagen.

Ett särskilt stort intresse väckte kommitténs ståndpunktstagande till frågan om kvalificerat lagstiftningsförfarande. Gällande riksdagsordning stadgar i flera avseenden krav på kvalificerad majoritet. Av stor betydelse är stadgandet i RO 67§ rörande grundlag eller undantag från grundlag samt förslag om ny eller ökad skatt (RO 68§). Lagförslags lämnande att vila över nyval kan beslutas av en tredjedel av riksdagens samtliga medlemmar (RO 66§ 7 st).

Majoriteten föreslog att förfarandet för stiftande av grundlag måtte göras lättare än vad det nu är stadgat genom att man avsevärt lindrar de krav på kvalificerad majoritet som föreskrivs för stiftande av grundlag. Minoriteten ansåg däremot, att förfarandet för stiftande av grundlag borde bibehållas i stort sett vid det nuvarande.

Detta är en central punkt i betänkandet. Kan grundlagen i fortsättningen lättare rubbas än vad som tillsvidare gäller, då föreligger också större möjligheter att ändra Finlands samhällssystem, t.ex. i socialistisk riktning.

Den "borgerliga" fraktionen av kommittén råkade här i minoritetsställning genom att en företrädare för centerpartiet förenade sig med vänstern. Han anförde likväl sin egen variant av förslaget om lindrigare majoritetsregler, vilken utgjorde en kompromiss mellan majoritetens och minoritetens åsikter.

Då kommittén därefter skulle besvara frågan, huruvida det utöver själva grundlagarna också finns andra sådana lagstiftningsfrågor, beträffande vilka beslut borde fattas i kvalificerad lagstiftningsordning, så besvarade en majoritet inom kommittén denna fråga nekande. En minoritet om 5 medlemmar ansåg att det i fråga om skattelagar fortfarande borde tillämpas nuvarande lagstiftningsordning. Till det eventuella behovet av en kvalificerad lagstiftningsordning i fråga om andra grupper av lagar än skattelagarna och grundlagarna önskade de icke fatta ställning.

Majoriteten föreslog att möjligheten att lämna ett lagförslag vilande över val borde slopas förutom beträffande grundlagsförslag. Också på denna viktiga punkt röstade en centerpartist med vänstern, varigenom de som önskade bibehålla nuvarande läge råkade i minoritet.

I samband med denna fråga står problemet huruvida vissa rättigheter borde särskilt tryggas i grundlag. I princip ställde sig kommittén positivt till denna tanke.

Majoriteten ansåg att avvikelser från grundlag borde kunna göras endast genom ändring av grundlagens

ordalydelse, medan en minoritet ville bevara den nu gällande ordningen, enligt vilken avvikelser från grundlagarna kan ske utan ändring av själva grundlagens ordalydelse.

En majoritet inom kommittén ansåg att republikens presidents vetorätt borde slopas, medan minoriteten önskade bibehålla den. Man var enig om att stadganden rörande individernas ställning och deras inbördes förhållanden samt grundandet av offentligrättsliga rättigheter och skyldigheter för individer borde höra till lagstiftningens område.

I fortsättningen borde förordningar utfärdas antingen av statsrådet eller vid föredragning för republikens president i enlighet med ministärens åsikt. Blott tre medlemmar ansåg att presidentens ståndpunkt – såsom nu är fallet – härvid borde vara avgörande. Om en viss inskränkning av presidentens förordningsmakt var man likväl enig.

I fråga om proceduren vid regeringsbildande ansåg majoriteten, att riksdagen borde välja statsminister och denne de övriga ministrarna. Nio medlemmar av majoriteten ansåg att valet av statsminister borde ske på förslag av riksdagens talman; endast en ville ge presidenten denna förslagsrätt.

Såsom tidigare nämnts ansåg en majoritet inom kommittén att presidenten vid fattande av beslut borde vara bunden av statsrådets åsikt, medan en minoritet ville bibehålla presidentens självständiga beslutande makt inom vissa gränser.

Skötseln av utrikespolitiken, som nu ankommer på republikens president, borde, enligt kommitténs enhälliga uppfattning, i högre grad än hittills även ankomma på riksdagen, t.ex. genom förbättrande av utrikesutskottets verksamhetsmöjligheter. Majoriteten i kommittén ansåg att republikens presidents beslutsfattande också i dylika frågor borde bindas vid statsrådets åsikt.

Republikens president tillkommer även högsta befälet över Finlands krigsmakt. Kommitténs majoritet ville ställa försvarsmakten under statsrådets allmänna ledning.

I RF betonas med eftertryck domstolarnas och domarnas i förhållande till regeringsmakten oberoende ställning. Kommittén var enhällig om att ett principstadgande om domstolarnas oberoende borde kvarstå i RF. Likaså var man beredd att bibehålla domarnas särskilda rätt att kvarstå i tjänsten. Majoriteten önskade bibehålla ett utnämningssystem i stort sett i enlighet med det nuvarande, medan en minoritet stödde ett system, enligt vilket valet av de högsta domstolarnas medlemmar förrättas av riksdagen.

Särskilt intresse väckte kommitténs ståndpunktstagande till frågan om införlivandet av medborgarnas fri- och rättigheter i grundlagen. Kommittén

önskade reformera grundrättighetsinstitutet i dess helhet. Grundrättighetsstadgandena borde såvitt möjligt utformas till normer som direkt binder myndigheterna och som medborgarna kan omedelbart åberopa vid domstolar eller hos andra myndigheter. De i gällande RF ingående korta och allmänt formulerade rättighetsstadgandena borde ersättas med mera detaljerade och exakta stadganden. Betänkandet innehåller rätt ingående ställningstaganden av kommittén beträffande utformningen av de olika fri- och rättighetsstadgandena. Därav framgår bl.a. indirekt, att det i gällande RF 14§ ingående stadgandet, som jämsätter finlandssvenskarna med finnarna i fråga om språkliga och kulturella rättigheter, borde bibehållas och kompletteras med stadganden som även beaktar zigenarnas och lapparnas behov att erhålla skydd för bibehållandet av sin särart.

Av central betydelse är stadgandet om skydd för egendom, som en skiljeledare mellan borgerlig och socialistisk ideologi. Enligt gällande RF åtnjuter finländsk medborgares "gods" kvalificerat skydd sålunda, att ingrepp däri kan ske blott genom lagstiftning i den ordning som stadgas i RO 67§. Åtta kommittémedlemmar (vänster) utgick ifrån att grundlagsskyddet i fortsättningen skulle tillkomma enbart den enskilda medborgaren. Men om ett ingrepp i privaträttsligt samfunds egendom samtidigt skulle kränka enskild medborgares förmögenhetsrättigheter, skulle även sådan egendom böra åtnjuta ett visst kvalificerat skydd. Åtta medlemmar tillhörde den borgerliga gruppen utgick ifrån att nu gällande system även i fortsättningen skulle generellt tillämpas, enligt vilket medlemmar i privaträttsliga samfund skall åtnjuta skydd för egendom i det fall att ingrepp i samfundets egendom samtidigt kränker individens rätt.

Hur bör då övervakandet av att grundlagarna följs ordnas? Enligt gällande rätt är övervakningen närmast parlamentariskt ordnad; domstolarna har ej rätt att kontrollera lagarnas grundlagsenlighet.

Kommittén var enhällig om att övervakandet av grundlagarna borde göras effektivare än vad det nu är. Majoriteten stödde likväl icke ett sådant system, där domstolarna skulle ges en allmän befogenhet att pröva frågor i anslutning till lagarnas grundlagsenlighet. Där emot var man beredd att ge riksdagens grundlagsutskott befogenhet också att utöva repressiv grundlagskontroll med anlitande av de högsta domstolarna såsom remissinstanser. En minoritet inom kommittén var villig att anförtro den repressiva övervakningen av att grundlagarna följs åt en särskild författningsdomstol.

Tore Modeen

Debatt kring Finlands fortsättningskrig

Hösten 1974 diskuterades livligt ett försvunnet arkiv, som den finska säkerhetspolisen inför det hotande nederlaget i kriget mot Sovjet 1944 låtit föra över till Sverige. Det antyddes att man från visst håll skulle haft intresse av att arkivet försvann, eftersom det skulle kunna innehålla uppgifter som kunde vara besvärande för idag verksamma eller levande personer i finsk politik. Orsaken till att man på finskt håll särskilt beklagat att arkivet kommit bort – enligt uppgift har det bränts – är att det påstås ha kunnat kasta ljus över en fråga som är ett permanent debattämne i vårt grannland: var det finska deltagandet i det s. k. fortsättningskriget 1941–1944 mot Sovjet – liksom dröjsmålet med separatfred – ett resultat av en politisk viljeakt från visst bestämt håll eller drevs Finland av omständigheterna in i detta krig? Den senare uppfattningen kallas numera drivvedsteorin, en benämning som ursprungligen härstammar från ett uttryck av denna innebörd som den krigstida tyska ministern i Helsingfors Blücher fällt i sina memoarer (Ödesdigra år, Helsingfors 1951).

Det är säkert inte alldeles lätt för en svensk betraktare att förstå vilken viktig roll denna debatt spelar i Finland, också i dagens politik. Men om man betänker att den finländska politiken idag och alltsedan 1944 haft till målsättning att skapa ett förtroendefullt förhållande till sin östra granne och däri också lyckats, förstår man kanske saken bättre. Ty för en del politiker kan det finnas intresse att hävda att fortsättningskriget startades av vissa (högerinriktade) politiker i flera partier – konsekvensen blir då att dem kan man inte lita på i utrikespolitiskt avseende. På motsvarande sätt kan man ha intresse av att på visst (höger)håll säga att man drev in i fortsättningskriget utan att egentligen vilja det. Ett tidigare led i detta resonemang är förstås att åtgärder från Sovjets sida i hög grad bidrog till att man råkade in i kriget.

Man kan säga att officiellt blev teorin om det personliga ansvaret godkänd i och med den s. k. krigsansvarighetsrättegången 1945/46. Då åtalades åtta politiker, som haft politiska ämbeten under kriget och dömdes till varierande straff. En sådan rättegång, som måste bygga på den för nordiska tänkesätt främmande principen om retroaktiv lagstiftning, blev en följd av bestämmelserna i vapenstilleståndet 1944.

Men det förhållandet att domarna föll har inte tystat debatten. Bland mera kända böcker som bidragit till denna hör C. O. Frietschs "Finlands ödesår" (1945), Atos Wirtanens bok "Mot mörka makter" (1963), Hjalmar Procopés "Fällande dom som friar" (1946), Mannerheims, Tanners och Paasikivis memoarer, Erik Heinrichs "Mannerheim-gestalten", (1957–1959), Arvo Korhonens "Barbarossaplanen och Finland"

(1963) och Tuomo Polvinens "Finland i stormaktspolitiken 1941–1944" (1968). Frietsch och Wirtanen går helt emot den officiella tesen; den förre tillhörde svenska folkpartiet och den senare socialdemokratiska partiet, och båda var framträdande representanter för den s. k. fredsoptionen.

Diskussionen har också förts utanför landets gränser. Även här är meningarna delade. En av de äldre specialisterna på finsk politik i USA, John Wuorinen, godtog den officiella linjen med hull och hår i sin "Finland and World War II" (1948). Däremot gick Leonard Lundin – också han amerikan – till skarpt angrepp mot denna i sin "Finland och det andra världskriget" (1958) och hävdar att Finland gått in i kriget med vett och vilja och i den fasta tron på en tysk slutseger. Lundins bok har naturligtvis orsakat mycken opposition i Finland, inte minst hos den tidigare nämnde Arvo Korhonen. Lundins teser har haft viss återklang i engelsmännen Anthony Upton's "Finland in Crisis 1940–1941" (1964) medan Peter Krosby efter en del diskuterande godtar den s. k. drivvedsteorin i "Finland, Germany and the Soviet Union 1940–1941" (1968).

Nyligen har diskussionen fått två tillskott. Dels har en av de dömda, *Edwin Linkomies*, som var statsminister 1943–1944, fått sina memoarer utgivna; de föreligger nu också på svenska. Dels utkom för något år sedan en annan memoarbok, *Atos Wirtanens*. Dessa båda böcker företräder två helt motsatta ståndpunkter i frågan. Linkomies var högerman, Wirtanen således socialdemokrat på vänsterkanten. Dessutom föreligger en bok av *John Hodgson* om den finländske, sedermera sovjetiske kommunistledaren O. W. Kuusinen. Kuusinen var bl. a. 1939 chef för den marionettregering som Stalin lät sätta upp i samband med vinterkriget. En bok om honom har också intresse i detta sammanhang. Här nedan skall främst i anslutning till dessa böcker diskuteras något närmare hela frågan om krigsansvarigheten.

Trots att Linkomies tillhörde dem som dömdes i processen 1946 och var statsminister 1943–1944 var han egentligen endast en andrarangsfigur i den finska politiken. Det hindrar inte att hans minnen är av intresse. De är starkt polemiska men välskrivna och roande. Linkomies skrev dem under fängelsevistelsen 1947–1948 och beslöt att de fick ges ut först efter 1970. Orsaken härtill är bl. a. att boken innehåller milt talat oförblommerade uttalanden om finska politiker, av vilka somliga är verksamma eller lever än idag.

Men framför allt är Linkomies bok ett försök att rättfärdiga hans egen statsministertid och frita honom från anklagelsen att inte med tillräcklig kraft ha sökt separatfred med Sovjet 1943 och 1944. Det slutliga

vapenstilleståndet fick ju slutas i september 1944 av andra politiska krafter, i skyddet av Mannerheims auktoritet.

Linkomies, som självklart var anhängare av drivvedsteorin, vill naturligen betona att Finland knappast kunnat få fred tidigare än som skedde. Han koncentrerar sina försök att rättfärdiga sin politik inte minst på fyra orsakssammanhang, som enligt andra kunde ha lett till en godtagbar separatfred med Sovjet tidigare än denna verkligen kom till stånd.

Det första rör presidentvalet 1943. Sedan 1940 var Risto Ryti president. Han valdes för återstoden av Kyösti Kallios presidentur; denne avgick av hälsoskäl. Ryti tillhörde det s. k. framstegspartiet (numera liberala folkpartiet). I början av 1943 lanserade agrarerna (numera centerpartiet) tanken att Mannerheim skulle bli president. Det ansågs i många kretsar i Finland att Mannerheim, som förvisso var en starkt konservativ person, likafullt hade en realistisk syn på det utrikespolitiska läget. Han hade visserligen vid fortsättningskrigets början undertecknat den dagorder om erövring av också Fjärrkarelen, den del av Karelen som aldrig tillhört Sverige/Finland, och därvid gett uttryck för storfinska idéer. Men han hade också före vinterkriget rått politikerna att gå in på de sovjetiska villkoren. Han hade likaledes konstant vägrat att gå med på tyska förslag att gå till attack mot Leningrad, som befann sig i ett mycket svårt läge och inom räckhåll för de finska förbanden. På samma sätt ställde han för Tyskland oantagbara villkor för att gå till attack mot Murmanskjärnvägen. Dessa ville av naturliga skäl söka skära av denna järnväg som var av yttersta betydelse för Sovjets försörjning. Murmansk är ju den enda isfria hamnen i det europeiska Sovjet med fri tillgång till öppet vatten; en stor del av den allierade hjälpen till Sovjet gick över Murmansk.

Mannerheims storvulna men mycket läsvärda memoarer (1952) är naturligtvis också ett försök från hans sida att stärka eftermälet i historien. Han förbigår helt den karelska dagorden. Han såg, skriver han, kriget som ett försvarskrig med syfte att återerövra vad som förlorats efter vinterkriget och därutöver i Karelen skapa dels finsk närvaro dels goda försvarspositioner. Sedan de finska förbanden i december 1941 nått dessa positioner stod kriget mer eller mindre stilla två och ett halvt år. Några nya försök till framryckning gjordes inte. Tyska propåer om nya offensiver avvisades särskilt efter Stalingrad – då tyskarnas oöverbinnlighet kunde ifrågasättas – med hänvisning till att de finska trupperna var slitna eller också gjordes ett godtagande beroende av omöjliga villkor.

Linkomies inställning till agrarernas förslag, som i vart fall således kunde uppfattas som ett försök att skapa en mera fredsvänlig regim, var uppenbarligen av

betydelse. Han var en ledande högerman och skulle naturligtvis kunnat påverka sin riksdagsgrupp till förmån för Mannerheim. Men dels betraktade han agrarernas förslag som en inrikespolitiskt betingad kupp för att komma åt Ryti, inte för att påskynda en separatfred. Ett bevis skulle enligt Linkomies vara att agrarerna lanserat sitt förslag utan att marskalken själv tillfrågats. Dessutom hävdar han i sina minnen nu att han avsåg att "spara" Mannerheim för ett senare tillfälle då han skulle behövas.

Det första skälet avvisar Atos Wirtanen redan i första volymen av sina memoarer, "Mot mörka makter". Han berättar här hur han, som var en känd medlem av den ganska fåtaliga – även inom socialdemokratin – s. k. fredsoptionen kontaktades av två agrarer i slutet av 1942. Det var emellertid svårt att lansera idén inom den socialdemokratiska delen av fredsoptionen med hänsyn till Mannerheims förflutna under inbördeskriget 1918 och till personliga motsättningar. Oppositionen inom socialdemokratin ville i stället stödja förre liberale presidenten Ståhlbergs (1919–1925) kandidatur. Mannerheim meddelade dock att han endast ville ställa upp om han utlovades tillräcklig majoritet i elektorsförsamlingen samt att även socialdemokraterna stödde honom. Men det ville man således inte göra under hänvisning till hans förflutna. Det, anser Wirtanen, var ett mycket tveksamt argument från dem, som då var mindre benägna för fred än just Mannerheim. Och halvtannat år senare valdes också denne till president *enhälligt*. Men då hade förhållandena ändrats. Det borde, menar Wirtanen, ha gått att svälja 1943 vad som gick 1944.

Det förefaller således som Wirtanen vill tillskriva skulden för det misslyckade försöket att få ny president både socialdemokraternas ledning med finansministern Tanner och talmannen Hakkila i spetsen samt Linkomies. Denne skulle, enligt Wirtanen, mycket halvhjärtat ha stött Mannerheims kandidatur.

Det är naturligtvis inte lätt att så många år efteråt avgöra om det fanns någon realism i agrarernas tanke. Det förefaller emellertid i alla fall möjligt att Mannerheim som innehavare också formellt av ledningen i landet skulle kunnat påskynda en separatfred. Det anmärktes tidigare att Linkomies var en andrarangsfigur. Landets verkliga ledare under krigsåren var Mannerheim, och så sågs han av omvärlden. Men hans inställning och taktik var sådana att han endast ingrep när han ansåg det nödvändigt eller, som oftast skedde i utrikes- och säkerhetspolitiska frågor, tillfrågades om sin åsikt. På detta sätt var hans ledarskap i viss mening passivt. Genom att bli president skulle han också fått det politiska ansvar som han såsom överbefälhavare saknade.

Linkomies diskussion om sina avsikter att spara

Mannerheim till senare förefaller vara rätt mycket av efterhandskonstruktion. Det är också troligt att han, som under fängelsevistelsen hade många anledningar till bitterhet, velat komma åt agrarerna, vilka som parti förvisso inte var lika fredsvänligt som man efteråt ibland velat ge intryck av.

Det andra tillfället som Linkomies uppehåller sig vid är ett erbjudande av USA att i mars 1943 ställa sig till förfogande för kontakter mellan Finland och Sovjet. Linkomies och hans utrikesminister Ramsay beslöt nu underrätta sin de facto-allierade Tyskland om detta erbjudande och höra sig för om Berlins reaktion inför tanken på en finsk separatfred. Svaret kunde självfallet bara bli ett: tyskarna blev misstänksamma och motsatte sig kategoriskt denna tanke. Svaret till USA blev också negativt. Linkomies försvarar sig med att USA:s erbjudande endast gällde förmedling inte medling, att man således inte hade något sovjetiskt bud att gå efter, vilket gjorde det hela mindre meningsfullt. Dessutom var det, säger han, naturligtvis svårt att uppnå en separatfred *mot* Tyskland i detta läge. Hitler var fortfarande stark och Finland mycket beroende av Tyskland, inte minst för sin livsmedelsförsörjning.

Mannerheim berättar i sina memoarer om att han avrådde Ramsay från att resa till Berlin. Linkomies uppger att han för sin del var tveksam inför detta Ramsays uppslag, men att han gav sig inför marskalkens påstridighet! Föreställningen om behovet att redan i ett tidigt skede underrätta tyskarna förefaller idag något egendomlig. Det naturliga i ett sådant läge hade väl ändå varit att söka närmare erfara om man på sovjetisk sida hade något bud eller att antyda ett eget. Men president Ryti ansåg tydligen att efter alla långtgående yttranden om de facto-alliansen var det svårt att gå förbi tyskarna. Dessa uttalanden om finska krigsmål kan inhämtas i Polvinsens ovan nämnda bok "Finland och stormaktspolitiken 1941–1944".

Enligt denne författares uppfattning var nog det amerikanska anbudet svårt att agera efter. Efter en i förstone positiv finsk reaktion till USA och den samtidiga kontakten med Tyskland tog USA:s regering verkligen reda på de sovjetiska villkoren. Man fann dem så hårda att man ansåg det lönlöst att föra dem vidare till Finlands regering. Sovjet önskade å sin sida inte förefalla be om separatfred med Finland. Man ville först ha bevis för en finsk beredvillighet att sluta fred innan villkoren delgavs. Och finnarna ville inte agera innan man fick villkoren. Inför denna situation beslöt amerikanerna att dra sig ur medlingsförsöket. Regeringen i Helsingfors avsåg också propå. Som det nu blev satte sig den finska regeringen mellan två stolar. Man väckte tyskarnas misstänksamhet om Finlands pålitlighet samtidigt som man tillbakavisade en allierad propå.

Det är kanske som Wirtanen säger i sin andra memoarbok, att Linkomies regering – och Ryti – hade som sin politik att dröja med separatfreden så länge att Tyskland, och för den delen också Sovjet, var alltför försvagade för att kunna reagera. Men, säger Wirtanen, denna politik kunde slutat illa. Ju längre man höll på med kriget, desto större skulle risken bli att Sovjet till slut skulle ockupera Finland, som annat fiendeterminium. Det är möjligt att separatfred nu slöts i grevens tid. Regeringen Linkomies politik motverkade enligt Wirtanens synsätt sitt eget syfte, sedan man insett att Tysklands nederlag var oundvikligt.

Det tredje tillfället som kanske skulle kunnat leda till fred var förhandlingarna i mars 1944 i Moskva. Genom svensk förmedling under vintern 1943–1944 kom nämligen kontakter till stånd, och Paasikivi kunde hemföra ett sovjetiskt bud som visserligen var strävt, men som ändå inte gick mycket utöver marsfreden i Moskva 1940 efter vinterkriget. Härom kan man läsa i Erik Bohemans minnesbok "På vakt" (1963) liksom fullständigare i Wilhelm Carlgrens "Svensk utrikespolitik 1939–1945" (1973). Paasikivi stödde för sin del ett antagande av villkoren. Men majoriteten i regeringen var emot.

Skälen härtill var enligt Linkomies flera. Dels ansågs det ryska skadeståndskravet, 600 miljoner dollar, vara alldeles orimligt. Dels ansåg man det också orimligt att kunna avvärja de i landet befintliga tyska truppen på så kort tid som Sovjet krävde. Linkomies trodde att det skulle bli omöjligt att få opinionen övertygad om nödvändigheten av en fred – på fronten var det stilla och lugnt. Vidare hade Ungern nyligen blivit föremål för en blixtnabb ockupation efter trevare om separatfred – exemplet visade, enligt statsministern, att Tyskland fortfarande var mäktigt kraftiga och snabba insatser. Härutöver fanns risken för en tysk-stödd statskupp av kretsar knutna till den fascistinspirerade s. k. fosterländska fronten, IKL.

Regeringen synes således, som Wirtanen hävdar, hoppats att Tysklands nederlag skulle ha befriat den från behovet att lösa separatsfredsfrågan mot ett Tyskland som fortfarande var kapabelt till drastiska åtgärder. Detta var en felaktig politik, anser denne, desto mera som de båda föregående fredstrevarna visat att Sovjet ville frigöra förbanden som stod mot Finland för den slutliga kampen mot Hitler.

Det förefaller logiskt att som Wirtanen hävda att först sedan man på sovjetisk sida noterat att regeringen i Helsingfors inte nappade på fredstrevarna, avsåg att visa den bryskare medel. Enligt Polvinen sade Stalin till den amerikanske ambassadören Harriman strax före offensiven: "De är ett sällsynt trögtänkt folk. Förnuftet måste klubbas in i huvudet på dem med slägga."

I juni 1944 kom stormanfallet på Karelska näset. Ett snabbt genombrott blev följden; regeringen vände sig i panik till Mannerheim, som också var uppskakad, och frågade om man skulle ha ny regering. Detta var det fjärde tillfället. Då marskalken ansåg detta krävas för fredsförhandlingar svarade han ja, och Linkomies skyndade sig att söka få en sådan till stånd. Valet av regeringsbildare förefaller nu långt efteråt inte överdrivet listigt: den sittande regeringens utrikesminister Ramsay – också han dömd i rättegången senare. När fronten stabiliserat sig ändrade sig Mannerheim och anmodade regeringen att sitta kvar. Vilket den gjorde. Episoden visar liksom otaliga andra att Mannerheim var landets verkliga ledare, låt vara att han utom i vissa avseende ledde det passivt och lät andra ta det politiska ansvaret.

Nya fredstrevare efter genombrottet på Karelska näset ledde inte heller till något. Linkomies hänger upp det finska avvisandet av ett sovjetiskt ja till förhandlingar på Moskvaregeringen krävt att Finland skulle kapitulera. Detta var en omöjlighet enligt Linkomies. Men inte enligt Paasikivi som ansåg att kapitulationskravet bara var en teknikalitet. Linkomies menar att hans avvisande av separatfredsmöjligheten i juni liksom i mars 1944 var riktig, ty i september återkom inte kravet på kapitulation och krigsskadeståndet halverades. Men det skulle ju lika väl kunna användas som stöd för Paasikivis tes att ordet kapitulation i detta sammanhang inte hade någon överdrivet stor betydelse.

Slutet på det hela blev nu i stället att finnarna som villkor för ytterligare tyskt stöd mot det sovjetiska anfallstrycket på den karelska fronten tvangs försäkra att man inte skulle ingå en separatfred utan tyskt medgivande. På finsk sida ansåg man sig redan inom några månader kunna bryta detta åtagande. Ty då var ju inte Ryti, som ensam undertecknat papperet, längre president. Linkomies vill, tydligen med all rätt, hävda att man var medveten om denna folkrättsliga aspekt innan undertecknandet. Tanner hävdar också i sina memoarer att detta var ett villkor för socialdemokratiskt godtagande av kravet från Hitler.

Men till slut fick Mannerheim ta också det politiska ansvaret. Den 4 augusti installerades marskalken efter ett enhälligt val till Finlands president. Efter någon tvekan kom vapenstillestånd och en ny utrikespolitik, som främst skulle bära Paasikivis signatur – han blev snart Mannerheims statsminister. Linkomies och hans meningsfränder försvann, och några av dem dömdes således till flera års fängelse ett par år senare.

Den framställning som Wirtanen lämnar och som således går i rakt motsatt riktning mot Linkomies har på sitt sätt vindikerats av utvecklingen. Finland är ett fritt neutralt land och ockuperades inte av Sovjet. Men

det är kanske alltför lätt att säga att detta borde stått klart redan långt före vapenstillståndet. Vinterkriget hade skrämmt många. Wirtanen anser också att detta var ett av Stalins allvarligaste misstag.

Som framgår av förutvarande finske Stockholmsambassadören Max Jakobsons bok "Egna vägar" (1968) och av den i Sverige tyvärr helt förbisedda memoarboken av J O Söderhjelm "Tre resor till Moskva" (1970) – framstående svensk folktoppartist, som ingick i delegationen till Moskva – kan Sovjet knappast ha haft samma avsikter mot Finland som visavis de andra grannländer som 1948 fick sluta vänskaps- och biståndsavtal med Sovjet. Det skulle, som Wirtanen säger, förvisso inte ha varit särskilt svårt för Stalin att hösten 1944 genomföra en sådan ockupation. Men Finland var ett litet problem i det stora komplexet.

Linkomies hade naturligtvis rätt i, och Wirtanen var medveten om, att tyskarna inte stillatigande skulle finna sig i en finsk separatfred med Sovjet. Men han ansåg att risken måste tas. Det insåg också Mannerheim, som efter att först hos Hitler ha krävt en frivillig tysk evakuering av trupperna i norra Finland, drev ut dem med stora svårigheter och förluster både på de mänskliga och materiella områdena.

Å andra sidan kan man inte bortse från att Linkomies och hans åsiktsfränder var rädda för den tyska reaktionen, liksom för Sovjets avsikter visavi Finland. Det stora trumfkortet i Linkomies argumentation skulle förmodligen vara: vinterkriget visade de sovjetiska avsikterna liksom – och viktigast – att Molotov vid sitt besök i Berlin i november 1940 begärt fria händer visavi Finland. Detta hade kommit som en kulmen på återkommande sovjetiska krav efter marsfreden 1940; så lyder argumentationen i den främsta skriften, där drivvedsteorin förs fram, Korhons "Barbarossaplanen och Finland". Korhonen dröjer vid åtskilliga ting som av finnarna efter marsfreden 1940, huvudsakligen under sommaren detta år, tolkades som en alltmera hotande sovjetisk inställning. Ryssarna ställde krav på att få transitera förband till den i freden erhållna basen i Hangö; man idkade en skarp propaganda mot den finska regeringen; finsk-sovjetiska vänskapsförbundet agerade mycket påstridigt; man gjorde besvärigheter ifråga om handeln och krävde rätt att utvinna nickel i Petsamoområdet i nordligaste Finland; man sköt ned ett finskt trafikplan; rykten om truppkoncentrationer förekom ofta, särskilt efter det de baltiska staterna införlivats med Sovjet.

Wirtanen och hans meningsfränder vänder här på orsakskedjan och hävdar att det förhållande att man på finskt håll omedelbart efter marsfreden 1940 slog in på en tyskvänlig kurs, främst personifierad i utrikesministern Rolf Witting – några andra nämner Wirtanen

egentligen inte – provocerade de sovjetiska reaktionerna. Redan i september slöts den första överenskommelsen med tyskarna om transitering av trupp till Nordnorge, och från denna tid fanns en tysk närvaro i Finland. Wirtanen och de som delar hans syn på utvecklingen menar alltså att med bemödanden borde det redan 1940 funnits möjlighet att upprätta ett förtroendefullt samarbete med Sovjet. Nu segrade tyskvänerna och behöll makten till sommaren 1944.

Wirtanens värdering av Mannerheim är intressant. Som antytts ovan är den positiv. Denne hade i en i det stora hela realistisk syn på det politiska och säkerhetspolitiska läget. Han hade begått ett fatalt misstag vid utfärdandet av den storfinska dagorden 1941 vid fortsättningskrigets inledning. Men hade redan mot slutet av året förstått sitt misstag. Därefter blev han den person som alla krafter kunde samlas kring.

I augusti 1943 hade offentliggjorts en skrivelse i fredsvänlig riktning riktad till president Ryti och undertecknad av 33 personer, huvudsakligen socialdemokrater och företrädare för svenska folktoppartiet. Då det blev klart att de 33:s skrivelse inte ledde till något blev man inom fredsoppositionen rätt desperat. Man funderade t.o.m. ett tag på att söka upprätta en exilregering i Stockholm under Paasikivis ledning. Men ryssarna lät genom sin Stockholmsminister Kollontay hälsa att fredsoppositionen borde söka samarbete med Mannerheim.

Det kan anmärkas att Boheman, när han på den svenska utrikesledningens vägnar agerade förmedlare mellan Finland och Sovjet, först gjorde klart för ryssarna att en förutsättning för framgång var att man i Moskva inte skulle rikta några krav på avlägsnande av Mannerheim. Det sade sig ryssarna inte skola göra. Han berördes heller inte av krigsansvarighetsrättegången. Visserligen hade Mannerheim inte haft något formellt ansvar för krigets politiska aspekter. Men det var ju en formalistisk synpunkt som man kunde bortse från om man verkligen önskat ge sig på honom.

Wirtanen återger också att Stalin 1948 efter avslutandet av förhandlingar om vänskaps- och biståndspakten uttalade sin stora uppskattning av Mannerheim. Stalin hade frågat dåvarande statsministern Pekka La hur det stod till med Mannerheim och tillagt: "Han var en stor militär. Att ha haft en ansvarig ställning i fem krig, det är mer än jag skulle ha orkat med. Finland har mycket att tacka honom för. Jag ber Er hälsa honom". Mannerheim hade tydligen, liksom Paasikivi, trots sin konservatism, en ställning hos ryssarna som uppenbarligen var Finland till hjälp.

Ytterligare ett bevis på den realistiska värderingen på sovjetisk sida var att man inte ens antydde ett återupplivande av vinterkrigets skuggkabinett under Kuusinen. Det är en stor svaghet i Hodgsons också i

andra avseenden virriga och ytliga bok om Kuusinsens att inte denna viktiga fråga blir föremål för ens ett omnämnande. Vilken roll ansåg man i Moskva att de finska kommunisterna skulle spela för att få en separatfred och därefter? Det var ju anmärkningsvärt att Stalin föredrog att sluta fred med Mannerheim och inte på något sätt, varken då eller senare, sköt fram Kuusinen. Om detta säger Hodgson inte ett ord.

Det har redan framkommit att åsikterna om fortsättningskrigets uppkomst och möjligheten av en separatfred gick tvärs igenom partierna. Socialdemokraterna var väsentligen anhängare av drivvedsteorin, och för Rytis politik att i det längsta vänta med separatfreden till dess risken för tyska repressalier var liten. Men inom partiet fanns, liksom förut inom svenska folkpartiet, en s. k. fredsopposition. Den fanns dock också företrädd i andra partier, agrarerna, liberalerna liksom samlingspartiet (högern), som ju Paasikivi tillhörde. Endast det kvasifascistiska IKL var helt för kriget.

Denna splittring i flera partier har haft varaktiga följder för finsk inrikespolitik efter kriget. Mest tragiskt har dessa, som framgår av Wirtanens minnen, drabbat socialdemokraterna. Ursprungligen hade det finska socialdemokratiska partiet haft en styrka som t.o.m. överträffade sitt svenska broderpartis; detta var 1916. Då hade man över 50 procent av rösterna. 1945 gjorde man ett dåligt val och fick bara 48 mandat av 200, alltså knappa 25 procent.

Orsaken härtill var naturligtvis bl. a. att kommunisterna efter vapenstilleståndet 1944 åter blev tillåtna verka som parti. Men det dåliga resultatet berodde också, enligt Wirtanen, på att Tanner och hans anhängare behöll ledningen och mer eller mindre tvang de mera radikala elementen i partiet att söka sig ur detta. En grupp var de s. k. sexlingarna. De hade redan 1940 sökt ett närmande till Sovjet och uteslutits ur partiet 1941 för sin opposition mot fortsättningskriget och dömdes f. ö. för förräderi. Andra grupper slöt sig till den kommunistledda paraplyorganisationen, folkdemokratiska förbundet. Wirtanen säger att han hade förhoppningar att det skulle gå att etablera ett produk-

tivt samarbete inom en sådan organisation med kommunisterna utan att dessa tog ledningen. Det visade sig vara en from förhoppning. Med tiden har också olika grupper återvänt till fadershuset efter mer eller mindre långvariga utflykter. Men det skedde egentligen först sedan Tanner och hans anhängare slutgiltigt avgått från scenen på grund av ålderdom eller annat.

Följden av den socialdemokratiska splittringen och därmed försvagningen har blivit att den inrikespolitiska bilden i Finland långa tider saknat den stabilitet som tidigare i alla fall kännetecknade de övriga nordiska staterna. Så länge de s. k. vapenbröderna ledde det socialdemokratiska partiet var det också omöjligt att få det godtaget i Moskva. Man trodde uppenbarligen där inte på dess goda vilja, så länge ledaren som dömts i krigsansvarighetsprocessen ledde partiet. Och man får anta att man inom socialdemokratin på motsvarande sätt stegrade sig som konsekvens av misstänksamheten och den karantän partiet faktiskt befann sig i fram till 1966.

Wirtanens redovisning av de många turerna i detta spel, innan han själv 1954 drog sig tillbaka från politiken, är nyttig läsning även om det bara ger den ena sidans argumentering. Tanner och hans meningsfränder skulle säkert framställa saken annorlunda; han skulle förmodligen svara att Wirtanen och andra agerat som splittrare i en tid då det gällt att hålla samman. Andra partier hämtade sig snabbare från kriget än socialdemokraterna. Först under senare år har partiet åter blivit landets ledande. Dock har man ännu långt kvar till positionen under republikens barndom.

Mats Bergquist

Referenser

- J. Hodgson, *Den röde eminensen*, Stockholm: Forum 1974
- E. Linkomies, *I mitt lands tjänst – minnen från statsministertiden 1943–1944*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1974
- A. Wirtanen, *Politiska minnen*, Helsingfors: Söderströms 1973.

Litteraturgranskningar

A.H. BROWN: *Soviet Politics and Political Science*. London: Macmillan 1974.

ROGER E. KANET: *Soviet & East European Foreign Policy. A Bibliography of English- & Russian-Language Publications 1967-1971*. Santa Barbara, Calif.: ABC-Clio 1974.

”Öst är öst, och väst är väst, och aldrig mötas de två”. Med en lätt travestering på Kiplings flitigt citerade versrad skulle man kunna säga: ”Sovjetforskare är sovjetforskare, och statsvetare är statsvetare, och aldrig mötas de två”.

Båda formuleringarna har det gemensamt att de i minskande grad kommit att återspegla verkligheten. Förändringar i det sovjetiska politiska systemet framför allt efter Stalins död har fått sovjetforskarna att i ökande utsträckning bryta sin isolering och allt mera använda sig av komparativa statsvetenskapliga modeller och metoder och därmed allt mindre betona det unika i sovjetisk politik. Mötet mellan öst och väst samt mellan sovjetforskare och statsvetare kan sägas ha fått ett pregnant uttryck i ”konvergensteorin”.

Den mångfald analysinriktningar, som denna utveckling inom sovjetforskningen resulterat i, behandlas översiktligt i A. H. Brown: *Soviet Politics and Political Science*. Boken är veterligt det hittills enda försöket att sammanfatta den moderna forskningen kring Sovjetunionens politik inom ett hanterligt omfång. På drygt hundra sidor lyckas Brown kortfattat introducera de viktigaste analysinriktningarna på ett intresseväckande sätt, som bör reta aptiten på – och ge en god utgångspunkt för – vidare exkurser i sovjetforskningen. Till detta bidrar inte minst de utförliga litteraturhänvisningarna.

Brown deklarerar i bokens början sin utgångspunkt för framställningen. Han hävdar att ”there is much to be said against methodological exclusiveness” (s. 9) och förordar ”discriminating methodological eclecticism” (s. 10). Han ser m.a.o. de olika analysinriktningarna som kompletterande och försöker genomgående redovisa såväl förtjänsterna som begränsningarna hos de olika inriktningarna.

Även om Browns bok ger ett övervägande positivt intryck, är framställningen givetvis inte invändningsfri. Browns kategorisering av olika analysinriktningar, som ligger till grund för bokens disposition, förefaller inte helt övertygande. Brown skiljer mellan ”approaches”, ”models and ideal types”, ”techniques of analysis” och ”areas of concentration”. Gränsdragningen dem emellan är oklar, och Browns inplacering av olika analysinriktningar under dessa rubriker förefaller ibland ganska godtycklig. ”Kremlologin” behandlas exempelvis som en ”area of concentration”. Den kunde lika väl karakteriseras som en alldeles speciell analysteknik, och man kan även säga att den bygger på en specifik modell av sovjetisk politik.

En annan invändning mot Browns kategorisering är att den tenderar att sudda ut det historiska perspektivet. Utvecklingen från analysinriktningar, som framhäver det unika i sovjetisk politik, i riktning mot inriktningar, som lägger tonvikten vid gemensamma drag med övriga länders politik, går förlorad i Browns disposition. Det är att märka att denna process inneburit en samtidig utveckling av ”models”, ”techniques of analysis” och ”areas of concentration” i Browns termer. Ett förändrat övergripande perspektiv på Sovjetunionens politik (”model”) har medfört att nya aspekter uppmärksammats (”areas of concentration”), vilket i sin tur aktualiserat nya metodiska grepp (”techniques of analysis”).

Vidare kan man ställa sig något frågande till fördelningen av det begränsade utrymmet i Browns bok. Författaren döljer inte sina preferenser för analyser av ”political institutions” och ”political culture”, vilka han betecknar som mest värdefulla och lovande – ett omdöme som nog inte delas av särskilt många sovjetforskare idag. Dessa båda inriktningar ägnas också var sitt kapitel på 19 respektive 16 sidor, medan en sådan inriktning som ”kremlologin” – vilken oavsett vilket vetenskapligt värde man tillmäter den, haft och har mycket stor betydelse för sovjetforskningens utveckling – avfärdas på en knapp sida.

Dessa invändningar förmår emellertid inte rubba intrycket av en välkommen och lättillgänglig översikt av forskningen kring sovjetisk politik. Man kan möjligen beklaga, att Brown valt att utesluta studier av sovjetisk *utrikespolitik* ur sin framställning vid en tidpunkt då intresset för sambandet mellan sovjetisk inrikes- och utrikespolitik tycks vara ökande bland sovjetforskare (jfr min översikt i StvT 1974:4). I väntan på en översikt motsvarande Browns bok av forskningen kring sovjetisk utrikespolitik kan man trösta sig med en nyutkommen bibliografi, Roger E. Kanet: *Soviet & East European Foreign Policy*.

Den upptar över 3.000 engelsk- och ryskspråkiga publikationer från tiden 1967–1971 och utgör ett efterlängtat komplement till Thomas Hammonds 1965 utgivna bibliografi *Soviet Foreign Relations and World Communism* (Princeton University Press). Ett utförligt sakregister ökar värdet av Kanets bibliografi, som bör vara en god utgångspunkt för den som tar sig an uppgiften att i Browns efterföljd göra en samlad framställning av forskningen kring Sovjetunionens utrikespolitik.

Christer Jönsson

WILLIAM A. GAMSON: *The Strategy of Social Protest*, Homewood, Ill.: The Dorsey Press 1975

Enligt pluralisternas bild av det politiska samhället i USA har det karaktären av ett spel, som vem som helst kan vara med i så länge den nya grupp som vill in i det bara utfäster sig att hålla spelreglerna: att respektera de andra medtävlarnas rätt att existera, och att inte vara alltför militant. Många författare har hopat argument mot denna bild; få har utsatt den för en systematisk prövning; ingen för en så systematisk prövning som i Gamsons senaste bok.

Under perioden 1800–1945 tycks mellan 500 och 600 grupper ha försökt mobilisera på ideella, fackliga eller andra grunder utvalda delar av USA:s befolkning med syfte att nå ett eller annat mål till förmån för någon grupp, antingen denna varit den grupp som skolat mobiliseras eller någon mera omfattande. I varje fall är detta det antal grupper som kommit så långt på vägen att en eller annan specialhistoriker kommit att registrera dem. De har varit fackföreningar, politiska grupperingar på båda håll, freds rörelser, abolitionister, etc. Har de lyckats nå något slags erkännande som parter i systemet? Har de lyckats nå några fördelar av dem de sökt? Vad har i så fall lett till framgång?

För att svara på dessa frågor har Gamson och hans medarbetare tagit ett slumpmässigt urval av 53 grupper under perioden och sett efter vad som hände med dem, därvid prövande inte bara pluralismteorin utan också

en del annan teoribildning kring massrörelser, organisations sociologi, o.s.v. Innan vi går in till hans mera generella slutsatser presenterar vi den profil han tecknar av den framgångsrika gruppen: Den får definitivt inte ha som mål att avskaffa sin motståndare som politisk enhet, den bör ägna sig åt en enda målsättning snarare än ett helt register, den behöver växa sig stor för att bli erkänd men inte nödvändigtvis för att skaffa fördelar; den klarar sig mycket bättre om den har några direkta och omedelbara fördelar (eller frihet från nackdelar) att erbjuda medlemmar som incitament för inträde.

Den framgångsrika gruppen har oftare använt våld, ibland provocerad, men har aldrig ensidigt mottagit våld från andra; den har använt ekonomiska och sociala sanktioner i mycket högre grad än den mindre framgångsrika, vilket den bl. a. kunnat göra eftersom den haft en byråkratisk organisation; ifall den sedan också varit centraliserad eller inte spelar mindre roll, så länge den bara klarat sig undan fraktionsbildning – vilket centraliserade grupper gjort bättre. Om en på så sätt stabiliserad grupp lyckats överleva in i krigstid (få nya grupper skapas då), så kommer belöningen för uthållighet i form av erkännande och – i mindre mån – fördelar, åtminstone för de grupper som inte försöker kasta motståndaren över ända.

Författarens mest allmänna slutsatser rör dels den pluralistiska bilden, dels studiet av massrörelser. Bilden ifråga stämmer inte på åtminstone två punkter: en ny grupp kan mycket väl bryta mot "spelreglerna" och trots det ta sig "in"; och det gör en stor skillnad, eftersom reglerna gäller för behandling av dem som är "inne", medan de tvärtom legitimerar olika former av repressiv behandling av dem som är ute: Nixons stora misstag i Watergate var att använda ojusta metoder mot grupper som var "inne" – de föregångare i ämbetet som han hänvisade till för att rättfärdiga sig hade bara använt dem mot grupper "ute", vilket "ingen" hade något att invända mot.

På grundval av sina egna studier, liksom Tillys, Oberschalls och andra på 1970-talet, poängterar Gamson att det är dags att befria studiet av massrörelser och mobilisering från den tvångströja som "collective behavior"-traditionen har utgjort, antingen den presenterats i Le Bons klassiska resonemang om masspsykos, Smelsers mera polerade version, eller av dem som analyserat fascism och högerextrema rörelser som maccarthysmen som fenomen att förklara utifrån den dunkla botten av människors psyken: Adorno, Fromm och andra. Man får en klarare – och med kända fakta bättre överensstämmande – bild om man ser till gemensamma problem för *alla* rörelser: mobilisering, resurshandling, etc., och hur de försökt finna rationella lösningar; att många rörelser sedan haft

urusla strategier eller mål långt bortom resurserna är en annan sak.

Om resonemangen kring pluralism ibland är begränsade till USA:s politiska arena, så har det sista resonemaget säkerligen mycket mera generell giltighet, och gör redan det boken läsvärd.

Det finns naturligtvis fundamentala invändningar mot hela Gamsons metod att överföra social historia involverande komplexa interaktionsmönster till siffror i kodblanketter, och den påtvingna överföringen av flera mångfasetterade sidor av verkligheten till kategorier hög/låg; och de är så välkända att jag inte skall upprepa dem. Men även utifrån dessa kan man ge det erkännandet att hans arbete gör det lättare att lokalisera var dessa invändningar blir speciellt relevanta och tvingar fram närmare studier "på djupet" av enstaka rörelser och deras utveckling. Dessutom kan han stå som föredöme för dessa studier ifråga om ordknapphet: han lyckas säga allt det refererade på 143 sidor, appendices oräknade.

Håkan Wiberg

MATS LUNDAHL OCH BO SÖDERSTEN: *Utvecklingsökonomi*. Del 2. Sthlm 1974. Aldus förlag.

Lundahl och Södersten fortsätter i andra delen av sin Utvecklingsökonomi att presentera utdrag ur en lång rad arbeten om utvecklingsproblem. Den första delen sysslade med frågan om vad det är som förorsakar underutveckling. I den här delen är det framförallt frågan vad som kan göras för att stimulera ekonomisk utveckling som står i centrum.

I bokens första avsnitt får man bekanta sig med författare som Gerschenkron, Boserup, Griffin och Enos. Gerschenkron, namnkunnig professor från Harvard, konstaterar i sin uppsats att den industriella revolutionen i England drevs fram av speciella förutsättningar och att det i den ekonomiska litteraturen funnits en stark tendens att betrakta likartade förutsättningar såsom villkor för ekonomisk utveckling också på andra håll i världen. Gerschenkron polemiserar mot denna syn och menar, att om inte de vedertagna förutsättningarna existerar så måste man skapa substitut för dem.

Den danske ekonomen Mogens Boserup diskuterar frågan om allsidig eller ensidig tillväxt är att föredra i utvecklingsländer. Den ekonomiskt fåkunnige tror kanske att det bästa är allsidig tillväxt och att ensidig sådan ej kan vara bra. Men så, detta är alldeles fel. Det visar sig nämligen att med allsidig tillväxt menas förmågan att göra investeringar som täcker det ekonomiska livets alla sektorer. Eftersom detta som regel skulle kräva mycket mer än vad man har resurser till, måste man inrikta sig på ensidig tillväxt, eller för att uttrycka sig klarare: investeringarna måste sättas in på

strategiska punkter där de kan förväntas göra mest nytta.

Griffin och Enos tar upp frågan: Varför planera? Gentemot marknadsmodellen ställer de ekonomisk planering, men vad de åsyftar med detta klargörs inte. Tydligt är det inte en socialistisk planekonomi som författarna menar, när de helt allmänt talar om planering, utan något mycket mera vagt och obestämt. "Decentraliserade beslut", skriver författarna, "kan medföra slöseri och höga kostnader. Så t.ex. kan bristande samordning leda till att man investerar i kanal- och järnvägssystem, som i stor utsträckning dubblar varandra---". En sådan utsaga som denna torde vinna stöd även hos den mest envetne manchesterliberal – om det finns sådana nuförtiden. Det hade varit betydligt mer spännande om utgivarna hade tagit med någon författare som hade jämfört marknadsmodellen med den totalreglerade ekonomiens modell och resonerat om fördelar och nackdelar.

I ett annat avsnitt behandlas bl.a. teknologiens roll i utvecklingsländerna. Den växande klyftan mellan u- och i-länder innebär, skriver Georgij Skorov, "att en arbetstimme i vardera gruppen av länder ger upphov till olika mängder av varor och tjänster och att skillnaden blir större för varje år". U-länderna måste skaffa sig en teknologi, som passar deras förhållanden och som skapar sysselsättning åt de många arbetslösa eller undersysselsatta. Det verkar ju f.ö. som om flertalet i-länder också skulle behöva en mer arbetsintensiv teknologi. U-länderna bör dessutom försöka inrikta sig på en teknologi som är producentinriktad istället för konsumentinriktad, vilket nu ofta är fallet. Skorov hänvisar till den ryska modellen som i första hand prioriterar "producentinnovationer".

En annan möjlighet som bör prövas är småindustriell verksamhet av olika slag. Författaren anser, att detta medför många gynnsamma bieffekter. En småindustri kan fungera som en plantskola för företagartalanger, den utgör lämpliga objekt för småinvesteringar, den bidrar till kapitalbildning, den är som regel arbetsintensiv, den är decentralistisk till sin natur och den kan utgöra "en viktig kanal för den sociala rörligheten" genom att främja uppkomsten av en aktiv medelklass. Detta sistnämnda – om medelklassen – framkallar en lätt rysning hos den som vill hålla sig en vogue med svensk debatt. Det låter onekligen ruskigt, men står ju å andra sidan i god överensstämmelse med vad som tidigare sagts av många auktoriteter alltifrån Aristoteles.

Ett annat avsnitt av boken tar upp olika metoder för resursmobilisering. Tillgången på kapital är knapp och därför gäller det dels att göra kapitalet tillgängligt dels att använda det på bästa möjliga sätt. Åtskilligt av u-ländernas kapital återfinnes i schweiziska banker och de tillgångar som är disponibla hemmavid används

ofta på ett sätt som inte är särskilt produktivt, t.ex. militära rustningar, som det alltid tycks finnas pengar till, eller till byggandet av skrytpalats. Ett sätt att skaffa fram resurser är att effektivisera beskattningssystemet men här stöter man ofta på motstånd från politiskt starka gruppintressen. Ett belysande exempel utgör fastighetsbeskattningen i Latinamerika som ofta är löjligt liten. De stora jordägarna motsätter sig framgångsrikt varje ökning av jordskatterna.

Martin Bronfenbrenner tar i sitt bidrag upp ett alldeles speciellt slag av resursmobilisering, nämligen konfiskation av tillgångar, vars avkastning inte investeras på ett produktivt sätt. Författaren pekar på Sovjet och Kina där konfiskationer i stor skala "gjort det möjligt för dessa länder att åstadkomma en snabb utveckling och industrialisering, under det att andra länder, där den västerländska etikens inflytande har varit starkare, släpar efter i utvecklingen".

Det sista avsnittet behandlar "det politiska elementet" och består av två bidrag: ett av Gunnar Myrdal om korruptionens betydelse och det andra av socialantropologen Hans Hedlund, som skriver om Maasaifolket och dess starka bundenhet till boskapsskötseln. Även om dessa båda uppsatser är förträffliga, tycker man kanske ändå att den politiska aspekten blivit något styvmoderligt behandlad.

Per Sundberg

GÖRAN THERBORN: *Science, Class and Society*. Göteborg: Revopress 1974.

Det finns få saker så omhuldade av nästan högkyrklig respekt som en konventionellt accepterad samhällsvetenskaplig teori. Sociala teorier får, om man resonerar med vetenskapsteoretikern Thomas Kuhn's utgångspunkt, status och erkännande inte bara genom att förklara den verklighet de säger sig handskas med – från ett visst begreppslikt perspektiv – utan framför allt genom deras förmåga att förklara verkligheten i termer av en given auktoritetsstrukturs referensram. Det torde i detta sammanhang knappast vara nödvändigt att påminna om den tidiga strukturfunktionalismens systembevarande postulat och vidareutvecklingen av sådana begrepp som "dynamiskt equilibrium" för att belysa detta, eller att recapitulera t.ex. Lysenko-affären i Sovjetunionen.

Man skulle omvänt kunna hävda att icke-konformistiska samhällsteorier som väcker förargelse, motstånd och fientlighet i akademiska kretsar i viss utsträckning markerar, att det finns ett samband mellan den uppståndelse som teorierna väcker, å ena sidan, och de omedelbart, förändrande sociala, politiska och vetenskapsteoretiska implikationer som de ger upphov till, å den andra.

Om denna hypotes är giltig skulle en analys som refererar till händelser i det förgångna bättre kunna tolereras än en som tar upp problem i samtiden. En logisk konsistent och uttömmande sambandsanalys som klart och tydligt erbjuder ett alternativ till konventionella uppfattningar utgör också, enligt ett sådant betraktelsesätt, en vassare nagel i ögat på de som omhuldar konventionella uppfattningar än en vagt formulerad och logisk bristfällig ansats till samhällelig förklaring.

Den marxism som representeras av den franske filosofiprofessorn Louis Althusser, och som fått sin klaraste formulering i boken *Pour Marx*, kan knappast sägas vara en okontroversiell eller konventionell samhällsvetenskaplig teori ens bland marxister. Den marxistiske existentialisten Jean Paul Sartre har t.ex. sagt, att den utgör det sista bålverket som borgarskapet förmår resa mot den marxistiska dialektiken. Professor Joachim Israël har på samma sätt sagt att teorin är epistemologisk naiv; att den bygger på "en vetenskapstro som är förankrad i en tidig och relativt litet sofistikerad fransk positivism", samt att Althusser's kunskapsteoretiska ståndpunkt, oberoende av om den finns implicit eller explicit, innebär "en tillbakagång i kunskapsteoretiskt avseende inte bara till ett förhegelianskt utan även till ett förkantianskt tänkande." Israel påpekar vidare att Althusser's marxism knappast lämnar utrymme för den viktigaste aspekten i marxistisk vetenskapslogik, "nämligen distinktionen mellan det sätt på vilket sociala fenomen framträder och deras teoretiska natur eller väsen."

Som en kontrast till denna typ av kritik mot Althusser-marxismen skulle man kunna peka på professor Leif Lewins kritik i uppsatsen *Om Studiet av Ideologiernas Innehåll och Funktion*, där det påstås att just Althusser-marxismens tillvägagångssätt är att "avslöja" de politiska ideologierna genom att fastställa "de egentliga, avgörande ekonomiska intressena bakom dem och därmed blottlägga deras subjektivitet och teoretiska brister." Oavsett vilket av dessa kritiska perspektiv man sällar sig till tycks det dock vara klart att Althusser-marxismen är kontroversiell och förargelseväckande.

Som jag tidigare haft tillfälle att redogöra för i denna tidskrift, har Althusser'skolan fått en flitig och beläst svensk förespråkare i Lundasociologen Göran Therborn. Genom hans gradualavhandling, *Science, Class and Society: On the formation of sociology and historical materialism*, konfronterar svensk sociologisk forskning för första gången med Althusser-marxismen på ett ingående och genomgripande sätt.

Det teutoniska omfånget av Therborns studie, både vad gäller kvalitet och kvantitet, borde egentligen rättfärdiggöra en betydligt utförligare anmälan än vad som

kommer att ges här. Med sina 424 sidor och ett empiriskt perspektiv som spänner över sociologins utveckling från Quesnay via Marx' huvudarbeten och Althusser's skrifter till den av Lakatos och Musgrave utgivna samlingsvolymen *Criticism and the Growth of Knowledge* från 1970, täcker Therborn ett fält så stort att en detaljerad redogörelse för hans prestation i varje enskildhet blir en hart när omöjlig uppgift för en recensent. Av denna anledning kommer jag, förutom vissa punktkritiska anmärkningar, huvudsakligen att behandla Therborns specifika sätt att med hjälp av Althusser-marxismen angripa sin problematik, samt att diskutera detta med utgångspunkt från ett något annorlunda synsätt. Mitt syfte är sålunda inte att "vederlägga" denna typ av analysinriktning, vilket med tanke på Therborns vetenskapliga skicklighet och beläsenhet vore befängt, utan först och främst att ställa något av dess centrala problematik under debatt.

Förf. uttrycker sin ambition för avhandlingen på följande sätt: "Trots dess bruk av ett historiskt perspektiv är denna studie inte huvudsakligen en historisk undersökning, men snarare avsedd som ett bidrag – i all sin enkelhet – till vidareutvecklingen av samhällsteori och samhällsvetenskap."

Det faktum att Therborn fruktar att bli jämförd med t.ex. Talcott Parsons, vars studie, *The Structure of Social Action* på många sätt tangerar Therborns ämnesområde, gör dock att man kan förmoda att förf. själv är medveten om att det kanske främst är inom den moderna samhällsvetenskapens idéhistoria som *Science, Class and Society* kommer att finna sin plats.

Det är Therborns tes att de samhällsvetenskapliga disciplinernas teoretiska, metodologiska och empiriska problematik på ett fruktbart sätt kan analyseras genom att man söker efter mönster av sociala determinanter (patterns of social determination). Studiet av samhällsvetenskaperna bör därför huvudsakligen inriktas på att upptäcka dessa determinanter och deras funktion (Therborn talar om operation, men då han inte explicit redogör för termens betydelse kan man anta att han söker funktionella samband). Mer specifikt syftar förf. till att analysera samhällsvetenskapernas kunskapsproduktion med hjälp av ett historiskt materialistiskt betraktelsesätt. Genom att applicera marxismen å la Althusser vill förf. "vaska fram" ett mönster av sociala faktorer som kan anses utgöra en tillräcklig förklaring till den samhällsvetenskapliga kunskapsprocessens framväxt i ett socialt sammanhang, den kapitalistiska fasen i historietvecklingen.

Det är vidare av betydelse, hävdar Therborn, att ett sådant studium bär en dynamisk och nomotetisk prägel: "As a study of history Marxism is primarily a

study of the development of social patterns, of modes of production and class relations, not a narrative of unique events." Det är mot denna bakgrund som man kan fråga sig varför förf. så bestämt hävdar, att hans studie inte i första hand är ett historiskt arbete, för med tanke på den moderna historieforskningens utveckling i komparativ riktning är det knappast befogat att sätta likhetstecken mellan historia och unika händelser. I den utsträckning som förf. studerar de sociala mönster, produktionsförhållanden och klassrelationer, innanför vilkas ram han vill klargöra regelbundheter, sker detta dock inte på ett traditionellt historiskt sätt; förf. analyserar de sociala fenomen som han söker erhålla kunskap om, genom att beakta vissa samhällsvetare analyser, i stället för att direkt och oförmedlat analysera den kontext ur vilken de olika teoretiska doktrinerna framsprungit. I detta avseende finns det påfallande likheter mellan t.ex. Therborns metodik och Parsons'.

Nu kan man väl knappast hävda att *objektet* för Therborns studie är speciellt "marxistiskt", så ej heller idén att vetenskapliga och filosofiska doktriner bör analyseras i ett socialt sammanhang. Man skulle t.ex. kunna peka på Bertrand Russells *History of Western Philosophy* som ett exempel på ett icke-marxistiskt försök att skildra inflytanden från de politiska och sociala sammanhang ur vilka idéer växt fram. Det är emellertid Therborns tes att samhällsvetenskaperna huvudsakligen haft en legitimerande funktion för de sociala strukturer i vilka de fungerat; att de varit ideologier i ordets marxistiska bemärkelse genom att rationalisera de härskande klassernas politiska och ekonomiska intressen, samt att samhällsvetenskapernas utövare i regel tillhört överklassen – som t.ex. de österrikiska marginalisterna – eller varit nära lierade med överklassen – som t.ex. Schumpeter och Wicksell.

I sin bevisföring använder förf. resonemang som förefaller ligga snubblande nära *ad hominem* argument. Man kan vidare fråga sig om inte förf. varit lite väl selektiv i urvalet av de exempel kring vilka han företar sina analyser, men det skall inte förnekas att de faktiska förhållanden som han redogör för i stort är korrekt skildrade, eller att de företrädare som han valt att detaljstudera i många avseenden varit tongivande och banbrytande för modern samhällsvetenskaplig teori. Man får dock leta förgäves efter en redogörelse för t.ex. Simmel, Mannheim, makarna Lynd, och Dewey, för att inte tala om den moderna statskunskapens grundare. Bland de direkta skönhetsfläckarna märks endast en felaktig skildring av Ferdinand Tönnies politiska hemvist, ett något obefogat angrepp på Sartre samt frånvaron av vissa aspekter i skildringen av Max Webers sociologi.

En ur vetenskaplig synpunkt intressantare fråga är varför förf. valt Althusser-marxismen som utgångspunkt för sina analyser, snarare än t.ex. Turinskolan, Praxisgruppen, eller Frankfurtskolans tidiga ansatser. Vidare kan man fråga sig varför förf. valt just den *historiska materialismen*, i stället för *den dialektiska materialismen* som utgångspunkt för ett studium av den samhällsvetenskapliga kunskapsproduktionen i ett socialt sammanhang. Hade det t.ex. inte varit lämpligare att anlägga ett mer systematiserat epistemologiskt betraktelsesätt? Som ju bl.a. Poulantzas påpekat, har den dialektiska materialismen "teorin om den vetenskapliga produktionens historia till objekt". Däremot verkar det *malplacé* att som fakultetens opponent, Hans Zetterberg, ifrågasätta om inte t.ex. Herbert Marcuses *Reason and Revolution* borde beaktats mer ingående. Trots att Zetterbergs opposition antagligen var en av de mest lysande som svensk sociologi upplevt på många, många år, måste man dock komma ihåg att Marcuses bok i huvudsak är ett hegelianskt verk, samt att den anti-marxism som kommer till uttryck i 1965 års efterskrift till *Reason and Revolution* både metodiskt, teoretiskt och politiskt placerar verket utanför den marxistiska ansats som ligger till grund för Therborns analys.

Som jag tidigare påpekat arbetar förf. innanför den begreppsliga referensram som kommit till uttryck i Louis Althusser och hans anhängares marxism. Detta innebär dock inte att förf. nöjer sig med rollen som epigon; speciellt vad gäller klargörandet av vetenskapsbegreppet kommer han med självständiga bidrag.

Enligt Therborns sätt att se är det möjligt att urskilja fem postulat som tillsammans bildar en referensram för vad som bör innefattas i ett marxistiskt vetenskapsbegrepp. För *det första* finns det en för forskaren extern värld – oberoende av vår uppfattning av den – som vetenskapen söker kunskap om. Detta skulle man kunna kalla det materialistiska postulatet. För *det andra*, vad vetenskapen studerar är inte den direkta och omedelbara externa världen som denna uppenbarar sig i ett commonsense perspektiv, men ett teoretiskt definierat objekt med hjälp av vilket vetenskapen försöker att förstå den "verkliga världen". Låt oss kalla detta påstående det anti-empiricistiska postulatet. För *det tredje* implicerar framväxten av en ny vetenskap en upptäcktsproduktion som innefattar ett nytt system av begrepp vilket definierar ett objekt för systematisk undersökning genom att bryta med tidigare begreppsbyggnader. Detta kan man kalla postulatet om diskontinuitet i vetenskapens historia. För *det fjärde* måste distinktionen mellan vetenskap och ideologi göras explicit. Vetenskapen har karaktären av ett öppet system av frågor till den specifika vetenskapliga disciplinens problematik, dvs ett system av frågor i vilket frågornas

svar inte är på förhand givna. Ideologiska frågor, å andra sidan, kännetecknas av att de återspeglar det ideologiska subjektet i vilket de känner igen de egna, på förhand givna lösningarna. Vi talar här om ett experimentellt postulat. För *det femte*, slutligen, kan man inte söka några externa bevis för en vetenskaps sanning. Verifikationen av vetenskapliga hypoteser är i sig självt en del av vetenskaplig praxis. Detta skulle man kunna kalla det anti-pragmatiska postulatet.

Som man kan förstå av ovanstående har vi i detta system av vetenskapsteoretiska postulat att göra med frågor av fundamental betydelse för förf:s uppgift. Man kan, emellertid, med visst fog fråga sig vad som är speciellt marxistiskt i postulatet, och i vad mån deras konstellation är förenlig med elementära logiska krav på t.ex. att de skall vara ömsesidigt uteslutande och tillsammans uttömmande vad gäller det studerade objektet.

Det torde vara en allmänt accepterad uppfattning idag att det finns en, av vår uppfattning oberoende, värld som vi försöker vinna kunskap om. Det vore dock en mild överdrift att påstå att alla strävanden efter att erhålla kunskap om denna externa värld faller innanför vad man rimligen kan kalla "vetenskap". Det är emellertid Karl Marx' stora förtjänst att ha överfört det materialistiska postulatet till studiet av sociala förhållanden, men därvidlag måste man dock förstå att den marxistiska materialismen på flera grundläggande punkter skiljer sig från den ensidiga materialism som postulerades av t.ex. Feuerbach. I detta avseende är Althusser-marxismen minst sagt bristfällig i sin analys, som förefaller ha mer gemensamt med Lenins ensidiga "återspeglings teori" om relationen materia – idéer än med Marx' sociala teorier om dialektisk växelverkan.

Det anti-empiricistiska postulatet är konsonant med det moderna vetenskapsteoretiska kravet på modell-tänkande som har sitt ursprung i Galileis observationer och Newtons upptäckter. Men på vilket sätt skiljer sig detta postulat från grundtanken i exempelvis följande reflektion: "Sedan jag nu blivit trött på mina undersökningar, ansåg jag att jag borde ta mig till vara så att jag inte råkade ut för detsamma som brukar hända dem som iakttar en solförmörkelse. De fördärvade ju ofta sina ögon, om de inte betraktar solens bild i vatten eller genom något annat medium"?

Detta är en del av Platons klassiska presentation av den idealistiska metoden i *Faidon*. Hur kan man förena det materialistiska postulatet med det anti-empiricistiska som har sina rötter i ett idealistiskt tankesätt? Hos Marx finner vi lösningen i t.ex. teserna om Feuerbach och Inledningen till Grundrisse. Dessa skrifter utgör den dialektiska materialismens teoretiska, men tyvärr dåligt utvecklade, grundvalar. De pekar på antinomierna mellan de kontemplativa och praktiska as-

pekterna i sociala förhållanden, men hos Althusser-marxisterna sopas denna problematik under mattan genom begreppet "teoretisk praktik" som mer verkar vara ett försök att legitimera den marxistiska intelligensians existensberättigande i ett klassammanhang än ett begrepp som är förenligt med Marx' tänkande.

Postulatet om diskontinuitet i vetenskapens historia har mycket gemensamt med t.ex. Festingers teori om kognitiv dissonans och konsonans. Man kan också spåra likheter med Kuhns kunskapsteoretiska tes om vetenskapliga revolutioner, och Poppers krav på falsifierbarhet hos vetenskapliga hypoteser. Hos Althusser-marxisterna går dock detta postulat tillbaka till Gaston Bachelards teori om mutationer inom en specifik vetenskaplig problematik. Man skulle här kunnat önska en något utförligare metodologisk utredning från Therborns sida, speciellt vad gäller de sociala faktorernas betydelse. Marx sysselsatte sig ytterst lite med denna problematik efter att ha skrivit *Den Tyska Ideologin*, och Engels' *Ludwig Feuerbach och den Klassiska Tyska Filosofins Slut* kan knappast heller sägas vara uttömmande vad gäller denna fråga. Från en marxistisk synpunkt vore det också intressant att se hur detta postulat skulle kunna relateras till, exempelvis, teorin om klassmedvetande som den framstår i Georg Lukács *Historia och Klassmedvetande*, Marx' egna *Teorier om Mervärdet* och sista avsnittet av kapitel ett i *Kapitalet*.

Mot sådana integreringsförsök värjer sig Althusser-marxister vanligtvis genom att påstå att begrepp som klassmedvetande, alienation och reifikation hör hemma i en terminologi med vilken Marx bröt ("det epistemologiska brottet") omkring 1845. Ett sådant påstående är dock lite överdrivet, och Therborns försök att ge substans åt denna ståndpunkt lämnar en hel del att önska i fråga om källkritik. Dessutom förefaller det vara något jesuitiskt att, som Therborn, kasta begreppet klassmedvetande i sjön och samtidigt mynta begreppet klasståndpunkt för att beskriva vad som i princip är samma sak. Man kan i detta avseende också fråga sig om inte begreppet klasståndpunkt har inkorporerats av ungefär samma skäl som det av Althusser myntade begreppet "teoretisk praktik", nämligen för att legitimera den marxistiska intelligensians existensberättigande snarare än för att skapa analytisk klarhet och systematik. Därmed är vi också inne på distinktionen mellan ideologi och vetenskap.

Kravet på att ideologi och vetenskap klart och explicit skall hållas skilda utgör basen för det fjärde postulatet i Therborns föreställningsram. I detta avseende uppvisar förf. slående meningsöverensstämmelse med positivisterna, om vilka den amerikanske socialpsykologen, George Herbert Mead, en gång sa: "It is the

position of the positivist that what is observed is as a fact of experience, there in a sense in which it never can be false. He recognizes that there may be false inferences drawn from the observation or the experiment, but as a fact of immediate experience it simply is and therefore is not open to possible question. This assumption does not answer to the procedure of science, for whatever may be the theory of sensation, the scientist's observation always carries content or character in what is observed that may conceivably be shown under other conditions to be erroneous . . ."

Nu bör det emellertid genast påpekas att Therborn och Althusser-marxisterna inte är fullt så naiva som positivisterna, vilket man förstår av vad som tidigare sagts i denna recension. Bestämningen av de centrala begreppen ideologi och vetenskap hos Therborn verkar dock vag och ofullständig, för med begreppet ideologi måste man – om man säger sig gå i Marx' fotspår – förstå något mer än psykologiska projektioner och rationaliseringar. Då emellertid Althusser-marxisterna inte arbetar med utgångspunkt från ett dualistiskt resonemang, på det sätt som Marx gör när han t.ex. redogör för rättsuppfattningarnas ideologiska antropologi och funktion i de avsnitt av *Kapitalet* vol. I, vilka redogör för olika typer av arbete och deras fenomenologiska karaktär, går de emellertid miste om vad Marx kallat den centralt revolutionerande delen av hans metod – dialektiken – som han påstod var "en skandal för bourgeoisin och dess doktrinära talesmän."

Den socialpsykologiska grundval som borde vara en utgångspunkt för varje distinktion mellan det ortodoxa ideologibegreppet och ett marxistiskt vetenskapsbegrepp lyser med sin frånvaro i Therborns och de andra Althusser-marxisternas skrifter. Detta är desto märkligare som man tydligen accepterar den Freudianska psykoanalysens vetenskapliga status, men i detta avseende finns det i Therborns studie blott en referens till Althusserns uppsats om Freud och Lacan. En jämförande studie av Freuds och Marx' teorier om ideologi borde nog kunnat ge en rad intressanta resultat och bidragit till en förbättring av detta postulat. Inte sedan Wilhelm Reichs, Erich Fromms och Harold Lasswells banbrytande verk under 1930- och 1940-talet har dessa frågor ägnats det utrymme de förtjänar, om man bortser från de för en svensk läsekrets något exotiska tyskarna Peter Bruckner, Reimut Reiche och Alexander Mitscherlich.

Det förefaller som om att det anti-pragmatiska postulatet i Therborns vetenskapsuppfattning på ett grundläggande sätt strider mot hans försök att klassbestämma samhällsvetenskapsmännens utöware. Om man sidoställer detta postulat med t.ex. tesen att ideologiska frågor kännetecknas av att de återspeglar det ideologiska subjektets egna, på förhand givna lösning-

ar, så inställer sig naturligtvis frågan om inte förf. på denna punkt – inom ramen för de krav han själv ställt upp – måste placera sin egen vetenskapsteori bland vetenskapsideologierna. Förf.s postulat tycks laborera med ett slags vetenskapssamfund när det talas om en inomvetenskaplig hypotesprövning, och då inställer sig ju genast frågan om inte denna inomvetenskapliga hypotesprövning i sig själv betingas av för förhand givna lösningar.

Den engelske sociologen Ernest Gellner skrev en gång: "A cleric who loses his faith abandons his calling, a philosopher who loses *his* redefines his subject." Jag nämner detta för att påpeka, att i den faktiskt genomförda analysen gör förf. inte teori till ideologi på det sätt man kunnat förvänta sig av det anti-pragmatiske postulatet, utan bibehåller en kritisk distans till det material han studerar. Det är kanske just denna kritiska distans och frånvaron av försök till att driva postulatet om vetenskaplig inertia, som ger *Science, Class and Society* några av dess bästa kvaliteter och som gör att studien i sin helhet kastar mycket ljus över sociologins framväxt under kapitalismen genom att påvisa de sociala mönster som på ett avgörande sätt bidragit till modern samhällsvetenskaplig teoris utformning.

Jag har i föreliggande granskning av Göran Therborns avhandling medvetet avstått från att rekapitulera och diskutera de delar, som jag anser vara speciellt förtjänstfulla och okontroversiella, och i stället begränsat mina reflektioner till att sammanställa och kritisera, från en konstruktiv utgångspunkt, centrala tankegångar som legat till grund för studien. Trots dessa mina kritiska omdömen är det emellertid viktigt att påpeka, att förf. ofta ger goda exempel på originalitet i sitt tänkande och uppvisar en föredömlig begreppslig stringens. Av denna anledning är det desto mer beklagligt att man ibland stöter på kategoriska uttalanden för vilka analysen ger föga stöd, som t.ex. när förf. påstår att: "One further implication of our hypothesis of social science as centred around the patterns of determination found here is that 'political science' does not have – or has not yet discovered and developed – any distinct scientific object in the same sense as economics, sociology, and historical materialism."

Sådana svepande omdömen påminner, tyvärr, allt för mycket om Bucharins nedlåtande kritik av alla sociologer och filosofer som inte var marxister i studien *Historical Materialism*, en bok som Therborn f.ö. mer ingående borde beaktat då den på många sätt tangerar Althusser-marxismens samhällsteori. Mot den chauvinistiska ämnesimperialism som Therborn tillgriper mot statskunskapen skulle man lika legitimt kunna åberopa den framlidne italienske marxisten Antonio Gramscis uttalande: "Everything that is of real

importance in sociology is nothing other than political science." Therborns avhandling ger stöd för detta, men varför är han inte beredd att dra slutsatsen?

Lund den 26.5 1975

Tom Bryder

SWEN WINDAHL: *Professionella kommunikatörer – en explorativ studie*. Lund: Studentlitteratur, 1975.

De "professionella kommunikatörer" som Windahls avhandling behandlar är journalister, närmare bestämt journalister i dags- och populärpress. När arbetet påbörjades var det ett slags pionjäruppgift – socialpsykologiska undersökningar av journalister som yrkesgrupp hade inte tidigare gjorts i Sverige. Brist på tidigare resultat och teorier att bygga på leder ofta till en omfattande datainsamling som i sin tur erbjuder besvärliga struktureringsproblem. Så har av allt att döma varit fallet även här, men författaren har på ett systematiskt sätt valt ut ett litet antal frågeställningar som kan härledas ur allmän kommunikationsteori och yrkessociologi och redovisar sina resultat utifrån dessa. Det är alltså en ganska hård teoretisk strukturering, vilken kan resultera i viss besvikelse hos läsare som väntar sig en mer allmänt beskrivande redogörelse för vad som kännetecknar yrkesgruppen journalister.

Avhandlingen består av två huvuddelar. Den ena behandlar journalisten som ett specialfall av en allmän sändarroll och anlägger ett kommunikationspsykologiskt synsätt, närmast i anslutning till Maletzkes kända schema. Där granskas vissa aspekter av "Journalistens självbild", "Journalisten i sin arbetsgrupp", "Journalisten i sin institution" samt "Journalisten och hans mottagare". Den andra huvuddelen behandlar journalistens yrkesmässiga karakteristika, journalisten som professionell. Det sker på två analysnivåer: dels granskar författaren vilka förhållanden och utvecklingslinjer inom journalistikåren som kan anses indikera en professionaliseringsprocess, dels studerar han vad som kännetecknar enskilda journalister vilka uttrycker olika hög grad av "professionell orientering" på en uppsättning attitydfrågor.

Det empiriska materialet består dels av två intervjuundersökningar med journalister verksamma i Malmö respektive nordvästra Skåne, dels av dokument från huvudsakligen Journalistförbundet.

Avhandlingen kallas "en explorativ studie", vilket associerar både till en viss grad av förutsättningslöshet i analysen och en viss försiktighet i slutsatserna. Analysen är dock som redan nämnts ganska hårt strukturerad efter modeller i litteraturen, och i nästan varje fas byggs den upp kring "förväntningar" som är knutna till en bestämd variabel. Kallas en undersökning explo-

rativ väntar sig läsaren inte denna a priori betoning av vissa variabler. T.ex. avsnittet om journalisten i arbetsgruppen tar endast upp variabeln "isolering" och behandlar den som en förklaringsgrund till olika beteenden eller attityder. En explorativ ansats skulle snarast innebära en beskrivning av olika dimensioner i journalistens relationer till arbetsgruppen och ett försök att identifiera ett antal variablers roll som determinanter och konsekvenser.

I en hypotessökande undersökning kan det empiriska materialet användas på två principiellt olika sätt. Dels kan det bilda *underlag* för hypoteser om samband som kan påvisas i materialet, dels kan det användas för att få *uppslag* till hypoteser. I det första fallet behövs statistiska kriterier för att avgöra vilka samband som är tillräckligt starka för att motivera en hypotes. I det andra fallet är det den substantiella signifikansen som är avgörande – hypoteser ställs upp om samband som forskaren anser viktiga från teoretisk, praktisk eller någon annan synpunkt. Windahl hamnar här mellan två stolar – han ställer upp hypoteser på grundval av de samband som finns i materialet, men han avstår konsekvent från att göra en statistisk utvärdering.

Det blir med andra ord svårt att bilda sig en uppfattning om vilka hypoteser författaren anser mest viktiga, vare sig i statistisk eller substantiell mening.

Analysansatsen är omväxlande deskriptiv och kausal, men författaren gör inte någon klar gränsdragning och man saknar försök att klargöra de tolkningsproblem som otvivelaktigt finns på flera punkter. Ett relativt omfattande avsnitt handlar t ex om effekterna av att journalisten har en annorlunda politisk uppfattning än den som tidningen står för. Resultaten visar att det finns skillnader mellan sådana "avvikande" journalister och de som är konforma med sin tidning, skillnader som författaren härleder från Festinger's dissonanstori. Men de kan också härledas från andra teoretiska resonemang, eftersom avvikare och konforma skiljer sig i andra avseenden än graden av dissonans i arbetsituationen. Det mest påtagliga är att avvikarna genomsnittligt är klart yngre – resultaten i detta avsnitt skulle med intuitiv rimlighet kunna tolkas som en följd av denna ålderskillnad. Det hade varit mycket befoget att i de kausalt orienterade delarna av analysen använda en mer utvecklad multivariat teknik, även om syftet varit att ställa upp snarare än pröva hypoteser. Läsaren känner sig nu tveksam om betydelsen av det faktum att ett (ökande?) antal journalister arbetar på tidningar vars politiska färg de inte sympatiserar med. Har de "effekter" som redovisas överhuvud taget någonting med deras inkongruenta situation att göra, eller finns det någon eller några bakomliggande variabler som är mer betydelsefulla? Forskningen kring disso-

nansteorin och de övriga jämviktsteorierna tyder på att den strävan mot kognitiv jämvikt som teorierna postulerar är högst situationsanknuten – dissonans är något som aktualiseras i bestämda situationer. För att kunna bedöma betydelsen av att journalisten upplever dissonans på grund av en avvikande politisk inställning skulle man alltså behöva veta hur ofta och i vilka situationer motsättningen aktualiseras.

Med tanke på den rådande presstrukturen och de politiska attityder som tycks känneteckna den yngre generationen av journalister borde "journalister i dissonans" bli en allt vanligare företeelse. Det finns alla skäl att söka belysa dess konsekvenser, bl a därför att Windahl visar att journalister som avviker från sin tidnings politiska färg i mindre utsträckning än andra anser sig skriva för läsarna och mer för kollegerna. Trots vissa brister är Windahls försök värt mer beaktande än att skämtas bort med tolkningen "om journalisten inte trivs på sin arbetsplats vill han gärna se sig om efter något annat" (Stig Hadenius i AB 9/5 1975).

Ett av de större avsnitten i avhandlingen behandlar en attitydvariabel som kallas "professionell orientering". Syftet är att "studera förekomsten av professionell orientering" och att diskutera dess "determinanter och konsekvenser". Trots en omfattande analys framstår resultatet som ganska magert – man blir inte mycket klokare om vad som kan vara determinanter och konsekvenser. Det beror delvis på att det endast på få punkter finns påtagliga skillnader mellan professionellt orienterade och övriga journalister, men framför allt på att det just här (till skillnad från andra avsnitt) saknas en teoretisk modell som visar vad som kan bidra till uppkomsten av professionella attityder och vad dessa antas betyda för journalistens yrkesutövning. Det som nu lyfts fram tyder snarast på att en professionell attityd främst är ett uttryck för en försvarsmekanism, en kompensation för underlägsenhetskänslor bland journalister med relativt sett låg utbildning. Validiteten i det använda attitydindexet (som är hämtat från Jack McLeod och hans medarbetare) verkar tvivelaktigt, åtminstone om man med professionell orientering menar internaliserade generella föreställningar om den egna yrkesrollen, vilka har återverkningar på den faktiska yrkesutövningen.

Författaren pekar också på brister i det amerikanska attitydindexet och försöker renodla jämförelsegrupperna genom en tvådimensionell typologisering. Det hade dock varit önskvärt med en mer ingående diskussion av hur måttet på professionell orientering hänger ihop med (eller kanske inte hänger ihop med) de traditionella kriterierna på professionalisering, dvs professionell yrkesutövning. Man frågar sig om en attityd som uttrycker "strävan efter professionella belöningar" (t ex intellektuell aktivitet, autonomi, inflytande)

kan inverka särskilt mycket på journalistens yrkesutövning om han inte samtidigt befinner sig i en arbets-situation som tillåter och faktiskt ger sådana belöningar. Med andra ord, attitydvariabler har kanske obetydligt förklaringsvärde i det här sammanhanget (liksom i många andra).

I huvuddelen av avhandlingen ligger analysen på individnivå, men som nämndes inledningsvis finns också ett avsnitt om den svenska journalistkårens kollektiva professionalisering. Primärmaterialet är här kongresshandlingar och protokoll från Svenska Journalistförbundet. Mot bakgrund av de olika kriterier på professionalisering som framförts av sociologer och organisationsteoretiker gör författaren en analys av materialet som syftar till att bestämma i vilken mån man kan tala om en ökad grad av professionalisering i den svenska journalistkåren. Det är en systematisk analys som ger ett värdefullt och handfast tillskott till den något svårgräpbara debatt som förts rörande journalistik som profession. Resultatet är knappast överraskande, men klargör väl på vilka grunder man kan hävda att journalistkåren står långt från det som traditionellt betecknas som en profession och i vilka avseenden det under senare år funnits en klar strävan mot de professionella idealen.

Både i detta avsnitt och i analysen på individnivå fäster Windahl stor vikt vid frågan om journalistens relationer till publiken, d v s det professionskriterium som kallas klientorientering. Han konstaterar att journalistens förhållande till källor och till intervjuobjekt rönt stor uppmärksamhet inom såväl Journalistförbundet som Publicistklubben, medan förhållandet till läsarna haft en undanskymd plats. Han ser också avståndet mellan journalisten och hans publik som ett av de viktigaste hindren för en professionalisering. Det må vara riktigt, men det finns ett samband mellan de två professionskriterierna "klientorientering" och "expertis" som inte alls berörs.

En läkares klientorientering innebär att alltid sätta patientens intresse i första hand, och det är möjligt därför att han normalt inte har klienter med motstridiga intressen. Men det är just det utmärkande för journalisters yrkesutövning – de har som samtidiga klienter en rad publikgrupper vilkas krav och förväntningar ofta skiljer sig åt eller står i motsättning till varandra. Knutpunkten här är givetvis klientens *tilltro* till den professionelle yrkesutövarens expertis och ansvarskänsla, och man måste då fråga sig vad en journalist bör vara expert på för att kunna komma i åtnjutande av professionell status? Är det den skicklige skribenten, den som utbildat sig i att skaffa, sova, omforma och

vidarebefordra information, som möts av tilltro bland olikartade publikgrupper och som kan göra sin expertis gällande mot olika påtryckningsgrupper? Eller är det ämnesexperten, den som vet vad han eller hon talar om, som kan mer än sina källor, som kan genomskåda källorna, som kan förutse vad som är viktigt i en fråga? Den senare har rimligen större chanser att betraktas som professionell av såväl läsare som källor och överordnade. Om den professionella expertis som antas känneteckna journalister begränsas till förmågan att kommunicera (eller snarare informera) om vad som helst och för vem som helst, finns det knappast utrymme för att yrket ska betraktas som en profession.

En grundläggande fråga, som Windahl kortfattat berör, är om det är rimligt och fruktbart att klumpa ihop alla dem som betecknas journalister och studera dem som *en* yrkeskår. Det innebär ju att man bortser från de stora olikheter i arbetsbetingelser som gäller för journalister i olika massmedier. För att citera signaturen H. i DN (26/8 1975):

Somliga massmedia är politiska klassmedia, litterära parnassmedia eller blott populacemedia, men andra massmedia är enbart madrassmedia och riktiga dassmedia.

De traditionella professionskriteriernas konkreta innebörd liksom betydelsen av professionella attityder är rimligtvis högst varierande beroende på vilka kategorier av journalister man intresserar sig för – vilka arbetsuppgifter de har och inom vilket medium de arbetar. Windahl bortser praktiskt taget helt från dessa förhållanden både i de teoretiska avsnitten, datainsamlingen och resultatredovisningen. Han syftar uttryckligen till ett generellt synsätt, d v s till hypoteser som gäller journalister i allmänhet. Det är möjligt därför att materialet helt ligger på attitydplanet – i nästa steg på detta obearbetade forskningsområde bör man närma sig journalisternas faktiska kommunikationsbeteende, och då måste de yttre ramarna för och inflytandena på de professionella kommunikatörerna ges större beaktande.

Windahl går inte närmare in på möjligheterna att med andra metodologiska eller teoretiska ansatser komma närmare en bild av journalisterna som yrkeskår. Där emot ger avhandlingen åtskilliga uppslag till problemformuleringar som kan ge underlag för vidare forskning på ett viktigt men försummat område. Det måste betraktas som en värdefull insats.

Kjell Nowak

Till redaktionen insända skrifter

- Adlercreutz, Axel, Studiematerial i arbetsrätt. AWE/Gebers.
Bahnsen, Uwe-O' Donnel, James P., Bunkern. Norstedts.
Berglind, Hans-Rundblad, Bengt, Arbetsmarknaden i Sverige. Esselte Studium.
Billing, Gottfrid, Levnadsminnen. Håkan Ohlssons förlag.
Beckerman, Wilfred, Leve tillväxten! Aldus.
Bjöl, Erling, Världshistorien efter 1945. Bonniers.
Browning, Edgar K., Redistribution and the Welfare System. American Enterprise Institute.
Bäckman, Stig, Den tidlösa historien. Aldus.
Böre, Curt, Att vara nämndeman. AWE/Gebers.
Cervin, Ulf, Miljörätt. Almqvist & Wiksell.
Djupsund, Göran m. fl., Det kommunala indelningsproblemet i Finland.
Meddelanden från Statsvetenskapliga fakulteten vid Åbo akademi.
Ekbohm, Torsten, Europeiska konserten. Bonniers.
Eriksson, Lars Torsten, Konsumentkontakt och producentpåverkan. Aldus.
Heeger, Robert, Ideologie und Macht. Almqvist & Wiksell.
Johnson, Bo, Islamisk rätt. Liber.
Kjellberg, Francesco, Political Institutionalization. John Wiley.
Körmeni, Eszter, Psykisk handikappede. Teknisk Forlag, Köpenhamn.
Mogensen, Gunnar Viby, To byer i Odsherred. Teknisk Forlag, Köpenhamn.
Myrdal, Jan, Karriär. Norstedts.
Nyborg, Lennart-Linander, Åke, Juridiska övningsuppgifter. Liber.
Penniman, Howard R., France at the Polls. American Enterprise Institute.
Scandinavian Political Studies Vol. 10. Universitetsforlaget. Oslo.
Skagestad, Odd Gunnar, Dreyers Forlag, Oslo.
Social tryghed i de nordiske lande. Nordisk statistisk skriftserie.
Saeter, Martin-Smart, Ian, eds., The Political Implications of North Sea Oil and Gas.
Universitetsforlaget, Oslo.
Ståhlberg, Krister, Plankvalitet och kommunplanering. Meddelanden från Statsvetenskapliga fakulteten vid Åbo akademi.
Toffler, Alvin, Ekospasmrapporten. Aldus.
Tobé, Erik, Kommunal planering, Andra omarb. uppl. AWE/Gebers.
Wyller, Thomas Chr., Christian Michelsen. Dreyers Forlag, Oslo.

Medarbetare i StvT

Dr Peter Grothe undervisar i statskunskap vid San José State University School of Continuing Education. Under somrarna 1974 och 1975 var han visiting professor vid Coe Institute of New York University at Stony Brook. Han har tillsammanslagt ett år i Sverige och Norge för forskningar rörande svenska och norska attityder till USA; han avser att ge ut en bok om detta ämne.

Tore Modeen är professor vid Åbo Akademi. Han har tidigare vid flera tillfällen medarbetat i StvT, t.ex. i häfte 1973:2, där han publicerade en uppsats om den internationella garantien för Ålands nationalitetsskydd och Sverige.

Prenumerera på Statsvetenskaplig Tidskrift för år 1976!

Ordinarie abonnenter – sätt in 58:80 kr på postgiro nr 27 95 65–6

Studentabonnenter – tag kontakt med tidskriftens ombud vid de statsvetenskapliga institutionerna.

Åberopa alltid abonnentnumret i samband med abonnemang, distribution eller adressförändring (numret finns angivet på adresslappen på kuvertet).